

TC.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TÜRK HALK DİNDARLIĞININ MEDYADA DİNİ SORULAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİNE KAYA

HAZİRAN 2019

TÜRK HALK DİNDARLIĞININ MEDYADA DİNİ SORULAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

EMİNE KAYA

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE SUNULAN TEZ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZİRAN 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i

ONAY.... iv

İNTİHAL.....v

TEŞEKKÜR..... vi

ÖZET……. ..... ……..vii

ABSTRACT viii

TABLOLAR LİSTESİ..... ix

GRAFİKLER LİSTESİ x

KISALTMALAR LİSTESİ xi

I. BÖLÜM 1

KAVRAMSAL ÇERÇEVE 1

1.1. Dindarlık 1

1.2. Halk Dindarlığı.....1

1.3. Türk Halk Dindarlığı 2

1.4. Medya 2

1.5. Geleneksel Medya, Yeni Medya ve Etkileri 3

II. BÖLÜM.....5

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ.....5

2.1. Araştırmanın Problemi.....5

2.2. Araştırmanın Amacı.....8

2.3. Araştırmanın Önemi.....10

2.4. Araştırmanın Yöntemi.....10

2.4.1. Araştırmanın Örneklemi 11

2.4.2. Verileri Toplama ve Kayıt Süreci 12
2.5. Verilerin Analizi 13
2.6. Araştırmanın Kapsamı 14
2.7. Araştırmanın Sınırlılıkları 14
2.8. Araştırma Geçerliği....15
2.9. Literatür Değerlendirilmesi 16
III. BÖLÜM 18
BULGULAR VE TARTIŞMA....18
3.1. Diyanete Soralım Programına Katılımcıların Soru Yönlendirme Sebepleri....18
3.1.1. Bilgi Eksikliğini Giderme....18
3.1.2. Bilgi Kirliliği/ Doğru Bilgiye Ulaşamama 18
3.1.3. Tereddüt Edilen Konularda Uygulamaların Doğruluğunu/ Yanlışlığını Öğrenmek 19
3.1.4. Modern Dönemde İslami Sınırları, Dindeki Yeri ve Dayanakları Öğrenme....19
3.1.5. Hassasiyet Geliştirme 20
3.1.6. Tavsiye ve Öneri Alma....20
3.1.7. İnanca Bağlı Kimliklerin Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkileri....21
3.1.8. Diyanete Soralım Programına Katılımcıların Soru Yönlendirme Sebeplerinin Değerlendirilmesi 21
3.2. Diyanete Soralım Programına Gelen Soruların Katılımcıların Cinsiyeti Üzerinden Değerlendirilmesi....22
3.3. Diyanete Soralım Programına Katılımcıların Soru Yöneltme Kanallarının Değerlendirilmesi....23
3.4. Diyanete Soralım Programına Yöneltilen Soruların Kategorilerine Göre Değerlendirilmesi....24
3.5. Diyanete Soralım Programına İbadet Kategorisinde Yöneltilen Sorular....25
3.5.1. İbadet Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konular Üzerinden Değerlendirilmesi….....26

3.6. Diyanete Soralım Programına Ekonomik Hayat Kategorisinde Yöneltilen Soruların Değerlendirilmesi 51
3.7. Diyanete Soralım Programına Aile Kategorisinde Yöneltilen Sorular.....59
3.8. Diyanete Soralım Programına Toplumsal Yaşam Kategorisinde Yöneltilen Soruların Değerlendirilmesi 72
3.8.1. Sosyal Alan Kapsamında Yöneltilen Soruların Değerlendirilmesi.....75
3.9. Diyanete Soralım Programına İlim Kategorisinde Yöneltilen Sorular.....79
3.10. Diyanete Soralım Programına Akait (İnanç) Kategorisinde Yöneltilen Sorular.....83
3.11. Diyanete Soralım Programına Halk İnanışları Kategorisinde Yöneltilen Sorular ..87
3.12. Diyanete Soralım Programına Sağlık Kategorisinde Yöneltilen Sorular 92
3.13. Diyanete Soralım Programına Ahlak Kategorisinde Yöneltilen Sorular.....97
3.14. Diyanete Soralım Programına Gelen Soruların Türkiye'de Coğrafi Bölgeler ve Şehirler Açısından Değerlendirilmesi 100
3.15. Diyanete Soralım Programına Gelen Yurt Dışı Sorularının Değerlendirilmesi....103
IV. BÖLÜM.....106
SONUÇ VE ÖNERİLER.....106
4.1. Sonuç.....106
4.2. Öneriler 113
BİBLİOGRAFYA 115
EKLER.....122
EK 1. ÖRNEKLEM SEÇİM YÖNTEMİ 122
EK 2. MÜLAKAT/ INTERVIEW 127
EK 3. YAYIN ENVANTERİ KULLANIM İZNİ……133

ONAY

Sosyal Bilimler Enstitü Onayı

_____

(Unvanı Adı Soyadı)
Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

_____

(Unvanı Adı Soyadı)

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

_____

(Unvanı Adı Soyadı)

Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Özcan Güngör (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler)

Doç. Dr. Zekiye Demir (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler)

Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu (Ankara Üniversitesi, İlahiyat)

İNTİHAL

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

EMİNE KAYA

İmza

TEŞEKKÜR

Başta çalışmamı desteklediği, katkısını eksik etmediği için tez danışmanım Prof. Dr. Özcan Güngör'e teşekkürü borç bilirim. Bu çalışma için Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan gerekli iznin alınmasında yardımcı olan Diyanet İşleri Başkanlığı Radyo ve Televizyon Daire Başkanı Sayın Mustafa Çuhadar'a ve süreçte yardımını aldığım Ömer Tezer'e ve Makbule Altınok'a çok teşekkür ederim. Diyanete Soralım programında uzun yıllar ekran karşısında olan Sayın Hüseyin Kayapınar'a çalışma için verdiği destekten ötürü, kendisiyle mülakat yapma fırsatı verdiği ve İSAM'da ağırladığı için şükran borçluyum. SETA Ankara Ekibine, başta Prof. Dr. Atilla Arkan olmak üzere araştırmacı hocalarıma ve arkadaşlarıma, sevgili hocam Müberra Nur Emin'e, Naciye Öztürk'e ve Ayyüce Şahin'e çokça teşekkür ediyorum. Gece gündüz yardımlarını esirgemedikleri için N. Elif Uzun'a, Sümeyye Demir'e ve Ayça Nur Özcan'a teşekkür ederim. En çok da değerli arkadaşım Esra Özcan'a, bu çalışmanın ve hayatımın her anında yanımda olduğu için sonsuz teşekkür ediyorum.

Tabi ki bütün zorluklara rağmen, hayatın getirdiklerine karşı güçlü kalmayı ve mücadeleyi öğreten sevgili anneme, babama ve Ali'ye minnettarım.

ÖZET

TÜRK HALK DİNDARLIĞININ MEDYADA DİNİ SORULAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kaya, Emine

Yüksek Lisans, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Özcan Güngör

Haziran 2019, 133 sayfa

Araştırmanın konusu, medyaya yöneltilen dini sorular üzerinden Türk halk dindarlığının ele alınmasıdır. Araştırmada Türkiye ve yurtdışında yaşayan Müslümanların Diyanet Televizyonunda yayınlanan Diyanete Soralım programına yönelttikleri sorulardan yola çıkarak katılımcıların din anlayışlarını, dine dair zihinlerindeki problem alanlarını ve dindarlık tutumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada, programa iletilen sorular 1) İbadet 2) Ekonomik Alan 3) Aile 4) Toplumsal Yaşam 5) İlim, 6) Akait (İnanç), 7) Halk İnançları, 8) Sağlık, 9) Ahlak boyutlarıyla incelenerek katılımcıların yaşantılarında dinin yeri ve dinle kurdukları ilişki doğrultusunda Türk halk dindarlığının ortaya konulmaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemleriyle yürütülmüş ve nitel içerik çözümlemesi yapılmıştır. Araştırma, Diyanete Soralım programının 2017 - 2018 yılı iki yayın döneminden seçilen elli programlık örneklemi kapsamaktadır. Sonuçta sorular üzerinden dinin toplumsal alanda nasıl yaşandığı, katılımcıların dindarlık profilleri, tutumları ve Türk halk dindarlığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk halk dindarlığı, dindarlık, medya, dini sorular, Diyanet TV

ABSTRACT

ASSESSMENT OF TURKİSH PUBLIC RELIGIOUSNESS ON RELIGIOUS QUESTIONS IN THE MEDIA

Kaya, Emine

Master, Departmant of Philosophy and Religion Studies

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Özcan Güngör

June 2019, 130 pages

The subject of the research is to handle the Turkish public religiousness over the religious questions asked to the media. The research aims to submit the religious attitude, understanding of religion and the problem areas related to the religion of the Muslims living in Turkey and abroad by understanding their questions about the issues they face in their daily life, in the ‘‘Diyanete Soralım’’ program featured on Diyanet Television. The other targets of the research is to examine the questions asked to the program in the dimensions of 1) worship, 2) economic zone, 3) family, 4) communal life, 5) science, 6) doctrines (belief), 7) public’s beliefs, 8) health, 9) ethics and reveal the place of the religion in their lives and Turkish puplic’s religiousness they showed in their relation with the religion. The research includes fifty programs selected from the two publication period of 2017- 2018 of the “Diyanete Soralım” program. In conclusion, in the research, how the religion is experienced in the social field through the questions and Turkish people’s religiousness is discussed.

Key Words: Turkish public religiousness, religiousness media, religious questions, Diyanet Television

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Soru Sayıları 22
Tablo 2: Katılımcıların Soru Yöneltme Kanallarına Göre Soru Sayıları ve Dağılımı.....23
Tablo 3: İbadet Kategorisinin Konularına Göre Soru Sayısı 26
Tablo 4: Ekonomik Hayat Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı.....51
Tablo 5: Aile Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı 60
Tablo 6: Toplumsal Yaşam Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı.....72
Tablo 7: İlim Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı.....79
Tablo 8: Akait (İnanç) Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı 83
Tablo 9: Halk İnanışları Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı 88
Tablo 10: Sağlık Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı 93
Tablo 11: Ahlak Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı.....98
Tablo 12: Soruların Türkiye'de Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı 100

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Diyanete Soralım Programına Gelen Soruların Kategorileri 25
Grafik 2: İbadet Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımı.....25
Grafik 3: Ekonomik Hayat Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları 51
Grafik 4: Aile Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları.....60
Grafik 5: Toplumsal Yaşam Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları 72
Grafik 6: İlim Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları.....79
Grafik 7: Akait (İnanç) Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları.....83
Grafik 8: Halk İnanışları Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları 87
Grafik 9: Sağlık Kapsamında Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları.....93
Grafik 10: Ahlak Kapsamında Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları 97
Grafik 11: Türkiye'de Katılımcıların Soru Yönelttiği Şehirler ve Soru Yoğunluğu.....101
Grafik 12: Katılımcıların En Çok Soru Yönelttiği Şehirler 101
Grafik 13: Diyanete Soralım Programına En Çok Soru Gelen Üç Şehirde Konu Dağılımları 102
Grafik 14: Konularına Göre Yurt Dışından Gelen Soru Sayıları 103

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	Bakınız
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
E.	Erkek
İB	İsim Belirtilmedi
İVİ.	İsmini Vermek İstemeyen
Hz.	Hazreti
SETA	Siyaset Ekonomi Toplum Araştırmaları Vakfı
RTÜK	Radyo Televizyon Üst Kurulu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TUİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TV	Televizyon
K.	Kadın
vb.	ve benzeri
vs.	Vesaire

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Dindarlık

Dindarlık, boyutlarının ve kapsamının geniş olması itibariyle farklı tanımlamalar yapılan bir fenomendir. Dindarlığın insani değişkenlere bağlı ve subjektif olması, akademik zeminde tanımlamayı ve analiz yapmayı güçleştirmektedir. Bir tanıma başvurulacak olursa ‘‘Dindarlık, kişinin mensup olduğu dine ait iman, ritüel ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma düzeyidir’’ (Kurt, 2009: 2). Dindarlık, bireyin din ile temasının içsel bir yönünü, dinin birey tarafından nasıl tecrübe edildiğini ve dinin bireyin yaşantısındaki yansımasını ifade etmektedir. Dindarlığın birey ile yaratıcı arasında kurulan bir yönünün olmasının yanı sıra toplumsal yönü de vardır. Dindarlığın toplumsal görüntüsü, resmi dinin buyrukları, kişinin yaşadığı çevre, sosyo - kültürel ortam, gelenek ve görenekler çerçevesinde şekillenmektedir (Yapıcı, 2002: 80 - 82). Yaşanan toplumsal süreç ve değişimler yaşanan dindarlığı ve dolayısıyla toplumsal dindarlığı da etkilemektedir.

1.2. Halk Dindarlığı

İslam’ın toplum yaşantısında nasıl tezahür ettiğini ve dinin halktaki karşılığını ifade eden ‘‘resmi İslam’’, ‘‘halk İslam’ı’’, ‘‘volk İslam’’, ‘‘popüler dindarlık’’ ya da ‘‘halk dindarlığı’’ gibi farklı kavramsallaştırmalar bulunmaktadır. (Subaşı, 1999: 23; Güleç, 2017: 81). Türkiye’de halihazırda devlet tarafından kabul edilen din, ‘‘resmi İslam’’ı ifade ederken, küçük yerleşim yerlerinde insanların yaşamlarını şekillendiren Müslümanlığa ise ‘‘halk İslam’’ı denilmektedir (Subaşı, 1999:26). ‘‘Halk İslam’’ı içerisinde hurafelerin, evliya kültünün, tasavvuf ve tarikatların etkisinin görüldüğü bir Müslümanlık yorumudur (Bayraktar, 2018: 40). Şerif Mardin’in kullandığı ‘‘volk İslamı’’ kavramı ise, Türkiye’nin Cumhuriyetle beraber ümmet yapısından çıkması ve düşük tebaadaki halkın mevcut din anlayışına hurafelerin, sembollerin eklenmesini ifade etmektedir (Mardin, 1990: 113). ‘‘Popüler dindarlık’’ ise, kökleşmiş, kalıplaşmış unsurlar, şekilcilik, geleneksellik, ritüelizm, derin teolojik konulardan uzak olma gibi özellikler barındırmaktadır. İslam

toplumlarındaki popüler dindarlık birkaç boyutu ile ele alınmalıdır. Popüler dindarlık, bir taraftan İslam'dan önceki inanç, kültür ve uygulamaları yansıtırken diğer taraftan İslam'ın getirdiği prensiplerin geniş halk kitlelerince uygulanıp yorumlanmasını ifade etmektedir (Arslan, 2004: 62). ''Halk dindarlığı'' ise, kurumsallaşmış resmi dinin toplumun kültürü, örfleri, adetleri, gelenekleri, eski inançları etrafında şekillenerek halk tarafından kabul gören ve yaşanan halini ifade etmektedir (Güleç, 2017) . Halk dindarlığı özellikle doğum, evlilik, ölüm gibi yaşamın önemli dönüm noktalarında yahut sosyal ve bireysel yaşamda karşılaşılan kriz durumlarında ortaya çıkmaktadır. (Arslan, 2004: 66). Ölü için mevlit okunması, muska gibi koruyucu objelerin kullanılması bunlara örnek verilebilir.

1.3. Türk Halk Dindarlığı

Türk halk dindarlığı, Türk halkının İslam'ı hayatına tatbik ederken oluşturduğu inanış ve uygulamaları kapsamaktadır. Türk halk dindarlığı, Türk halkının İslam ile ilişkisini en geniş kapsamıyla temsil etmektedir. Türklerin İslam ile karşılaşması ve Müslümanlaşma serüveni, Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsadığı için Türkler, göçebe yaşam kültürü, gaza ve cihat Müslümanlığı geliştirmişler; farklı etnik gruplardan ve dinlerden kitlelerle karşılaştırmış ve heterojen bir toplum yapısı içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Böylece Anadolu'da etkinliği bulunan Maniheizm, Zerdüştlük gibi inançlarının kalıntıları, Türk halk dindarlığına da aksetmiştir. Böylece Türkler tarafından halk inanışları, İslami formlara dönüştürülerek yahut asıl kökenleri bilinmeden yaşanmıştır (Su, 2011: 47- 49). Bu bağlamda Türk halk dindarlığı mistik güçler, hurafeler, mitler, sihir, büyü, evliya ve ziyaret kültü gibi unsurları bu etkileşimden almıştır denebilir (Çelik, 2004: 232- 233).

1.4. Medya

İngilizce'de ''mass media'' ve ''mass communication'' kavramların kısaltması olarak dilimize geçen ''medya'', kitle iletişim araçlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Medyanın gelişimi, matbaanın bulunması, gazetenin basılması; radyonun, televizyonun ve internetin kullanılmaya başlanması ile hız kazanmıştır. Medya organları günümüzde yazılı, sesli, görsel ve internet etrafında işlevini sürdürmektedir. Medyanın işlevi, iletişim yoluyla sürekli bilgi akışını sağlamak, halkı eğitmek, ortak değerleri ve davranış modellerini sunmak, siyaset ile kamuoyunun kontrol ve denetimini sağlamak, ekonomik olarak kar

elde etmek ve bireyleri boş zamanlarında eğlendirmek şeklinde sıralanabilir (Yenen, 2012: 426).

Medya, verilmek istenen mesajın halka iletilmesi ve paylaşılması üzerinden etkisini göstermektedir. Özellikle modern dönemde medya, gerçekleri, görünmesini ve algılanmasını arzu ettiği şekilde kitlelere ileterek bireyleri etkisi altına almaktadır. Böylece medya, düşünce ve kamuoyu oluşturarak bireylerin duygu, düşünce, tutum, inançlarını değiştirebilmekte ve yönlendirebilmektedir. (Coşkun, 2003:11-13). Kısaca medya, birey ve toplumun değişim süreçlerinde önemli bir aktördür.

1.5. Geleneksel Medya, Yeni Medya ve Etkileri

Geleneksel medya ya da diğer adıyla ana akım medya gazete, radyo, telefon, telgraf, televizyon gibi kitle iletişim araçlarından oluşmaktadır. Bilgisayarlara ve iletişim araçlarına dayalı olarak gelişen, yazı-ses-görüntüyü bir arada sunan ve etkileşime dayalı iletişim araçları ise yeni medyayı ifade etmektedir (Nuran, 2015: 8-9).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde gelişimi hız kazanan geleneksel medya organları, 2000'lere gelindiğinde yerini yeni medyaya bırakmaya başladı. Özellikle bilgisayar teknolojileri ve internetle birlikte dijitalleşme başladı gitti. Bu sebeple gazete, radyo geleneksel formunu korusa da online platformlarda kullanılır hale geldi. Televizyon ise diğer kitle iletişim araçlarına göre gündem ve kamuoyu oluşturmada etkisini devam ettirmekte. Türkiye'de televizyon izlemek boş zamanları değerlendirmek üzere bireylerin %96,6 oranı ile en çok başvurdukları sosyal faaliyet olarak yerini alıyor (TUİK, 2015). RTÜK'ün yaptığı Televizyon İzleme Eğilimleri araştırmasına göre ise günlük ortalama televizyon izleme oranı üç saat kırk beş dakika olarak belirlenmiştir. Yine araştırmada geleneksel medya özelinde televizyona izleyicilerin % 69,2 oranla daha çok güvendiği tespit edilmiştir. (RTÜK, 2018).

Televizyonun kitleler üzerindeki bilgi, tutum ve tavırları etkileme gücü kendini dini programlarda da göstermektedir. Televizyon, din ve dini hayat ilişkisine bakıldığında yayınlanan dini içerikli programların yaygın din eğitimi faaliyetini gerçekleştirdiği söylenebilir. (Yenen, 2012: 428 - 429). Ülger'in çalışmasında dindar bireyler, kitle iletişim araçlarından uzak durmaya çalışsalar da yeni medya sayesinde programları takip ettikleri

ve etkilendikleri ortaya konulmuştur. medyanın dini tutum ve davranışlar üzerinde etkisi olduğunu söyleyenler ise %40 oranındadır (Ülger, 2007: 99). Yenen'in çalışmasında ise dini programları izledikten sonra deneklerin sadece %21'i düşüncelerinin ve uygulamalarının değiştiğini ifade etmiştir (Yenen, 2005: 75)

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Problemi

Türk halk dindarlığı, Türklerin İslam'ı hayatlarına tatbik ederken oluşturduğu inanış ve dini davranış kalıplarından oluşmaktadır. Türk halk dindarlığı, Türklerin İslam diniyle karşılaşma, tanışma ve Müslümanlaşma süreçlerini en geniş kapsamıyla ifade etmektedir. Türk halk dindarlığı, Türklerin İslam ile karşılaşma ve Müslümanlaşma serüveninden başlamaktadır. Türkler, Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşamışlardır. Göçebe yaşam kültürü, gaza ve cihat Müslümanlığı geliştiren Türkler, farklı etnik gruplardan, dinlerden kitlerle karşılaşmışlar ve onlarla birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Maniheizm, Zerdüştlük gibi eski inanç kalıntılarını da Türkler halk dindarlığına taşımışlardır (Su, 2011: 47- 49). Böylece eski kültür ve inançlarından etkileşimle mistik güçler, hurafeler, mitler, sihir, büyü, evliya ve ziyaret kültünü halk dindarlığına eklemlemişler denebilir denebilir (Çelik, 2004: 232-233).

Bugün Türkiye'de, Sünni İslam geleneğine dayalı bir dini hayat yaşanmaktadır. Fakat bu geleneğin yansıması olan Türk halk dindarlığı, kitabi dinden/ teolojik öğretiden ziyade şifahi (sözlü) kültüre dayalı bir dini yaşayış şeklindedir. Bireyler dini öğretiyi büyük oranda ailelerinden, çevrelerinden, görsel ve yazılı medyadan öğrenmektedir (DİB, 2014: 113). Bununla birlikte tasavvufun, tarikatların ve cemaatlerin Türk halk dindarlığında yadsınamaz bir yeri olduğunu söylemek gerekir. Tasavvuf, üst tabaka ve ulema kontrolünde olan yüksek İslam'a kendini uzak hisseden ve kendi inançlarını, atalar kültünü terk etmeye yanaşmayan Türkler için ara bir çözüm olmuştur. Sufiler, dervişler ve veliler İslami ilkeleri mecazlar ve menkıbeler yoluyla aktararak, halkın anlayacağı basit bir dil oluşturmuş; soyutu somuta indirgedikleri anlatımlarıyla hem Türklerin hem de diğer toplulukların Müslümanlaşmasını hızlandırmışlardır. Böylece tasavvuf ve dini cemaatler, Türklerin kendilerini güvende hissedecekleri, kendi inanç kalıplarına daha yakın ve anlaşılır bir yapı oluşturarak Türkleri içine almışlardır. Günümüzde de Türkiye'de tasavvuf, tarikatlara ve dini cemaatlere halkın yoğun katılımı da yine aynı gerekçelere dayanmaktadır. Kurumsallaşmış, soyutlaşan resmi din ile halkın inanç kalıpları arasındaki makasın açılması, bireylerin bu gruplara dahil olmaya itmiştir (Su, 2011: 110). İlaveten

Türk Halk dindarlığında rasyonel olmayan inanç kalıpları, sembollere, objelere (nazar boncuğu, muska, vb.) mistik ve büyüsel güç atfetme de söz konusudur. Bu noktada ziyaret fenomeni üzerinde durulmalıdır. Türbe, yatır, tekke, mezarlarda bulunan evliya, veli, şeyh, seyit ve pir adı verilen kimselere dua etme, istekte bulunma, adak adama, kişilerin ruhaniyetinden faydalanma, manevi gücüne sığınma maksatlı yapılan bu ziyaretlerde velilerin kerametine dair inanç, mitler, efsaneler ve hikayeler de bu uygulamanın toplumsal kabulünde etkili olmaktadır (Günay, 2003: 14). Öte yandan bu çalışmada gaybi bilginin hala insanlarda merak uyandırdığı, fal, sihir, kurşun dökme gibi pratiklere rastlandığı ve cin, şeytan gibi varlıklar ile ahiret yaşantısının mahiyetinin sorgulandığı görülmektedir. Bu inanç kalıpları, geçmişte senkretik olarak halk dindarlığına dahil olduğu için varlığını yaşanan modern çağa rağmen sürdüreceğini söylenebilir.

Günümüzde bireylerin dinle olan ilişkilerini yansıttıkları, dine dair zihinlerindeki soru ve sorunları paylaştıkları ve bireylerin dindarlık tutumlarını etkileyebilen organlardan biri de medyadır. Medya, iletişim yoluyla bilgi akışını sağlamaya, halkı eğitmeye, kamuoyunun kontrol ve denetimini sağlamaya ve bireyleri boş zamanlarında eğlendirmeye çalışmaktadır (Yenen, 2012: 426). Modern dönemde medya bireylerin duygu, düşünce, tutum, inançlarını değiştirebilmekte, yönlendirebilmekte ve imajlar üzerinden kitleleri etki altına alabilmektedir (Coşkun, 2003:11-13).

Medyanın ele aldığı konulardan biri de dindir. Türkiye'de dinin medyadaki seyrine kısaca değinilecek olursa, özellikle tek partili dönemden sonra dini içeriklerle Müslüman halka gazete ve dergiler üzerinden hitap edilmeye başlanmıştır. 1970'lere gelindiğinde dini içerik üreten gazete, dergi gibi basın yayın organları tarikat ve cemaatlerin kontrolü altına girmiş ve onların öğretileri çerçevesinde şekillenmiştir (Tuğla, 2012: 64). 1990'da Türkiye'de özel televizyonculuğun başlaması ile birlikte toplumsal kurumların ve davranışların şekillendirilmesinde, siyasetten dini alana kadar geniş bir yelpazede yayıncılık faaliyetleri devam etmiştir. 1992'de dini radyoların açılması, dini yayıncılıktaki bir diğer dönüm noktasıdır. Bir kısmı dini grup ve cemaatlere bağlı olarak kurulan dini radyolar, milli ve manevi değerlere hizmet maksadıyla yayın hayatını sürdürmüştür (Akyön, 2016: 128-129). Fakat radyonun televizyona nazaran kitlelere ulaşmada daha küçük bir etki alanı olmuştur. 2000 sonrasında internetle birlikte dijital çağa geçilmesi, sosyal medya platformlarını yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiş; Facebook, Twitter, Instagram, Youtube yoluyla kolaylıkla yayın yapılabilmesi ve bilgi paylaşımı söz konusu hale gelmiştir. Bunun

yanında sosyal medya, kişinin kendine ulaşılabilmesinde seçici kontrolü kaybetmesine, özel alanın ifşa edilmesine ve gözetimin meşru hale gelmesine sebep olmuştur. Bu sayede kişisel alanın ve mahremiyetin adeta bir tüketim nesnesi haline gelmesi gündeme gelmiştir. Bununla birlikte bireylerin yaşamlarını olduğundan farklı gösterebilmeleri de, sosyal medyada gerçek ile kurgu arasındaki bağın kopmasına ve kurgusallığın hakim olduğu bir sanal dünyanın yaratılmasına kapı aralamıştır (Uyanık, 2013: 368).

Günümüzde dini yayıncılık, görsel medya organlarından en çok televizyon üzerinden kitlelere ulaşmaktadır. Son yıllarda televizyonda öne çıkan dini yayın formatlarına bakıldığında sohbet/vaaz programları, eğitici öğretici programlar, dini- akademik tartışma programları, Ramazan ayı ve kandiller gibi özel zamanlarda yayınlanan programlar başta gelmektedir. Halkın maneviyat arayışı ve hayatı anlamlandırmada dine duyduğu ihtiyaç modern çağda giderek kendini daha çok hissettirmektedir. RTÜK'ün yaptığı incelemelere göre, televizyon yayınlarına erişim pek çok medya organı ile gerçekleştirilebilse de izleyiciler hala büyük oranda televizyonu tercih etmektedir. Türkiye'de televizyon yayınlarını televizyondan izlemeyi tercih edenlerin oranı %88,8'dir. Ayrıca Türkiye'de televizyonda dini programlar aylık ortalama dokuz buçuk gün izlenmektedir (RTÜK, 2018). Diğer bir araştırmaya göre, Türkiye'de program içerikleri arasında dini programların tercih edilme oranı % 12 dir. Programların hitap ettiği kitle, orta yaş ve üzeri olmakla birlikte yaşın artmasıyla dini programları izleme ve takip etme eğiliminin arttığı görülmektedir. Araştırmada katılımcılar, dini programları yaklaşık % 80 oranında olumlu ve katkı sağlayıcı olarak görürken; televizyondaki din adamı imajının olumsuz olduğu kanaatindedirler (Turan, 2005).

Türkiye'de dini programcılıkta öne çıkan pek çok isim vardır. Bunlar arasında Nihat Hatipoğlu, Mustafa Karataş, Ahmet Mahmut Ünlü (Cübbeli Ahmet Hoca), Emre Dorman, Caner Taslaman, Zekeriya Beyaz, Yaşar Nuri Öztürk yer almaktadır. Bunlar arasında medya vaizi olarak da değerlendirilen bazı isimler, yaptıkları programlarda kendilerine özgün iletişim dilleri, anlatımları, toplum ihtiyaçlarını iyi analiz etmeleri ve geliştirdikleri birtakım stratejiler ile yüksek reytingler almaktadır/ almışlardır. Örneğin Nihat Hatipoğlu'nun insanların iç dünyasını harekete geçirecek bir din dili kullanması, duygu yüklü hitabı, sahabe yaşantısına duyulan özleme vurgu yapması, halkın maneviyat arayışında cezbedicidir (Çelikkaya, 2010). Mustafa Karataş'ın yaptığı programlarda nasslara başvurması, dini yayınlara vurgu yapması; tartışmadan uzak, abartısız üslubu

halkın dini sorunlarına cevap arayışında başvuru kaynağı olmuştur (Ülker, 2011: 93). Ahmet Mahmut Ünlü televizyon aracılığıyla cemaat üyelerine seslenmekte; ayet, hadis ve İslami kaynaklar etrafında sohbetler yayınlamaktadır. Son dönemlerde Emre Dorman'ın dini konularda Türkiye'de önce çıkan ilahiyatçı akademisyenlerle – özellikle bilim ve dini birlikte ele alan Caner Taslaman ile - yaptığı tartışma programları izleyicilerin dikkatini çekmektedir. Zekeriya Beyaz ve Yaşar Nuri Öztürk'ün dini konularda tartışma ve gerilim yaratarak, spekülatif konuşmalara yer vermeleri, geçmiş dönemlerde isimlerinden sıkça söz edilmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda bu isimlere büyük ilgi duyulması ve program reytinglerinin yüksek olması, dini yayıncılıkta bir boşluk olduğunu, halk dindarlığı için dini bilgi kanallarının çeşitlendirilmesinin bir gereklilik olduğunu göstermektedir. Bu anlamda özel televizyonlar dışında halkın dini bilgiye ulaşmasını doğru bir organdan ve devlet denetiminde yapmak üzere 2013 yılında TRT Diyanet TV kurulmuştur (Genç Yıldız, 2018: 89). Böylece kanal yoluyla reyting kaygısı güdülmeden, doğrudan dini bilginin öğretilmesi ve halkın aydınlatılması maksatlı programlar yapılmaya devam edilmektedir. Medyanın dindar bireyler üzerindeki etkisini ölçmek üzere yapılan bir araştırmada reyting amaçlı yapılan dini programların dini yaşantıyı olumsuz etkilediği gerekçesiyle yayınlanmaması yönünde katılımcılar görüş bildirmişlerdir (Ülger, 2007: 105). Bu da din ve medya ilişkisini dini yayın yapan medya organları üzerinden okuma gerekliliğini doğurmuştur.

Araştırmaya yön veren problem, medyaya yöneltilen dini sorular üzerinden Türk halk dindarlığının ele alınmasıdır. Araştırmada, Diyanet TV'de yayınlanan Diyanete Soralım programına sosyal medya (Facebook, Twitter), mail ve canlı yayın telefon bağlantısı yoluyla katılımcıların ilettiği sorular üzerinden Türk halk dindarlığı ele alınacaktır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Dini bilginin aktarılmasında, öğrenilmesinde ve dini sosyalleşmenin gerçekleşmesinde bugün medyanın yeri yadsınamaz (Sherkat, 2003). Medyanın, bireylerin bilgi, algı ve tutumlarını etkileme ve yönlendirme gücü özellikle görsel medyada (televizyonda) kendini göstermektedir. Nitekim yapılan programlarda halkın görüşlerine yer verilmesi, insanların sorularının, paylaşımlarının ve ihtiyaçlarının dinlenmesi, katılımcıların dinle ilgili zihin

dünyalarını, tutumlarını ve dini yaşayışı nasıl tecrübe ettiklerini araştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda bu araştırma, Türkiye'de ve yurtdışında yaşayan Müslümanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları durumlara dair Diyanete Soralım programına yönelttikleri sorulardan yola çıkarak katılımcıların din anlayışlarını, dine dair zihinlerindeki problem alanlarını ve dindarlık tutumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın alt amaçları ise şöyle sıralanabilir:

- Katılımcılar ibadetler konusunda nasıl bir Türk halk dindarlığı ortaya koymaktadır?
- Katılımcılar din ile ekonomi arasında nasıl bir ilişkisi kurmaktadır? Ekonominin katılımcıların dindarlığı üzerinde etkisi var mıdır?
- Aile kurma sürecinde ve ailede bireyler arası iletişimde dinin rolü nedir? Toplumsal gelişmelerin aile yaşantı üzerindeki etkileri nasıl gözlenmektedir? Modern dönem Türk ailesindeki değişimlerin dini alana medya yoluyla yansımalarında değişim ne düzeydedir?
- Toplumsal yaşamda katılımcılar ne tür dini sorunlarla karşılaşmaktadır?
- Katılımcıların ilim kategorisi altında yönelttikleri sorular, Türk halk dindarlığı açısından nasıl değerlendirilebilir?
- Katılımcıların din anlayışlarında ve tutumlarında Allah inancı, ahiret inancı ve kader inancının yeri nedir? Katılımcıların öteki dünya anlayışları halk dindarlığı açısından nasıl ele alınabilir?
- Katılımcılar hangi halk inanışlarına başvurmaktadır? Halk inanışları katılımcıların dini yaşantılarını nasıl etkilemektedir?
- Katılımcıların dini ve sosyal yaşantısını sağlık alanı hangi yönlerden etkilemektedir? Sağlıkla ilgili olumsuz durumlarda manevi başa çıkma tutumları görülmekte midir?
- Ahlak, katılımcıların toplumsal ilişkilerine nasıl yansımaktadır? Katılımcılar ahlak konusunda dini referanslara başvurmakta mıdır?
- Katılımcıların ilettiği sorularda medyanın mahremiyetin bozucu yönü, gizli ve örtük anlamları ortaya çıkarması söz konusu mudur?

2.3. Araştırmanın Önemi

Araştırma, katılımcıların yaşantılarında dinin yerini, dinle kurdukları ilişkiyi, medya ve Türk halk dindarlığı bağlamlarında değerlendirmesi açısından önemlidir. Bu bakımdan daha önce Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kuruluna, Alo Fetva ve müftülüklere gelen sorular üzerinden çalışmalar yapılmışsa da medya bağlamında ve bu kadar kapsamlı konunun ele alınmamış olması, bu araştırmayı önemli kılmaktadır.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, nitel araştırma yöntemiyle yürütülen bir tekniğe dayanmaktadır. Nitel araştırma, bireylerin, grupların yaşadıkları problemlere atfettikleri anlamlara değinmekte ve anlayıcı/yorumlayıcı perspektifi kullanılmaktadır. Nitel araştırmacılar, topladıkları verileri hem tümevarım, hem tümdengelim ile muhakeme ederek kurdukları örüntüler çerçevesinde analiz yaparak sonuca ulaşmaktadır. Veri toplamada temel araç, araştırmacının kendisidir. Araştırmacı bu yüzden nitel araştırmada verilere dair derin yorumlama ve analiz yapmaktadır. Bu sebeple çalışma, bütüncül olmasının yanı sıra kompleks bir yapıdadır (Creswell, 2015: 44- 46).

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Önce dindarlık ve medya ile ilgili literatüre başvurulmakta, saha taramasının ardından nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan belge/doküman incelemesi yapılmaktadır. Belge incelemesi, nitel-yorumsal çözümlemenin klasik bir alanıdır. Belge incelemesi kolay ulaşılamayacak özneleri kapsaması, zamana yayılmış analiz yapabilme imkanı sağlaması gibi açılardan avantajlıdır (Mayring, 2011: 52, Şimşek, Yıldırım, 2006: 190). Ayrıca belge kaynaklı incelemede, verilerin zenginliğinden de bahsedilebilir. Bu araştırmada, belge niteliğindeki kaynağın insan eylemleri sonucu oluşan kısmına odaklanılmaktadır. Belge incelenirken sosyal bağlamlar da dikkate alınmaktadır. Çünkü sosyal bağlamından koparılarak incelenen belgenin gerçek anlamını kaybettiği söylenebilir (Punch, 2005: 219 - 220).

Sosyal bilimciler için incelemeye değer her türlü metin, kaset, film, alet, sanat eserleri vb. belge olabilir (Mayring, 2011: 51). Bu araştırmada incelenecek doküman, Diyanet TV'de yayınlanan Diyanete Soralım programının sorularıdır.

Program konsepti, gelen dini – toplumsal soruların bir spiker eşliğinde cevaplandırılması şeklindedir. Program spikerliğini *Mustafa Karagül* üstlenirken, soruları yanıtlayan isimler, Hüseyin Kayapınar ve *Rıfat Oral*'dır. Genelde doküman tekniğinde, incelenecek veriler yazıya dökülmüş halde olup, hazır olarak araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır (Çapcıoğlu, Açıkgöz, 2018: 214). Fakat bu araştırmada Diyanete Soralım programı soruları, araştırmacı tarafından önce yazıya dökülmüş, ardından incelemeye tabi tutulmuştur.

2.4.1. Araştırmanın Örneklemi

Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü, araştırmanın odağı, veri miktarı ve kuramsal örnekleme ilkelerine göre belirlenir (Şimşek, Yıldırım, 2006: 114-115). Bu araştırmanın odağında, Diyanet TV'de 2014 yılından itibaren yayınlanan Diyanete Soralım programı yer almaktadır. Araştırma, nitel bir çalışma olduğu için örneklemin seçiminde küçük grup seçilmekte ve evreni temsil etme kaygısı taşınmamaktadır. Fakat örneklemin büyüklüğünün ve temsilinin belirlenmesi, verilerin ortaya konulması, harcanacak zaman ve elde edilecek sonuçlar açısından değerlidir (Akyüz, Çapcıoğlu, 2006 - 2009: 92).

Araştırmanın en güncel verilerden oluşması ve bir sezon içerisindeki soruların çeşitliliğinin görülebilmesi için Diyanete Soralım programının 2017-2018 yılları arası iki yayın dönemi örneklem olarak belirlenmiştir. Bu yayın dönemi içerisinde 152 bölüm (1024 – 1176) yer almaktadır. 1024. ve 1176. bölüm içerisinden örneklem, sistematik örnekleme ile seçilmiştir.

Sistematik örnekleme, basit tesadüfi örneklemenin bir biçimidir. Sistematik örneklemede, örnekleme çerçevesindeki birimlere numara verilir. Kararlaştırılan örneklem büyüklüğü, toplam büyüklüğe bölünerek örnekleme aralığı belirlenir. Daha sonra birimin nereden başlayacağı rastlantısal olarak seçilir ve örneklem aralığınca üzerine eklenerek örneklem oluşturulur (Gürbüz, Şahin, 2017: 135 - 136, Neuman, 2010: 336, Aksoy, vd., 2018: 148).

Sistematik örnekleme için öncelikle program sayıları 1'den 152'ye kadar kodlanmıştır. 1024. Bölüm = 1, 1025. Bölüm = 2, … 1175. Bölüm = 151, 1176. Bölüm = 152 olarak kodlanmıştır. Buna göre örneklem birim sayısı N = 152, kararlaştırılan örneklem büyüklüğü Diyanete Soralım programının elli bölümü olduğu için n = 50 ve örneklem arttırma katsayısı / örnekleme aralığı ise 3.04'dür. Sistematik örneklemenin başlama noktasının belirlenmesi için 1'den 10'a kadar rakamlar yazılarak kura çekilmiştir, 5 rakamı birimin başlayacağı yer olarak belirlenmiştir. Arttırma katsayısı / örnekleme aralığı 3 olduğu için (3,04 yuvarlanarak 3 kabul edilmiştir) 1028, 1031, 1034 …,1172, 1175 olarak kodlanan programlar örneklemi oluşturmuştur. (**Bkz. Ek 1**)

Örneklem seçiminde sistematik örneklemenin kullanılma sebebi, hafta içerisinde ve ay boyunca programa yöneltilen soruların konu, şehir, cinsiyet göre dağılımlarını doğru bir şekilde görmektir. Örneklem seçiminde basit tesadüfi örneklem kullanılmış olsaydı, sorulan soruların dönemsel dağılımlarının görülmesi mümkün olmayabilirdi. Sistematik kodlamada ise, örneklem aralığının belirlenmesinde olasılığa yer verilmemesi eleştiriye maruz kalsa da araştırmada soruların zamana bağlı olarak da değerlendirilmesi açısından en doğru teknik olarak düşünülmüştür.

2.4.2. Verileri Toplama ve Kayıt Süreci

Diyanete Soralım program videoları, Open Sources (erişime açık kaynak) olarak Youtube Diyanet TV kanalında yer almaktadır. Seçilen örneklem doğrultusunda program kayıtları, manuel olarak (elle) araştırmacı tarafından bilgisayar ile yazıya dökülmüştür. Her bir program kaydı ortalama elli dakika olup, yalnızca katılımcıların soruları yazıya dökülmüştür. Video kaydını yazıya dökme (transkripsiyon), zahmetli olmasının yanında uzun sürmekte fakat yorum getirme açısından gerekli görülmektedir (Mayring, 2011: 93).

Yazıya dökülen veri işlenirken özet kayıt tekniği kullanılmıştır. Bu sayede programa katılan kişilerin sorularında kullandıkları tekrar ifadelere yer verilmemiştir. Böylece elde edilen materyalin hacmi sınırlandırılmış ve ana tema üzerinde bütünlük sağlanmıştır (Mayring, 2011: 99). Yine de Diyanete Soralım programında katılımcının sorusunu anlamak için spiker ve programda yer alan hocaların sorduğu sorular bütünüyle ihmal edilmemiştir. Yazıya dökme sürecinde bütün program kayıtları dinlenmiştir, cevaplara dair de notlar alınmıştır fakat analiz ve değerlendirmeler transkripte edildikten sonra yapılmıştır.

Araştırmada katılımcıların farklı bağlama sahip her bir sorusu ayrı, münferit bir soru olarak kabul edilmiştir. Bir katılımcı birden fazla soru sorduğunda bağlam farklı ise cinsiyet, şehir, konu olarak soru havuzuna yeniden dahil edilmiştir.

Araştırmada, soruları yönelten kişiler gizli tutulmuş, isimleri zikredilmemiş, cinsiyet üzerinden –varsa şehir, meslek bilgisiyle birlikte- değerlendirme yapılmıştır. Araştırmacı, elde edilen kişisel bilgileri hassasiyetle ele almıştır. Araştırma neticesinde ortaya çıkması mümkün olan ve bireylerin maddi, manevi zarar görmesine sebep olabilecek durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Çünkü araştırmada gerektiğinde bireyleri korumak, mahremiyeti gözetmek özen gösterilmesi gereken önemli etik kurallardandır (Kümbetoğlu, 2015: 177).
Programa katılımcılar internet (Mail), sosyal medya (Facebook, Twitter), ve canlı yayın telefon bağlantısı yoluyla sorularını iletmiştir. Telefon bağlantısı dışında soruların kaynağı belirtilmediği durumlarda soru sosyal medya sorusu olarak kabul edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada nitel içerik çözümlemesi yapılmıştır. Programa yönlendirilen sorular, katılımcıların sosyal dünyada yaşadıkları dini kaygıları, dini yorumlama biçimleri, dini pratikleri nasıl gerçekleştirdikleri, dini bağlama dair kurdukları ilişki, deneyimler, pratik edilen uygulamalar ve dini anlamlandırma süreci söylem analizi ile değerlendirilmiştir. Burada esas olan, sosyal gerçeklik içerisinde dinin insanları kuşatan yönü ve çözüm aradıkları dini hususlarda sosyolojik arka plandır. Bunları yaparken de genellemeden uzak durularak ve katılımcılardan aktardıklarından yola çıkarak çalışma yürütülmüştür.

Araştırmada programa gelen sorular yazıya döküldükten sonra konularına göre gruplandırılmıştır. Konular, soruların odak noktası üzerinden ele alınmıştır. Zira katılımcıların yönelttikleri sorularda çoğu zaman bir hikaye, birden fazla dini kavram, inanç veya ibadetten bahsedilebilmektedir. Burada katılımcının beyanı, sorunun bağlamı etrafında konular belirlenmeye çalışılmıştır. Örneğin; *''Tavaf sırasında ezan okunursa tavaf yarım bırakılıp namazı mı kılmalıyız yoksa tavaf bitince namazı kılmalıyız?*'' Burada soru mekan ve yapılan ibadet göz önüne alınarak soru, ''İbadet'' kategorisinde ''Hac'' konusu içerisine alınmıştır. Konular belirlendikten sonra kategoriler oluşturulmuştur. Kısaca, tümevarım yöntemi ile programa gelen sorular önce kodlanarak konulara ayrılmış, daha sonra da kategorilere yerleştirilmiştir. İlaveten, soruların iletilme kanalı, katılımcıların varsa yaş, cinsiyet ve şehir bilgileri de sınıflandırılmıştır. Son olarak elde edilen bulgular tartışılarak çalışma gerçekleştirilmiştir.

2.6. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma, Diyanete Soralım programının 2017- 2018 yılı iki yayın döneminden sistematik örnekleme ile seçilen elli programı kapsamaktadır. Bu doğrultuda ele alınan programlarda 765 kişinin yönelttiği toplam 1143 soru değerlendirilmiştir. Seçilen örneklem içerisinde yer alan bölümlerde hiçbir soru kapsam dışı bırakılmamıştır. Sorulardan yola çıkarak katılımcıların dinle olan ilişkisi, dinin yaşantılarındaki yeri, dinle ilgili gördükleri sorun alanları, sergiledikleri dindarlık ve medya üzerinden bunların aktarılması derinlemesine incelenmiştir.

2.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada program kayıtlarının metne dökülme süreci, uzun ve zahmetli olmuştur. Soruların transkripte edilmesi, konuların ve kategorilerin oluşturulması süreci üç aydan daha uzun sürmüştür. Bu sebeple incelenecek program yayını, elli bölüm ile sınırlandırılmıştır. Fakat örneklemin daha büyük seçilmesi, soru çeşitliliğini arttırabilir; çalışmayı daha kapsamlı ve zengin bir içeriğe kavuşturabilirdi.

Araştırmada elde edilen veriler, yalnızca programa katılan kişilerin beyan ettikleri isim, cinsiyet, şehir, programa katılım kanalları, varsa yaşları ve meslekleri ile sınırlıdır. Bu

anlamda elde edilen veri, yalnızca katılımcının beyanından oluşmaktadır. Bu sebeple yalnızca katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak yorum yapmak zaman zaman güçleşmektedir.

2.8. Araştırma Geçerliği

Nitel araştırmalarda veri toplama aracı, araştırmacının kendisi olduğu için araştırmada bazı geçerlik stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir. Araştırmacı, araştırmaya başlamadan önce Diyanet TV'de dört ay kadar katılımcıların soru iletme süreçlerini görmüş ve tecrübe etmiştir. Soruların hem yayın öncesinde telefon bağlantısı yoluyla personel tarafından kayda geçirilmesine hem de internet ve sosyal medya ile soruların iletilmesi sürecine tanık olunmuştur. Bu sebeple çalışmaya başlandığında katılımcıların sorularının doğal akış içerisinde sorulduğu ve soruların ekrana yansıtılmasında bütünüyle müdahale olmadığı (yalnızca internet soruları arasında tekrar edenler varsa elemeye tabi tutulmaktadır) görülmüştür. Böylece araştırmaya tabi tutulan programın öznelliğine ve kurgusallığına dair eleştirilerin önüne geçilmektedir.

Araştırmada akran değerlendirmesine başvurulmuştur. Yüksek lisans düzeyinde iki akran (öğrenci) belirlenerek araştırma bulguları paylaşılmış, veriler tartışılarak değerlendirilmiş ve araştırmaya dair görüşlerine başvurulmuştur (Creswell, 2015). Böylece araştırma, tek bir bakış açısıyla değil farklı perspektiflerden bakılarak zenginleştirilmiştir. Öte yandan araştırma örneklemini oluşturan katılımcılar, basit tesadüfi örneklemenin bir yolu olan sistematik örnekleme yoluyla seçilmişlerdir. Böylece katılımcıların belirlenmesinde, araştırmacının doğrudan bir müdahalesi ve yanlılığı olmamıştır.

Araştırma verileri oluşturulduktan sonra üçgenleme stratejisine başvurulmuştur. Buna göre araştırma verileri haricinde literatürde yer alan kaynaklarda çeşitleme yapılarak, çalışmayı destekleyecek verilere başvurulmuş, araştırma bulguları karşılaştırılmış ve teyit edilmiştir. (Creswell, 2015: 251). İncelenen programda fetva veren Hüseyin Kayapınar ile de bir mülakat/ görüşme yapılmış, fikirleri alınmıştır. Bulgular paylaşılarak, kendisinin katkılarını alınmıştır (**Bkz. Ek 2**). Böylece araştırma verileri etkili bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır.

2.9. Literatür Değerlendirilmesi

Türk halk dindarlığı ve medyanın birlikte ele alındığı çalışmalar, yüksek lisans düzeyinde yapılmış çalışmalardır. Türk halk dindarlığına ilişkin makale ve kitap formunda çalışmalar var ise de bunlar, belirli bir yerleşim yerinde anket, mülakat veya görüşme yapılarak Türk halk dindarlığının yapısal özellikleri ortaya koyan çalışmalardır. Bu bakımdan Türk halk dindarlığı ile medya ilişkisi üzerine alan yazını sınırlı olup kapsamı dardır.

Medya ve Türk Halk Dindarlığı üzerine yapılmış çalışmalardan ilki**,** 2005 yılında ‘‘Televizyonlarda Yayınlanan Dini Programların İzlerkitlenin Dini Tutum ve Davranışları Üzerine Etkileri - Konya Örneği -’’ başlığıyla İbrahim Yenen’in yaptığı yüksek lisans tezidir. Çalışma, Yenen’in Konya’da 170 kişiyle yürüttüğü bir anket çalışmasını kapsamaktadır. Yenen çalışmasında, dini programların daha çok 31- 40 yaş aralığındaki katılımcılar tarafından ve bilgi amaçlı izlendiğini tespit etmiştir. Çalışmada eğitim seviyesinin yükselmesiyle programlara sorulan soruların konularının değişiklik arz ettiği ortaya koymuştur. Ayrıca Yenen, katılımcıların takip ettiği dini programları da ele almış ve bunları betimsel bir çerçevede sunmuştur (Yenen, 2005).
‘‘Medya Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma Kahramanmaraş Örneği’’ başlığıyla 2007 yılında Sultan Unkun Ülger tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş halkının dini anlamada, dine bağlı tutum ve davranış geliştirmede medya organlarının etkisini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Yapılan anket sonucu katılımcılar, dini konularda halkın program yapılmasını olumlu buldukları, dini yayınların devlet eliyle yapılması gerektiğini, medya yoluyla yeterli düzeyde din eğitimi verilmediği, medyanın dini mevzulardan reyting maksatlı faydalandığı ve aşırı inançların medyanın tarafından beslendiği belirtmişlerdir (Ülger, 2007).

Mehmet Fatih Çelikkaya’nın 2010 yılında ‘‘Seküler Bir Kutsal Oluşturma Aracı Olarak Medya ve Din İlişkisi’’ başlıklı yüksek lisans tezi, 20 - 25 Ağustos 2010 tarihleri arasında yayınlanan Nihat Hatipoğlu’nun iftar programını inceleme konusu yapmıştır. Çetinkaya katılımcıların dini nasıl algıladığına yüzeysel şekilde değinmiştir. Çalışmada daha çok program akışı ve söylemlere ilişkin analizlere yer verilmiştir (Çelikkaya, 2010).

Sevgi Ülker’in 2011 yılında ‘‘Türkiye’de Halk Dindarlığının Dönüşümünde Görsel Medyanın Rolü’’ başlığıyla yayınlanan yüksek lisans tezinde Nihat Hatipoğlu ve Mustafa

Karataş'ın yaptığı programları tele vaizlik/ medya vaizliği üzerinden değerlendirmiştir. Çalışmada yazılı kültürün etkisini kaybetmesiyle görsel kültüre geçişin sağlandığı ve bireylerin imaj eksenli bir gerçeklik dünyasının yaratıldığı vurgulanmıştır (Ülker, 2011).

Vahdet Mesut Ayan'ın 2014 yılında ''Televizyonda Yayınlanan Dini Programlarda Kadının Temsili'' başlığıyla yayınlanan yüksek lisans tezi ise Nihat Hatipoğlu'nun ve Ömer Döngeloğlu'nun programlarını ele almaktadır. Çalışmada programlardan üç aylık bir yayın dilimi seçilerek toplumsal cinsiyet ve kadın konusu irdelenmektedir. Programlar üzerinden yapılan söylem analizi ile kadının sosyal yaşamdaki yeri, rolleri ve statüsü tartışılmaktadır (Ayan, 2014).

''Medya ve Din İlişkisi Bağlamında, TV Programlarında Sorulan Dini Sorular Ekseninde Kadın Problemleri'' başlıklı 2018 yılında yayınlanan yüksek lisans tezinde Kevser Çelebi, Nihat Hatipoğlu, Necmettin Nursaçan ve Mustafa Karataş'ın programlarında işlenen kadın problemlerini incelemiştir (Çelebi, 2018)

Türk halk dindarlığı ve medya bağlamında yapılan çalışmalara bakıldığında araştırmacıların bir ya da birkaç dini programdan sınırlı miktarda bölümü örneklem olarak seçtikleri görülüyor. Yine çalışmalarda ele alınan konunun bir perspektifle değerlendirildiği doğrudan Türk halk dindarlığının yapısal özelliklerine odaklanılmadığı görülmektedir. Bu açıdan bu çalışma, Türk halk dindarlığına dair derin analizlere ve yorumlara yer vermesi, soruların kapsam dışı bırakılmadan bütüncül olarak ele alınması ve kapsamlı örneklemi ile diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

III. BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

Diyanete Soralım programından 2017 - 2018 sezonunda seçilen elli bölümlük örneklemde 765 kişi, toplam 1143 soru yöneltmiştir. Bu sorular 1) İbadet 2) Ekonomik Alan 3) Aile 4) Toplumsal Yaşam 5) Akait (İnanç), 6) İlim, 7) Halk İnançları, 8) Sağlık, 9) Ahlak olmak üzere kategorilere ayrılmıştır. Bu kategorilere dair değerlendirmeler sırasıyla yapılacaktır.

3.1. Diyanete Soralım Programına Katılımcıların Soru Yönlendirme Sebepleri

Katılımcıların Diyanete Soralım programa ulaşma, soru yönlendirme sebepleri yedi başlık altında incelenecektir.

3.1.1. Bilgi Eksikliğini Giderme

Katılımcılar, Diyanete Soralım programına büyük oranda bilgi sahibi olmadıkları konularda sorular iletmişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir:

> *''Bireysel emeklikte biriken paraların zekât karşısındaki durumu nedir? Bunları kurumları nerede değerlendirdiğini bilmediğimiz için bunlara kar payları ilave ediliyor. Bunların durumu hakkında bilgi almak istemiştim.''* (E., Sivas)

> *''Akit kurbanı niçin kesiyoruz? Hani bir bilgim var ama belki yanlıştır hocamdan duyarsak memnun olurum.''* (K., Manisa)

3.1.2. Bilgi Kirliliği/ Doğru Bilgiye Ulaşamama

Bazı konularda birbiriyle çelişen çok fazla bilginin olması, konuyla ilgili net bir bilgiye ulaşılamaması, doğru bilgiye ulaşmak için insanları bu programa yöneltmiştir. Burada insanların bilgisine ulaşamadıkları konularda Diyanete Soralım'a başvurdukları ve katılımcıların bu programa güven duydukları söylenebilir. Katılımcıların bu bağlamda sorularından bazıları şöyledir:

> *''Soracağım soruların çoğunu internetten bulabiliriz ama internette bir bilgi kirliliği olduğu için net sonuçlara ulaşamıyoruz…''* (E., Ankara)

''...Pek çok kimse ile görüştük ve inanılmaz bir bilgi kirliliği ile karşılaştık. Kimisi muska haramdır dedi, kimisi şirke götürür dedi...'' (E., Erzurum)

''Cevabını araştırdım ama bir türlü öğrenemedim. Üç yıl önce tüp bebek yöntemiyle hamile kaldım, oğlum oldu. Üç tane de dondurulmuş embriyom var. Bu üç dondurulmuş embriyoyu iptal ettirmek istiyorum...'' (K., Bursa)

3.1.3. Tereddüt Edilen Konularda Uygulamaların Doğruluğunu/ Yanlışlığını Öğrenmek

Günlük hayatta karşılaşılan bazı durumlarda uygulamaların muamelata göre nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği bilinememekte ve tereddütte kalınmaktadır. Çeşitli kanallardan farklı bilgilerin alınması da bireylerin doğru bilgiye ulaşma ihtiyacını tetiklemektedir. Burada DİB'in farklı birimlerinden alınan fetvalarda uyuşmazlık soru olarak iletilmiştir. Katılımcıların sorularından bazıları şöyledir:

''Benim çocuk Kur'an'ı Kerim öğrencisi, hafızlık öğrencisi. Arapçası güzel, Kur'an'ı Kerim'i güzel okuyor. Arkasında ara ara namaz kılıyorum. Hanefi mezhebi acaba bir sakıncası var mı?'' (E., İstanbul)

''Altın kiralama sertifikasının caiz olup olmadığı ile ilgili daha önce soru sormuştum. Hocam bunun caiz olmadığı yönünde fetva vermiş ancak ben bu konuyu Din İşleri Yüksek Kurulu'na sordum. Kurulda bir yetkili bunun caiz olduğunu söyledi. Şu halde hocam ne buyurur yoksa ben mi yanlış anladım?'' (K., Sosyal Medya)

''Bir cenaze namazında biri çıkar: ''Ben bu meftaya hakkımı helal etmiyorum derse onun cenaze namazı kılınmaz'' diye sabah programında hoca söyledi. Sizde geçenlerde bu durumda cenaze namazı kılınır dediniz.'' (E., Ankara)

3.1.4. Modern Dönemde İslami Sınırları, Dindeki Yeri ve Dayanakları Öğrenme

Modern dönemde dinin yaşanma şeklindeki değişimler ve geleneğe olan bağlılıktaki azalma katılımcıların dikkatini çekmiş, İslam'a uymadığı düşünülen ve toplumda gözlemlenen olumsuz durumlara ilişkin sorular sorulmuştur. Aynı zamanda karşılaşılan durumların dindeki yeri, hikmeti ve dayanaklarını öğrenmek için katılımcıların ilettiği

sorular, dindarlığın tahkiki boyutuna ve kitabi dindarlığa geçiş aşamasındaki sancılara işaret etmektedir. Katılımcı sorularından bazıları şöyledir:

> *''Zamanımızda kuzenler arası mahremiyet sınırı ne olmalı? Amca oğlu amca kızı, dayı kızı, hala oğlu gibi bu konu maalesef zamanımızda ihmal ediyor. Biraz fazla özgürlükler var gibi. Dinimize göre bunun sınırı ne olmalıdır?* (E., Hatay)

> *''Günümüzde moda olan taytların, pantolonların İslami olarak hükmü nedir? Mesela genç kızlar başını bağlıyor altında tamamen yapışan bir kıyafet bunun dinimize göre hükmü nedir?''* (K., İstanbul)
>
> *''Devletimize vergiyi düzgün ödemeyip zekâtı düzenli ödememenin İslam'daki hükmü nedir?''* (E., İstanbul)
>
> *''Bizim burada biri ölünce namaz borcu, oruç borcu diye bir altı üstü var. O altı üstünde kalp krizinden ölse bile beş, altı milyar tutar. Bu dinde var mı yok mu?''* (K., Antalya)

3.1.5. Hassasiyet Geliştirme

Katılımcılardan toplumda dezavantajlı durumda olan hasta, yaşlı ve engelli bireyler, programa katılarak yaşadıkları zorluklara, sıkıntılara programda vurgu yapmışlardır. Toplumda dikkat edilmeyen bazı konular dillendirilerek farkındalık ve hassasiyet geliştirilmeye çalışılmıştır. Bununla ilgili bir katılımcının ifadesi şu şekildedir:

> *''Yapay kalp ile yaşıyorum. Organ bağışı haftasında hocalar camide konuya eğilmediler. Elimizden tutunuz, kalp bekliyoruz.''* (E., Hatay)

> *''Düğünler İslam'a uymuyor. Davullu zurnalı. Bunlar camilerde işlense. İslam'ın sosyal alanda muamelatta olan kısmı anlatılırsa sevinirim.''* (E., İzmir)

3.1.6. Tavsiye ve Öneri Alma

Katılımcılar programa yalnızca soru sormak için değil, tavsiye ve öneri almak için de başvurmaktadır. Bunlara dair şu örnekler verilebilir:

> *''Geçmiş her zaman önüme çıkıyor. Geçmişte işlediğimiz günahların hesabını nasıl vereceğiz? Hocamdan tavsiye istiyorum.''* (E., Diyarbakır)

''Geçen sene babamı kaybettim. Babamdan kalan bankada para ve daire miras kaldı. Bankadaki parada faiz olduğunu gördük. Bu faiz yükünden kurtulmak istiyoruz. Öneriniz, hüküm ne olur?'' (E., Konya)

3.1.7. İnanca Bağlı Kimliklerin Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkileri

Bireylerin inanca bağlı kimlikleri sosyal yaşantısını da belirlemektedir. Bununla ilgili bir katılımcının sorusu çarpıcıdır:

''Hanefi mezhebindeki bir kız Aleviyle evlenebilir mi? Alevi diye mezhep var mı? Aleviler ne derece sakıncalı? Bunu öğrenmek istiyorum çok acil.'' (K., Zonguldak)

3.1.8. Diyanete Soralım Programına Katılımcıların Soru Yönlendirme Sebeplerinin Değerlendirilmesi

Genel itibariyle katılımcılar bilgi almak için, bilgi eksikliğini gidermek için, dini argümanları ve dayanakları öğrenmek için, ilgili bilgiye ulaşamadıkları için yahut konuyla ilgili fazlaca bilgi kirliliği olduğu için, emin olmadıkları konularda uygulamaların doğruluğunu/yanlışlığını öğrenmek için soru sormuşlardır. İhtilaflı konularda Diyanet'in kanaatini öğrenmek, toplumsal kanıların ve inanıcın baskın olduğu konularda neler yapılacağını bilgisine ulaşmak için, toplumda ve Diyanet camiasında belirli konularda hassasiyet oluşturmak için ve son olarak tavsiye, nasihat, öğüt ve dua almak için soru yönlendirmektedirler. Buradan yola çıkarak katılımcıların programa yükledikleri anlam ve programdan beklentileri de görülmektedir. Program, sosyal yaşantıda dinin yansımalarına dair başvurulacak bir kaynak niteliğindedir. Diğer taraftan soruların çoğu, fillerin sonuçları ortaya çıktıktan sonra sorulmuştur. Bu da dini bilgiye ihtiyaç duyulması halinde başvurulduğunu, bunun dışında öğrenme ihtiyacı hissedilmediğini gösterebilir. Bir de çoğu soruyu katılımcılar, kendilerini rahatlatmak, bir yol ve çare arayışı ile yöneltmişlerdir. Ayrıca programda sıkça tekrar eden sorular olduğu görülmektedir. Katılımcılar benzer duruma ilişkin soruları kendileri açısından yorumlamamakta ve yeniden sormaktadır. Bunda birebir fetva alma isteğinin, fetvanın bireyselliğinin etkisi olduğu söylenebilir. Öte yandan dini bilgiye atfedilen değerin yüksek olması sebebiyle katılımcılar ancak bu konuda ehil kimseler ve dinde bir otorite sorularını cevaplandırdığında ikna olmaktadır.

Televizyon yoluyla soruların iletilmesi de Diyanet'e itimadın güçlü olduğunu, dini bilgiye ulaşmanın mahremi açmaktan daha önemli olduğunu göstermektedir.

Sözlü kültür, gelenek ve kültür etrafında etkisinde şekillenmiş olan Türk Halk Dindarlığı, modern dönemde kitabi İslam ile karşılaşmış, teolojik öğretiye yönelme söz konusu olmuştur. Bu da gelenek, kültür, akıl ve dinin arasında bir çatışma doğurmuştur.---devam

Ayrıca Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan alınan bazı fetvalarla programda verilen fetvaların farklılığına katılımcılar değinmiştir. Burada DİB'in fetvalar konusunda ortak işleyecek bir mekanizmaya ihtiyacı olduğu görülmekle birlikte DİB dışında fetva kanallarını da denetleyerek kafa karışıklığına sebep olacak otoriter yapılara da izin vermemelidir.

3.2. Diyanete Soralım Programına Gelen Soruların Katılımcıların Cinsiyeti Üzerinden Değerlendirilmesi

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Soru Sayıları

Erkek	524; %68
Kadın	207; %27
Belirtilmeyen	25; %3
İsmini Vermek İstemeyen	5; %1
Erkek/Kadın	4; %0

Tablo 1'de görüldüğü üzere, Diyanete Soralım programına gelen soruların 524'ü erkekler, 207'si kadınlar tarafından sormuştur. Sosyal medya üzerinden gelen 25 soruda katılımcıların isimleri verilmediği için cinsiyeti belirlenememiştir. İsmini vermek istemeyen 5 katılımcı olduğu ve zikredilen isimlerden kadın mı erkek ismi mi olduğu anlaşılmayan 4 kişi tespit edilmiştir. Toplamda 765 kişi, 1143 soru yöneltmiştir. Buna göre programa katılanların % 68'i erkek, % 27'si kadın, cinsiyeti belirtilmeyen % 3, ismini vermek istemeyen % 1 ve erkek mi kadın mı olduğu tespit edilemeyen %1'den daha azdır.

Programa, erkeklerin kadınlardan daha çok soru yönelttikleri görülmektedir. Erkeklerin kadınların sormakta çekindikleri konularda daha rahat konuşabilmeleri, erkeklerin dini meseleler söz konusu olduğunda bunları, mahremiyet olarak görmedikleri ve soruları bütün ayrıntılarıyla ifade ettikleri görülmektedir. Nitekim loğusalık, doğum kontrolü, kadınların özel günleri, cinsellik ile ilgili gelen soruların tamamının erkekler tarafından sorulması da

bunu göstermektedir. Diğer taraftan programın izleyici kitlesinin daha çok erkeklerden oluşması yahut programdan erkeklerin daha çok haberdar ve iletişim kanallarına daha hakim olmaları da bunun sebebi olabilir. Yapılan çalışmalarda kadınların daha dindar ve inançlarında daha samimi olduğundan bahsedilse de medya ile kadınların görünürlük kazanmak istememesi, mahrem algılarının yüksek olması daha az soru yöneltmelerinde etken olabilir (Yapıcı, 2002: 99).

3.3. Diyanete Soralım Programına Katılımcıların Soru Yöneltme Kanallarının Değerlendirilmesi

Tablo 2: Katılımcıların Soru Yöneltme Kanallarına Göre Soru Sayıları ve Dağılımı

Canlı Yayın Telefon Bağlantısı	530 ; % 69
İnternet ve Sosyal Medya	235 ; % 31

Katılımcılar programa canlı yayın telefon bağlantısı, internet ve sosyal medya kanallarını kullanarak ulaşmışlardır. Programa katılanın 530'u yani % 69'u sorularını canlı yayın telefon bağlantısı yoluyla iletilirken, 235'i yani % 31'i internet ve sosyal medya yoluyla sorularına cevap aramışlardır. İnternet ve sosyal medya soruları Facebook, Twitter ve mail üzerinden programa gönderilmiştir. Fakat programda spiker tarafından çoğu sorunun hangi mecralardan gönderildiği Facebook, Twitter veya mail olarak belirtilmemiştir. Bu sebeple burada bir oran verilememektedir.

İlaveten yapılan mülakatta da görüldüğü gibi (**Bkz. Ek 2**), program yayını öncesi sosyal medya sorularında seçici davranılabildiği, tekrara düşen, sıkça cevaplandırılan soruların zaman zaman ihmal edildiği, yalnızca canlı yayın bağlantısı yoluyla gelen sorulara doğrudan müdahalede bulunulamadığı belirtilmiştir. Bu da Diyanete Soralım programında nispeten (canlı yayın dışında) bir otokontrol ve denetim mekanizmasının olduğunu göstermektedir. Fakat soruların yaklaşık % 70' inin canlı yayın yoluyla iletilmesi soruların büyük bir kısmının öngörülemediğini de ortaya koymaktadır.

Türk toplumunun internet ve sosyal medya kullanma eğilimlerine bakıldığında, 2018 Yılı Global Dijital Raporu'na göre, Türkiye nüfusunun % 67'sinin internet kullanıcısı olduğu, yine nüfusun % 63'ünün aktif internet kullanıcı olduğu görülmüştür (Kemp, 2018). Buna

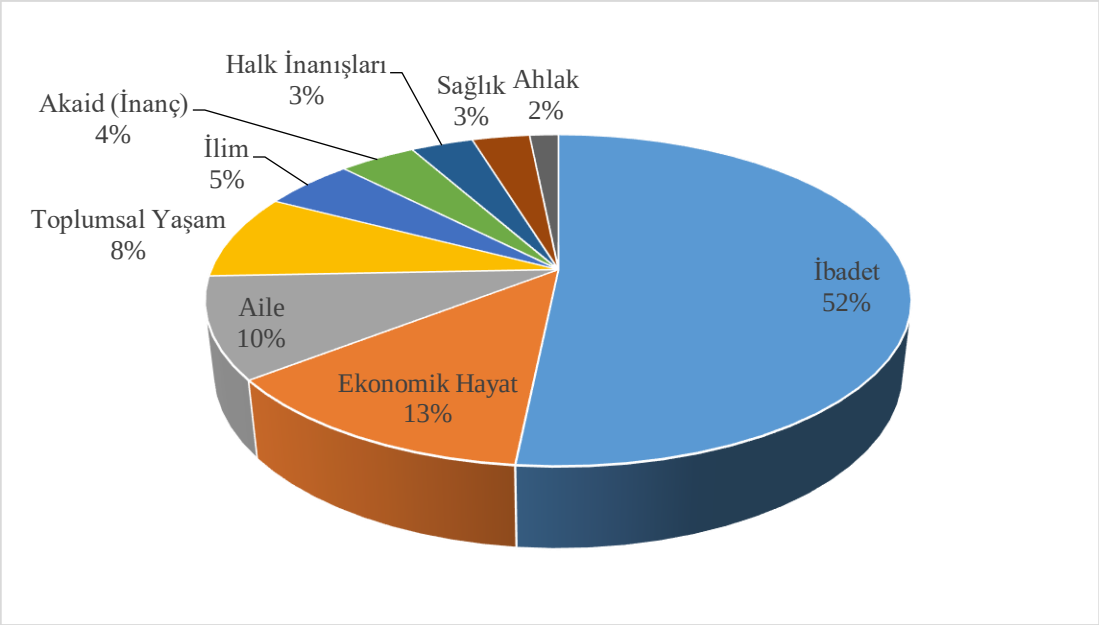
göre Diyanete Soralım programı sorularının % 31'inin internet ve sosyal medya yoluyla iletilmesi oransal olarak az gibi görünse de çoğu katılımcı, sorularını canlı yayın bağlantısıyla, bütün ayrıntıları doğrudan aktararak cevap aramış olabilirler. Öyle ki, canlı yayın telefon bağlantısıyla gelen çoğu soruda spiker ve hoca ayrıntılı bilgi istemekte, anlaşılmayan noktalara vurgu yapmaktadır. Katılımcıların internet ve sosyal medya sorularında da aynı hassasiyet gözetilerek ve yanlış bir fetva verme kaygısıyla anlaşılmayan soruların yeniden ifade edilmesini ya da telefon bağlantısıyla sorularını tekrar yönlendirmeleri istenmektedir.

Diğer taraftan Türkiye'de Dini Hayat Araştırması'na göre, kişilerin televizyon, radyo ve dergileri dini bilgiye ulaşma kaynağı olarak görme oranı % 22,2'dir. Dini içerikli TV ve radyo programları, % 48,8 ile dini bilgiyi geliştirme yolları arasında yer almıştır. Televizyonlarda dini program yapanlara dini konuların danışılması ise % 12,6 oranındadır (DİB, 2014). Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı Araştırması'nda ise katılımcılar, İslam dini ile ilgili bilgileri % 30 dini kitaplardan, % 45 i internetten, % 20 birine sorarak öğrendiğini söylemişlerdir (MAK, 2017). Buradan yola çıkarak internet ve sosyal medyadan gelen soru oranının ortalama bir değere sahip olduğu söylenebilir.

3.4. Diyanete Soralım Programına Yöneltilen Soruların Kategorilerine Göre Değerlendirilmesi

Diyanete Soralım programına yöneltilen sorular ibadet, ekonomik hayat, aile, toplumsal yaşam, akait (inanç), ilim, halk inanışları, sağlık ve ahlak şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Programa gelen 1143 sorunun 590'ı % 52 ile ibadetler hakkında, 147 soru % 13 ile ekonomik hayat hakkında, 113 soru % 10 ile aile hakkında, 95 soru % 8 ile toplumsal hayat hakkında, 57 soru ile % 5 ile ilim hakkında, 48 soru % 4 ile akait (inanç) konusunda, 39 soru % 3 ile halk inanışları hakkında, 36 soru % 2 ile sağlık hakkında ve 18 soru % 2 ile ahlak konusunda gelmiştir.

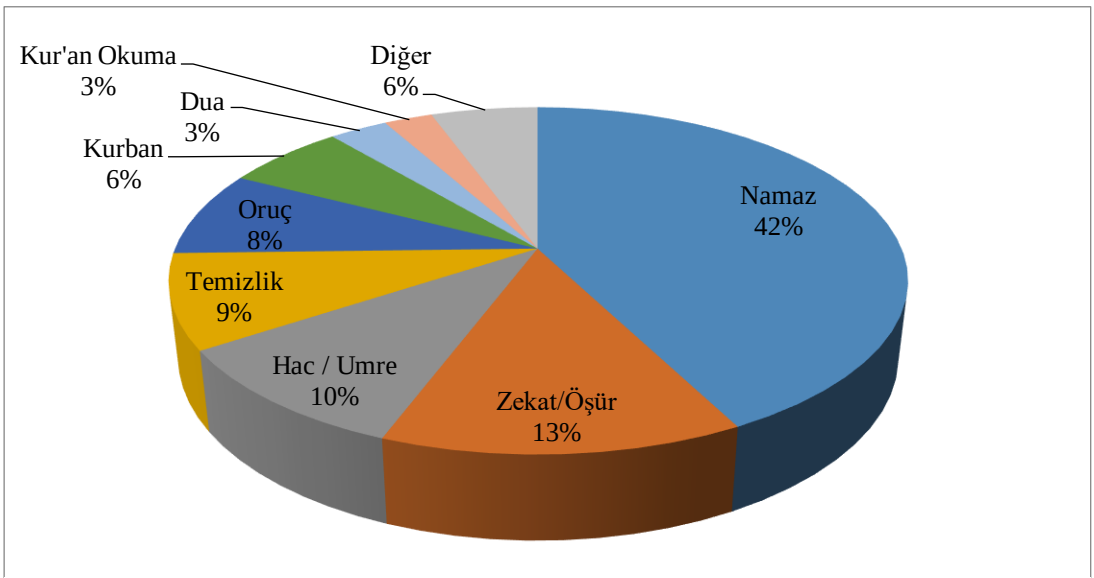
Bayraktar'ın Samsun AİRB Alo Fetva hattına gelen soruları değerlendirdiği araştırmada ise ibadet soruları %44,6, inanç soruları %12,78'lik bir dilimi oluşturmaktadır (Bayraktar, 2018: 197).

Grafik 1: Diyanete Soralım Programına Gelen Soruların Kategorileri

Grafik 1'de görüldüğü üzere, sosyal yaşamı kapsayan her bir kuruma dair katılımcılar soru yöneltilmiştir. Çalışmanın devamında ibadet, ekonomik alan, aile, toplumsal hayat, akait (inanç), ilim, halk inanışları, sağlık ve ahlak kategorileri içerisinde yer alan konular tek tek irdelenerek hem Türk Halk Dindarlığına dair bir perspektif ortaya konulacak hem de sosyolojik arka plana dair bir betimleme yapılmaya çalışılacaktır.

3.5. Diyanete Soralım Programına İbadet Kategorisinde Yöneltilen Sorular

Grafik 2: İbadet Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımı

Tablo 3: İbadet Kategorisinin Konularına Göre Soru Sayısı

Namaz	250
Zekât/Öşür	79
Hac/Umre	59
Temizlik	52
Oruç (fitre)	47
Kurban	37
Dua	18
Kur'an Okuma	15
Diğer	33
Toplam	590

Diyanete Soralım programına İbadet kategorisi kapsamında, namaz, zekât/öşür, oruç, hac, temizlik, kurban, Kur'an okuma, dua ve diğer (adak, zikir, tövbe, sadaka, farzlar ve sünnetler) konularında sorular iletilmiştir. Grafik 2 ve Tablo 3'te görüldüğü üzere sorular farz olan namaz, oruç, zekât, hac ibadetleri ve ibadetlerin temel şartı olan temizlik (abdest, gusül) üzerine yoğunlaşmıştır.

Katılımcıların ibadetler konusunda yönelttiği soruların birden fazla boyutu vardır. Soruların büyük bir kısmı ibadetler yerine getirilirken karşılaşılan durumlar, ibadetlerin yapılma şeklini yani uygulamaya yönelik tarafını, şekilsel boyutu kapsarken, ibadetlerin yerine getirilme şartları (niyet, vakit, temizlik vb.), hasta, yaşlı ve engellilerin ibadetleri yerine getirmede fiziksel dezavantajlarından ötürü zorlandıkları durumlar, geçmişe yönelik ibadet borçları, kaza, kefaret ve telafi şekli, mezheplere göre ibadetlerin yapılışı, teknolojik yeniliklerin ve imkanların ibadet yaşantısına etkisi, vesvesenin, unutkanlığın ibadetler üzerindeki etkisi üzerinedir. Az sayıda da olsa uygulamaların dindeki yeri ve hikmeti, adabı, örf adetler bağlamı ve ibadetlerden mükellefiyet üzerine sorular da bulunmaktadır.

3.5.1. İbadet Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konular Üzerinden Değerlendirilmesi

3.5.1.1 Namaz

Diyanete Soralım programında hakkında en çok soru sorulan konu, namaz olmuştur. Namaz konusu bütün soruların % 21'ini oluşturmaktadır. Namaz kapsamında yöneltilen sorular,

namazın şartları ve rükünları, engellilerin, yaşlı ve hastaların namaz kılmada zorlandıkları durumlara dair kolaylaştırıcı uygulama arayışları, kaza ve telafi, unutkanlık ve vesvese, cami adabı, namazın gaybi boyutu (namazı kılmayanın ahiretteki durumu, meleklerin saf tutuşu), namaz esnasında karşılaşılan durumlar ve teknolojik yeniklere yöneliktir.

Namazın şartları ve rükünları hususunda fazlaca soru gelmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

> *''Babam sabah ezan okunmadan işe gittiği için ezan okunmadan namazını kılıyor. Bu namaz kabul oluyor mu?''* (K., Kahramanmaraş)
>
> *''Cemaatle namaz kıldığımız zaman genç arkadaşların belleri açılıyor. Hatta kuyruk sokumuna kadar açılıyor. Ben ilmihal kitaplarında bunu araştırdığımda avret bölgesini dörtte birinden fazlası açık kaldığında namazın sahih olmayacağı söyleniyor ama bu açılan bel bölgesi bu kapsama girer mi?''* (E., Ankara)
>
> *''Namaz kılarken burun yere değmezse ne olur?''* (E., Mersin)
>
> *''Namazda niyet nasıl alınmalıdır?''* (E., Ardahan)
>
> *''Sesli kılınan namazları tek başınayken de mi sesli kılmamız lazım. Yoksa sessiz mi kılmak lazım.''* (E., Konya)
>
> *''Kıyamda sol eli çözmek ya da iki eli birden çözmek namazı bozar mı?''* (E., Trabzon)
>
> *''İftitah tekbirinin farz olduğunu biliyoruz. Nerde almamız lazım kulakta mı göbekte mi?''* (E., Düzce)

Programa gelen namazın şartları ve rükünları ilgili sorular vakit, niyet, setri avret, secde, kıraat, kıyam, tekbir, rükû üzerinedir. Burada merak edilenler ise namazın sıhhati açısından şekilsel boyutu ve pratik edilmesi neticesinde makbul olup olmamasıdır. Sorulardan yola çıkarak katılımcıların sosyal yaşantısının, çalışma hayatının namazın ikame edilmesi üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Namazda ''*belin açılması''*, *''burnun yere değmemes*i*''*, *''sesli/sessiz kılma''*, *''kıyamda sağ/sol eli çözme''*, *''tekbirinin kulakta mı göbekte mi''* alınacağı namazın yerine getirilirken şekil itibariyle nasıl olması gerektiği ve teferruatlarına dairdir.

Engellilerin namaz konusunda zorlandıkları durumlar şöyledir:

‘‘Ben görme engelli bir insanım. Gerek hem programlar aracılığıyla hem daha önceki eğitimler aracılığıyla kendimi geliştirmeye çalıştırdım. Bazı kimseler ilmihal kitaplarında görme engelliler imam olamaz diyorlar, bana görev vermiyorlar. Ben bazı kimselerin arkasında namaz kılmak zorunda kalıyorum ve yeri geldiğinde onların hatalarını da düzeltiyorum. Bilen kişi varken bilmeyenin imam olması durumunda namaz caiz olmaz dediniz. Ben ne yapacağım sormak istedim.’’ (E., Konya)

‘‘45 yaşındayım. Dört yaşında çocuk felci geçirdim ve engelli oldum. Koltuk değnekleri ile yürüyorum ve ayaklarımda cihaz var. Cihaz ayakkabıyla bağlantılı. Camiye gittiğimde ayakkabıları çıkaramıyoruz. Galoş takıyoruz galoşla ibadetimizi yapıyoruz. Bazı hocalarımız bizi ya İslamiyet’ten soğutuyorlar ya da bilmiyorlar. ‘‘Hayır külliyen senin namazın kabul olmaz, ayakkabını çıkaracaksın. Ayakkabın necaset. Galoşla olmaz.’’ diyorlar.’’ (E., İstanbul)

2013 verilerine göre, Türkiye’de toplam 1 559 222 engelli birey bulunmaktadır. Bunların 672 172’si kadın, 887 041’i erkektir (Karadaş, 2013). Türkiye’de engelli birey sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Engelli bireylerin ibadet yaşantılarına bakıldığında, camilerde özellikle dine referansla ve ilmihal kitaplarına atıfla engel sahiplerine ibadetlerinin kabul olmayacağı söylenmekte ve böylece sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları görülmektedir. Din görevlilerinin bu konuda daha hassas olmaları, kucaklayıcı ve dinin kolaylaştırıcı yönünü vurgulayıcı tutum ve davranışlar geliştirmeleri gerekmektedir. Özellikle ibadet mekanlarında bireysel farklılıklar üzerinden çatışmaların oluşmasına izin verilmemelidir. Programa engellilik ile ilgili soru yöneltenlerin tamamının erkek olması da bir diğer çarpıcı bulgudur.

Diğer taraftan programa hasta ve yaşlılar ile onların yakınları hasta ve yaşlı büyükleri adına sorular iletmiştir. Hasta ve yaşlıların namaz bağlamında en çok yönelttiği sorular, fiziksel dezavantajlarından ötürü oturarak, yatarak, yüksek yerde yahut sandalyede namaz kılmalarıdır. Katılımcıların sorularından bazıları şu şekildedir:

‘‘Cuma namazını kılamıyorum kemoterapi aldığım için. Ne yapmalı?’’ (E., Osmaniye)

‘‘Ben diyaliz hastasıyım. Beni makineye bağlıyorlar aradan yarım saat veya on beş dakika geçmeden ezan okunuyor. Ben burada ima ile kılabilir miyim?’’ (E., Kayseri)

‘‘Babaannem yatalak. Abdestsiz namaz kılıyor. Kabul olur mu?’’ (E., Sosyal Medya)

‘‘Annem namazını kanepede ayaklarını uzatarak kılıyor. Tesbihat yaparken yoruluyor, böyle kılıyor namazını. Olur mu? ’’ (K., Diyarbakır)

Görüldüğü üzere namazın tedavi sebebiyle vaktinde kılamama, *‘‘ima ile kılma’’,* yatalak kimsenin namazı *‘‘abdestsiz’’* kılması ve rahatsız olanın *‘‘ayaklarını uzatarak’’* kılması yaşla beraber fiziksel sağlık durumunun bozulması namazın ikame edilmesinde zorlanmalara sebep olduğu ve sağlık durumlarına uygun kolaylaştırıcı uygulama arayışına girdikleri görülmektedir.

Yaşlılık bağlamında sorulan diğer sorular ise şöyledir:

‘‘Benim annem şuan elli yaşında. Namazını kılıyor, yalnız okuma yazması olmadığı için Fatiha suresini ezberletemedik. İhlas suresini ezberleyebildi. Onunla kılıyor bütün namazını. Kabul oluyor mu, olmuyor mu onu soracaktım.’’ (K., Gaziantep)

‘‘Yetmiş yedi yaşındayım. Belim ve dizim çok ağrıyor ayaklarımı uzatarak namaz kılıyorum. Belime de bir şey dayamadan duramıyorum namazımı kılamıyorum. Olur mu?’’ (K., İstanbul)

‘‘Ben seksen beş yaşındayım. İki defa düştüm, belimde arıza oldu. Ameliyat oldum, iki ayağım tutmuyor. Sorunum şu makattan akıntı geliyor her vakitte abdest alıyorum. Namaz olur mu? Nasıl namaz kılacağım.’’ (E., Adıyaman)

‘‘ Doksan üç yaşında bir annemiz var. Unutkanlık var, alzheimer var vs. Sürekli namaz kılıyor. Öğleni kılıyor bir on, on beş dakika sonra kalkıyor akşamı kılıyor. Arzu ettiği zaman kılıyor. Böyle yapsın mı, günahı var mı? Uyaralım mı, uyarmayalım mı?’’ (İB, Sosyal Medya)

Yaşlılık ile birlikte sağlık sorunlarının artışı, bireylerin ibadet yaşantısını farklı şekillerde etkilemektedir. Yaşlılıkta sağlık sorunları yalnızca fiziksel yoksunlukla değil aynı zamanda zihinsel boyutta da olabilmektedir. Sorularda yer aldığı üzere *‘‘sureleri ezberleyememe’’*, *‘‘sürekli namaz kılma’’* hali zihinsel bir kavrayış güçlüğünden kaynaklanırken; *‘‘namazı dayanarak kılma’’, ‘‘akıntı olması’’* bedensel fonksiyonların işlevini yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Yine de katılımcılar içinde bulundukları hastalık ve yaşlılık durumuna rağmen namazlarına devam etme, aksatmama eğiliminde oldukları görülmektedir.

Namazların kazası/telafisi ile ilgili diğer sorular şu şekildedir:

> *‘‘Çift niyet namaz kılıyorum. On beş yıldır bu şekilde kılıyorum. Kazaların yerine geçer mi? Ayrı mı kılınmalı?’’* (K., Ankara)

> *‘‘Otuz bir yaşındayım. Hanefi mezhebindenim, üç aydır namaz kılıyorum. Ortalama on sekiz yıl namaz kılmadım. Bazı Hanefi kaynaklar bazı kaynaklar sünnet kılarken farza diye niyet edin yerine geçer diyorlar. Ne yapmam gerekiyor?’’* (E., Sosyal Medya)

> *‘‘Uzun bir süredir kaza namazı kılıyorum. Yirmi seneye yakın. İki yüz kilometre Ankara’ya gittiğimiz zaman yine aynı devam ediyorum.’’* (E., Çankırı)

> *‘‘Tövbeden sonra on, on iki senedir kaza namazı kılıyorum. Gece üçte kalkıyorum. Şükür namazı, teheccüd namazı, beş günlük sabah namazı kılıyorum. Sonra sabah namazını kılıyorum. Gündüz de bir günlük öbür kaza namazlarını kılıyorum. Hoca ‘‘Birer birer kılcan mesela sabah namazı kıldın ya öğle, ikindi, akşam, yatsı…’’ dedi. Bende bunlara böyle devam ettim.’’* (E., İtalya)

> *‘‘Kuşluk vakti kaza namazı kılıyorum. Kendimi buna şartladım, kılmadığımda suçluluk hissediyorum. Yıllık kaza takvimine bunları yazmak beni mutlu ediyor.’’* (K., Zonguldak)

> *‘‘Kaza namazlarımı hesapladım ve kılmak istiyorum. Kazaları sünnet namazların yerime kılabilir miyim? Nafile de kılmak istiyorum evvabin, kuşluk gibi…’’* (E., Sosyal Medya)

> *‘‘Geçen sene hacdaydık. Kâbe’de geçmiş namazları kılmak istedim. Yanımdaki hoca ‘‘Namaz borcun yoktur. Nafile namaz kılacaksın bundan sonra’’ dedi. Hala (geçmiş namazları) kılıyorum.’’* (E., Ankara)

Katılımcılar uzun yıllardır kaza namazı kıldıklarını, kaza namazlarını hesapladıklarını, *‘‘kaza takvimi’’* oluşturduklarını, sünnet namazlar yerine kaza namazına niyet ederek namazlarını telafi etmeye çalıştıkları ya da çift niyet ile hem vaktin sünnetini hem de kaza namazı kıldıklarını ve hacdan sonra bile geriye dönük namaz kıldıklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı, kazaların kılınışı konusunda kaynaklarda yer alan farklı görüşlerin olduğunu, bir katılımcı danıştığı hocanın kazalarını yanlış kıldığını söylediğini ve son katılımcıya da hacdaki bir hoca kaza namazı kılmasına gerek kalmadığını belirtmiştir. Fakat katılımcılar

zihinlerinde kaza namazı hususunu netliğe kavuşturamamışlardır. Katılımcıların bilgi aldıkları insanların *''hoca''* bile olsa ikna olmadıkları ve aldıkları bilgiye itimat etmekte güçlük çektikleri görülmektedir. Bu noktada Diyanete Soralım programını güvenilir bir başvuru kaynağı olarak gördükleri söylenebilir. Son olarak, katılımcıların geçmişte ikame etmedikleri namazların sorumluluğunu hissettikleri ve telafi etme yönlü bir dindarlık tutumunda oldukları görülmektedir. Türkiye'de Dini Hayat Araştırmasında toplumdaki bireylerin % 74'den fazlası vakit bulunca ve en kısa zamanda ibadetlerin kazasını yerine getirdiği belirtmiştir (DİB, 2014). Bu da ibadetlerin kazasının yapılması hususunda hassasiyetin yüksek olduğunu ve telafi dindarlığı yönünde bir eğilim olduğu sonucunu desteklemektedir.

Vesvese ve unutkanlığın namaz üzerindeki etkisi katılımcıların şu sorularıyla ele alınabilir:

> *''Camiye gittiğimde namaz kıldığımda ya da evde namaz kılarken aklıma suyu kapadım mı, elektriği kapadım mı gibi sorular geliyor nedeni nedir? Halk dilinde şeytanın oyunları deniyor ama.''* (E., İstanbul)

> *''Şafi mezhebindeyim. Camiye gittiğimizde içimize şey geliyor. Acaba imam dört mezhebe göre abdestli midir?* (E., Kahramanmaraş)

> *''Namazda bana vesvese geliyor. Mesela kamet getiriyorum. Getirip getirmediğimi unutuyorum. Namazı bozmak günah biliyorum ama tekrardan namazı bozuyorum veyahut namazı bozmak günah diye namazı sonuna kadar kılıyorum namazım olmadı diye tekrar kılıyorum. Üç defa farz namazı kıldığım oluyor.''* (K., Konya)

Namazda vesvesenin kaynağı, katılımcıların ifade ettiğine göre günlük yaşantılarında yerine getirmeleri gereken önemli sorumlulukları namazda (suyu, elektriği kapatmak gibi) hatırlamaları, mezhepler arası farklılık ve unutkanlık olarak görülmektedir. *''İmamın dört mezhebe göre abdesti''* sorusu vesvese kaynaklarından biri olarak mezhepler arası farklılığa işaret etmektedir. Burada cemaatin, imamın mezhebinden oluşu ilkesinin dikkate alınmadığı ve mezheplerin, imamı da aşan üst bir kimlik olduğu görülmektedir. Unutkanlık ile vesvesenin namazı bozmaya ve birkaç kez tekrar eda etmeye sebep olduğu da ifade edilmiştir. Burada psikolojik olarak namazın tamamlandığına kendini ikna edememe, aşırı hassasiyet geliştirme, namaza zihnen ve manen yoğunlaşamama söz konusu olduğu söylenebilir.

Cemaatle kılınan namazlarda karşılaşılan durumlara ilişkin dikkat çekici birkaç örnek şu şekildedir:

> *''Suriyeli kardeşlerimiz buraya muhacir olarak gelmişler. Hürmet, saygı diyoruz bunlar sünnete itibar göstermiyorlar. Bunlar görevli olduğu zaman bize namaz kıldırıyorlar, sünnet namazı kılmıyorlar. Hafızdırlar, Kur'an'ı ezbere biliyorlar. Cemaatimizde dedikodu oluyor. Sonra hafız olmayanlar kalkıp namazı kıldırıyorlar. Namaz kıldırmanın vebali nedir?''* (E., Mersin)

> *Ben Cezayir'de yaşıyorum. Müslüman bir ülke. Cuma namazını burada sadece iki rekât kılıyorlar. Bizim gibi on altı rekât, on rekât kılmıyorlar. Ben tamamlayım diyorum ama şöyle bir şey var. Burada ezan okunduğu zaman hutbeye çıkıyor hutbeye çıktığı zaman da namaz kılamıyoruz. 'Hoca hutbeye çıktığı zaman hiçbir şey yapılmaz, imam dinlenir' deniyor. İmam hutbeye çıkıyor ezan okunduktan sonra. Namaz kılınıyor iki rekât. Bunu nasıl telafi edebiliriz veya iki rekât yeterli geliyor mu?''* (E., Cezayir)

Sünnete riayet etmek katılımcıların beyan ettiği gibi kişiler ve cemaat için oldukça önemlidir. Türkiye'de mevcut dini gelenekte sünnetin edası konusundaki hassasiyet, farzın kılınması ile neredeyse aynı ölçüdedir ve Suriye'de yahut Cezayir'deki kadar esnek değildir. Nüfusun Suriye'de % 74'ünün Sünni (Aljazeera, 2011), Cezayir'de ise % 99'unun Sünni-Maliki (Mepanews, 2017) mezhebine mensup olduğu bilinmektedir. Buna rağmen sünnete riayet, Suriyelilerde ve Cezayirlilerde Türklerde olduğu kadar bir bağlayıcılığa sahip değildir. Bunun sebebi dini gelenek ve kültürdür.

Katılımcıların ibadetlerin mezhebi boyutu ile ilgili yönelttikleri sorularda çoğunlukla Hanefi ve Şafi mezhebi ayrımı söz konusudur. Şafi mezhebiyle ilgili on beş soru, Hanefi mezhebiyle ilgili on dört soru sorulmuştur. İbadetlerin mezhebi boyutu sorularından bazıları şu şekildedir:

> *''Şafiyim, sabah namazına gidiyoruz. Sabah namazının son rekâtında kunut duası okuyoruz. Tüm alimler (kunut duası) okunmadığı zaman sehiv secdesi yapmak gerekir diyorlar. Hanefi imamlara soruyorum bir şey olmaz diyorlar. Şafii imamlar yapılması gerek diyorlar.''* (E., Mersin)

‘‘Hanefi farklı namaz kılıyor, Şafi farklı namaz kılıyor. Hanefi’nin ve Şafinin abdesti farklı şekillerde bozuluyor. Bu farklılıkların sebepleri nelerdir? Peygamberimiz nasıl namaz kılıyordum merak ediyorum.’’ (E., Sivas)

Türkiye’de Dini Hayat Araştırmasına göre, Türkiye’nin ameli mezhep mensubiyetine bakıldığında nüfusun % 77,5’u Hanefi, % 11.1’i Şafi, % 1’i Caferi’dir (DİB, 2014). Halkın büyük çoğunluğu Hanefi olduğu için katılımcıların da Hanefilikle ilgili mezhepsel ayrıma dair az soru sorması makul görünmektedir. Şafi mezhebine mensup olan katılımcılar da özellikle cemaat ile ibadet yaşantısında ibadetin sıhhati hakkında şüpheye düşmekte ve vesveseye kapılmaktadır. Konuyla ilgili Hanefi ve Şafi imamların farklı bilgi paylaşımında bulunmaları da kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Burada cemaatin, imamın mezhebinden olduğu vurgusunun yapılması faydalı olabilir.

İmamın ibadeti yerine getirirken ki tutumu, kişisel özellikleri ve cami içi din hizmetleri de eleştirel bir bakış açısıyla katılımcılar tarafından şu şekilde iletilmiştir:

‘‘Cemaatle kılınan namazda ayeti bitirmeden imam rükûa eğiliyor. Tamamlamalı mıyım, Hocaya mı uymalıyım? Bir de hoca Fatiha’yı gizliden on beş saniyede, açıktan yirmi beş- otuz saniyede okuyor. Bunun arasında fark var mıdır?’’ (E., İstanbul)

‘‘İmamımız öğlenin son rekâtını dört rekât kılıyor. Cemaat bekliyor, yatsıda da böyle oluyor. Cemaat üzerinde imamın kul hakkı oluyor mu?’’ (E., Kocaeli)

‘‘Bir hoca sigara içiyorsa arkasında namaz kılınır mı?’’ (E., Denizli)

‘‘Dört rekâtlık farz namazında imam dördüncü rekâttan sonra beş ve altıyı kıldıktan sonra sehiv secdesi yapmadan namazı bitirdiğinde namaz nasıl olmuştur?’’ (E., Denizli)

‘‘İmamın farzdan önceki sünnetlerde öğlen ikindi ve yatsı ilk sünnetlerde direk farzı terk ederek rükû yapmadan hıphızlı, rükûsuz namaz kılıyorsa bu adama güvenerek farzda arkasında namaz kılabilir miyiz?’’ (E., Kayseri)

‘‘Dört hak mezhep dışından birinin arkasında namaz kılınır mı?’’ (E., Manisa)

‘‘İş yerinde çalışan arkadaşlar var. Diyanetin imamlarının arkasında namaz kılmıyor. Sebep olarak da göreve başladığında imamların Atatürk ilkelerine bağlı

kalacağına dair yemin etmelerini söylüyor. O mu yanlış, biz mi yanlışız?'' (E., Manisa)

''Bazı ilahiyatçılar diyorlar ki mevcut imam hatiplerin arkasında namaz kılınmaz çünkü onlar ücrete tabidir?'' (E., Sosyal Medya)

''Dün köyümden telefon ettiler. Köyde imam olmadığı için ezanlar makinayla otomatik okunuyormuş. Eskiden teyple ezan okuyanlara pek müspet bakmıyorduk. Şimdi başımıza geldi. Bu köylerin hali ne olacak? İki ay kaldı Ramazana, ezan okuyan kimse yok diyorlar. Camiye gelip de makineyi açan kimse yok göçten dolayı.'' (E., İstanbul)

İmamın ibadeti yerine getirirken ki tutumu, cemaat tarafından namazın sıhhati açısından katılımcılar tarafından önemsenmektedir. İmamın namazda yaptığı hatalar, hızlı namaz kılması/kıldırması, açık ve gizli kıraati, fazla rekât kılarak cemaati bekletmesi, mezhebi, bağlı olduğu kurum ve sigara içişinin katılımcılar tarafından irdelendiği görülmektedir. Burada dikkat çeken noktalardan biri, Diyanetin imamlarının arkasında cemaatin namaz kılmak istememesidir. Bu, siyasal kimlik kriziyle ilgilidir. Dini fanatizmin (Atatürk ilkelerini reddeden ve imamların maaş almasına karşı) laik devlet düzeniyle çatışması bu yorumu getirmiştir. Türkiye'de devlet yapısının laik oluşu ile geleneksel Türk din anlayışı, mevcut durumda DİB ile özgün bir model olarak faaliyet göstermektedir. Nitekim yapılan çoğu araştırma ile toplumun büyük bir kısmının Diyanet'i laikliğe karşı bir tehdit olarak görmediği ortaya konulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırması Algılar, Memnuniyet, Beklentiler araştırmasında ''Diyanetin varlığı laikliğe aykırıdır'' cümlesine % 73 yanlış cevabını verirken, % 14 doğru cevabı vermiştir (KONDA, 2014). Buna göre imamların maaş almaları ve devlet kurumunun bir parçası olmaları halktan bazı kesimlerin tepkisine ve görüş farklılığına sebep olmaktadır. Ayrıca bu bakış açısı, cemaat düzeninin ve birlikteliğinin bozulmasına sebep olmaktadır.

Diğer taraftan imamların cemaatin yadırgamayacağı ve güvenlerini kırmayacak şekilde davranmaları da gerekmektedir. Cemaatin hassas olduğu noktalardan biri de imamın sigara içmesi olmuştur. Bu rahatsızlık DİB'e de yansımış olacak ki, din görevlilerinin sigara içmesi 2019 yılının başında gündeme taşınmıştır. Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş, sigaranın haram olduğunu vurgulayarak, sigara tüketen din görevlilerine hac, umre görevlendirmesi verilmeyeceğini belirtmiştir (DİB, 2019).

Müslümanların bir araya gelme, bütünleşme alanlarından biri olan camilerin statü üstü ve eşitliğin gözlemlendiği bir ibadet mekanı olması beklenmektedir (Okumuş, 2017: 122). Fakat katılımcıların Suriyelilere ve engellilerle iletişiminin, imamların din hizmetindeki hatalarının, mezhepler arası farklılıkların zaman zaman ayrışmalara/ çatışmalara sebep olduğu ve cemaatin birbirine karşı güveninin sarsıldığı görülmektedir.

Son olarak küçük beldelerde imam olmaması, ezanın makineden okunması belde halkını huzursuz etmektedir. Özellikle Ramazan ayında ezan okunması ve teravih kıldırılması sebebiyle buralarda cami hizmetlerini yürütecek personel ihtiyacını gündeme getirmektedir. Küçük nüfuslu yerlere imamların atanmaması yahut buralara atanan personelin tayin istemesi bazı konularda (makineden ezan okunması, makineyi açacak kimsenin olmaması) hassasiyete sebep olmaktadır.

Cemaatle kılınan namazlarla ilgili diğer sorularda şu şekildedir:

> *''Namaz kılmasını doğru dürüst bilmiyoruz. Camide farz namazının dördüncü rekâtına geliyoruz. Üç rekâtı nasıl kılacağız?''* (E., Ankara)
>
> *''Cemaatteyiz. İmamın arkasında namaz kılıyoruz. İmamın arkasına her kişi durabilir mi?''* (E., Osmaniye)
>
> *''Namaza giderken sonuçta yanımızda gençlerimiz falan oluyor. Bu gençleri çoğu zaman bilinçli veya bilinçsiz arkaya göndermeye çalışıyorlar.''* (E., Bitlis)
>
> *''Abim cemaate namaz kıldıyordu. Bu sırada bir hata yaptı. Öbür abimde ''Subhanallah!'' diye uyardı. Bende ona uyduğum için aynı hatayı yaptım. Namazın sonunda annem, abim hatayı yapmadılar. Sadece ben imama uyduğum için yaptım. Namaz sonunda hepimiz sehiv secdesi yaptık. Hangimizin namazı kabul oldu?''* (K., İstanbul)
>
> *''Cuma hutbeleri arasında imamlarımızın bazıları dua yapıyor. Cemaat âmin diyor. Bu ne kadar olmalıdır? Doğru mudur?''* (E., Denizli)
>
> *''Namaz kılmayanın cenaze namazı kılınır mı?''* (E., Gaziantep)

Sorulara bakıldığında, cemaat ile kılınan namaza sonradan yetişildiğinde namazın nasıl kılınacağı, imamın hatasının cemaatin namazına etkisi konusunda katılımcılar bilgi sahibi değildir. *''Namaz kılmayanın cenaze namazının kılınması''* ise kelami bir tartışma olan

iman - amel ayrımının gözetilmesinden kaynaklanmaktadır. *''Gençlerin arkaya itilmesi''*, *''imamın arkasında kimlerin namaz kılacağı''* soruları camide protokol sorusunu akla getirmektedir.

Sonuçta cemaatle kılınan namazlar (cenaze namazı, Cuma namazı ve vakit namazları) en çok sorulan sorulardandır. Bu soruların tamamına yakını da erkekler tarafından sorulmuştur. Kadınların burada az soru yöneltmelerin camide günlük ibadetlere katılım oranlarının düşük olmasından kaynaklanabilir. Konuyla ilgili bir araştırmada kadınlardan % 6,3'ü camiye her gün gittiğini söylerken, % 19'u haftada bir, % 43,7'si ara sıra, % 29,4'ü teravih namazlarında gittiğini belirtmiştir (Kılıç, Ağçoban, 2013: 66). Türk kültürünün de yadsınamaz etkisiyle kadınların camide ibadet yaşantısına büyük oranda özel gün ve zamanlarda dahil olduğu söylenebilir.

Katılımcılardan bazıları sevap ve günah odaklı (ödüle cezalandırma dayalı) ibadete yönelmektedirler. Bu bağlamda katılımcılardan gelen bazı ifadeler şöyledir:

> *''Kılınan namazlar Medine'de bire bin, Mekke'de bire yüz bin deniyor. Otelimize kaldığımızda bu sevabı almak için Kâbe'ye mi gelmemiz gerekiyor yoksa otele yakın bir camide de olur mu?''* (E., Uşak)

> *''Sarıkla namaz kılmanın yetmiş kat sevap olduğu söyleniyor.''* (E., Ankara)

> *''Kılamadığım namazları farz namaz diye her beş vakit namazın arkasından kılsam günah olur mu, sevap olur mu?''* (K., Kayseri)

Namazdan elde edilecek sevabın *''Kâbe''* den mi *''otelden''* mi olacağı, namazı ''*sarık''*la kılmanın sevabı ve kazaların eda edildiğinde mükafatı (günah/)sevap) sorulmaktadır. Burada daha çok ödül mekanizmasının çalıştırıldığı görülmektedir.

Erkeklerin ibadetlerin uygulanmasına yönelik ilettiği sorularda kadınlara göre daha şekilsel bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir. Erkeklerin ibadetlerin şekilsel boyutuna ilişkin sorularından bazıları şöyledir:

> *''Uzun gömlek giyip namaza durduğumuz oluyor kimisi diyor oluyor, kimisi olmuyor diyor. Bunu sormak istiyorum.''* (E., Samsun)

> *''Hutbeye çıkarken merdivenden çıkar gibi çıkıyor bazı hocalar. Dua ile sağ ayak sol ayak yapanlar mı doğru yapıyorlar?''* (E., Düzce)

‘‘Pijamayla namaz kılınır mı? Evde namaz kılıyorum pijamayla kılıyorum namazı zaman zaman. Bu işlem acaba aykırı mı?’’ (E., Diyarbakır)

‘‘Sarıkla namaz kılmanın yetmiş kat sevap olduğu söyleniyor.’’ (E., Ankara)

İbadetleri yerine getirirken giyilecekler *‘‘uzun gömlek’’*, *‘‘pijama’’*, *‘‘sarık’’*, *‘‘ayakkabı’’*, *‘‘terlik’’* ya da hutbeye *‘‘sağ/sol ayak’’* ile çıkılması ibadetin zahiri, dış ve görüntü biçimini yansıtmaktadır.

Katılımcıların ibadetlerle ilgili duyumlarına dair sorularından bazıları şöyledir:

‘‘Duyduğumuz bir şey kafamı karıştırdı. Bazı hocalar ayakların yıkanmayacağını, mesh edileceğini söylüyor. Abdest konusunun geçtiği ayette bir hareke değişikliği yapılmış diyerek bunu söylüyorlar. Hatta bunlar abdest konusunda doktora tezleri yapmış derecede insanlar. Ve benim kardeşim buna ikna olmuş, bir yıldır ayağını mesh ediyor.’’ (K., Sosyal Medya)

‘‘Gençken cahilken kalıcı dövme yaptırdık. Şimdi pişmanım, perişanım. Abdest alınca kabul olmuyor diyorlar. Ne yapalım hocam, bir yol gösterir misiniz?’’ (E., Sosyal Medya)

‘‘Akşam namazından sonra evvabin namazı kılıyoruz ya onu akşam namazından sonra hiç konuşmadan kılacaksın diyorlar. Konuşursan kılınmaz diyorlar.’’ (K., Afyon)

‘‘Namaz dışında Kur’an okunurken abdest alınması şart değil diyorlar?’’ (K., Sosyal Medya)

Burada sözlü aktarımın, şifahi kültürün katılımcılar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Katılımcıların neredeyse her konuda çevrelerinden duydukları, farklı kanallardan aldıkları görüşlere itibar etmeyip yahut tereddütte kalıp Diyanete soru iletmek istediklerini ifade etmişlerdir. Buradan yola çıkarak katılımcıların sorularının, bir tür hafıza aktarımını yansıttığı, düşüncelerin dini dayanakları yoklanmadan halk arasında iletildiğini ve sözlü geleneğin katılımcıların zihin dünyasında aktif bir yeri olduğu söylenebilir. Katılımcıların bu konuda dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

‘‘Duyduğumuz bir şey kafamı karıştırdı. Bazı hocalar ayakların yıkanmayacağını, mesh edileceğini söylüyor’’ (K, Sosyal Medya)

''Evvabin namazı kılıyoruz ya onu akşam namazından sonra hiç konuşmadan kılacaksın diyorlar. Konuşursan kılınmaz diyorlar.'' (K, Afyon)

''Namaz dışında Kur'an okunurken abdest alınması şart değil diyorlar?'' (K, Sosyal Medya)

''Gençken cahilken kalıcı dövme yaptırdık. Şimdi pişmanım, perişanım. Abdest alınca kabul olmuyor diyorlar. Ne yapalım Hocam, bir yol gösterir misiniz?'' (E, Sosyal Medya)

Programa namaz bağlamında az sayıda da olsa cami ve namaz adabı (camide namaz kılanın önünden geçilmesi, kıbleye doğru uzanmak, uzun oturmak), namazın gaybi boyutu (namazı kılmayanın ahiretteki durumu, meleklerin namazda saf tutuşu) ve teknolojik yeniklere (televizyondan, kayıt cihazından namaz kılan cemaate uyma, hoparlörle ezan okunması) yönelik sorular da gelmiştir. Bu da göstermektedir ki namaza dair çok çeşitli bağlamlarda sorular iletilmiştir. Her katılımcı kendi yaşantısında karşılaştığı durumlara ilişkin ve ihtiyaçları doğrultusunda ayrıntılı sorular yönlendirmiştir.

3.5.1.2. Zekât/Öşür

İslam'da zekât, büyük sermeyenin birikmesinin önüne geçmeyi hedeflemektedir. Böylece zekât, sermayenin tek elde toplanmamasını ve toplumda ekonomik üst sınıfın oluşmasını engellemeyi hedeflemektedir (Topçu, 2017: 145). Zekât ile ilgili programa gelen sorular, zekât miktarının hesaplanması, zekâtın kimlere/ nerelere verilebileceği (yakın akraba, öğrenci, Müslüman ülkelere, aşevi, karakol, vakıf), zekâtı yerine getirmenin şartları (malın üzerinden bir yıl geçmesi), zekât verilecek malın cinsi (kira, altın, gümüş ziynet ve yatırım malları, büyükbaş ve küçükbaş hayvan), yapılan yardımların, verilen borçların zekâta sayılması üzerinedir.

Diyanete Soralım programına zekât ile ilgili gelen sorulardan bazıları şunlardır:

''10 000 Euro'nun senelik zekâtı ne kadar oluyor?'' (K., İstanbul)

''Yüz gram altınım var. Eşim asgari ücret alıyor. İki çocuk var. Yüz gram için zekât verilir mi?'' (K., Erzurum)

‘‘Eşimin ziyneti var. Çocuklarımıza kolye alıyoruz, altın alıyoruz. Hepsini topladığımızda nisabı geçmiş oluyor. Bunu çocuğumuzun kendi mal variyeti olarak mı düşünmemiz lazım yoksa toplayıp nisap miktarını mı belirlememiz gerekiyor.’’ (E., Bursa)

‘‘Paranın zekâtını karakola verebilir miyim? Bir koyun alıp orada kesip yemek yapmaları caiz olur mu?’’ (E., Sosyal Medya)

‘‘Bir yıl beklemeden her ay kırkta birini zekât niyetiyle versek uygun olur mu?’’ (E., Sosyal Medya)

‘‘Ben müteahhittim. Birçok bina yapıyoruz, satıyoruz. Ama bazen de satamadıklarımız oluyor, birkaç sene satamadıklarımız oluyor. Bunları kiraya veriyoruz. Bu dairelerin zekâtını nasıl vermeliyim?’’ (İB., Sosyal Medya)

‘‘Borç olarak verilen ve ödenip ödenmeyeceği şüpheli olan üzerinden uzun yıllar geçmiş olan paranın zekâtı verilebilir mi?’’ (K., Sosyal Medya)

Sorulardan anlaşıldığı üzere katılımcılar, sahip oldukları malların (altın, ziynet, gayrimenkul ya da para) ne kadarını zekât olarak vereceğini bilmemektedir. Aslında malların zekât miktarları kolayca ulaşılabilir bir bilgidir. Fakat muhtemeldir ki katılımcılar doğrudan, en hızlı, net ve kolay bir şekilde bu bilgiye erişmek için programa ulaşmaktadır.

Zekâtın yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine verildiği bilinmektedir. Bu sebeple zekâtın zenginlerinde faydalanması muhtemel vakıflara, kurumlara (*karakol*) verilmesi uygun olmayacaktır. Bir de, zekâtın verilmesi için kişinin malının kendi mal variyetinde olması yeterlidir. Mal borç olarak verilmişse de hala kişiye ait olacağı düşünüldüğünden üzerinden bir sene geçtikten sonra zekâtının verilmesi gerekmektedir. Yine ‘‘*ziynet’’* kime aitse ailede onun malı olarak değerlendirileceğinden nisabın toplu hesaplanmaması gerekir. Ayrıca ‘‘*kocanın asgari ücretle çalışmasına rağmen eşinin yüz gram ziynetinin olması’’,* ailelerin çiftlere maddi destekte bulunduğuna işaret etmektedir. Eş asgari ücretle çalışsa da ziynet, birikmiş mal şeklinde olduğu için zekâta tabidir. Zekâtın şartlarından biri de, malın üzerinden bir yıl geçmesidir. Fakat mal, nisaba ulaştıktan sonra bu birikim üzerinden zekâtın verilmesi de kazancın aylara taksim edilerek verilmesi de uygundur.

Öşür ile ilgili sorulara gelinecek olursa, öşürün hangi ürünlerden (pamuk, fındık, mandalina, arı) ve ne miktarda verileceği, mahsul için yapılan harcamaların ve işçilik

masraflarının öşürden düşülüp düşülmeyeceği sorulmuştur. Özellikle ürünlerin yoğun olarak yerleştirildiği bölgelerden öşür ile ilgili sorular gelmiştir. Örneğin Ordu ve Giresun'dan fındığın, Şanlıurfa'dan ise pamuğun öşürü ile ilgili sorular iletilmiştir.

3.5.1.3. Hac/Umre

Hac ve umre ile ilgili programa iletilen sorular, vekalet verilerek veya vasiyetle hac/umre yaptırma, ölmüş yakınlar için hac/umre yapma, ihram yasakları, kefaret gerektiren durumlar, hac/umre menasiklerinin yapılışı ve sırası, mahremi olmadan kadınların umreye/hacca gitmesi üzerinedir. Hac ve umre hakkında gelen sorular sıralanacak olursa;

> *''Vefat eden babanın vasiyeti olmadığı halde babanın yerine hac yapılabilir mi?''* (E., Sosyal Medya)
>
> *''Hacca gidemeyen birisi varislerine bunu vasiyet etmek mecburiyetinde midir? Sağlık engeli olan bir kimse yerine vekil, vekaleten bunu yapmak zorunda mıdır?''* (E., Ordu)
>
> *''Hanımla yakında umreye gideceğiz. Hanımın annesi üç ay oldu öleli. Onun adına hanım umre yapacak. Onun adına umre yapabilir miyiz?''* (E., İstanbul)
>
> *''Dokuz aylık çocuğum ölmüştü yirmi sekiz, otuz sene önce. Onun adına umre yapabilir miyim?''* (E., İstanbul)

Sağlığın el vermediği ya da yaşlılık söz konusu olduğunda vekalet yoluyla, bedel ödenerek ve mirasçılarına vasiyet ile de hac yaptırılabilir. Burada vurgulanarak sorulan husus, ibadeti başkası adına yapmadır. Ayrıca bu hac/umre yapmaya sağlığı elvermeyen kimselere, yaşlılara ve ölülere duyulan hürmet ve onlar için hayırda bulunma isteği ile ilgili olabilir.

Katılımcıların hac ve yaş bağlamında ilettiği sorulardan bazıları şöyledir:

> *''Ayın başında umreye gideceğiz. Yetmiş beş yaşında hanım, yetmiş beş yaşında ben. Kâbe'de de bu sene sıkıntı var acaba otelden ihramı giysek de tavaf yapsak olur mu?''* (E., Antalya)
>
> *''Say yaparken ayakkabıyla, terlikle yapılır mı?''* (E., Erzurum)

‘‘Babam umreye gitmişti. İhramdan çıkmadan saçını kesmeyi unutmuş. Bunun için kurban kesmesi söylenilmiş. Bunun bir süresi var mı ya da birinin mi orada kesmesi gerek yoksa bunu birkaç yıl içerisinde mi yapması gerek? Yaş itibariyle biraz unutkanlığı var.’’ (K., Kahramanmaraş)

‘‘Bu yıl hac kayıtları başladı. Hacca kayıt olmak istiyorum ama çocuklarım da diyor ki ‘‘Babacığım biz daha bekarız. Sana hac şuan farz değil, biz evlat sahibi olmadan’’ diyorlar’’ (E., Çorum)

Hac, beden ile yerine getirilen bir ibadet olduğu için fiziki açıdan sağlıklı olmak önemlidir. Türkiye’de hacca gitme eğiliminin yaş ile birlikte arttığı bilinmektedir. Öyle ki, 18-24 yaş grubunda hac ibadetini yerine getirenlerin oranı % 1,5 iken, 65 yaş ve üzerinde bu oran % 26,6’dır (Dini Hayat Araştırması, 2014). Programa hac ve umre ile ilgili soru ileten katılımcıların orta yaş üstü ve emekli olması da bunu göstermektedir. Diğer taraftan *‘‘otelden ihramı giysek de tavaf yapsak’’* ifadesi fizyolojik olarak güçlük çekilmesiyle birlikte bir tür kolaylık arayışına işaret ederken, aynı zamanda tavafın sembolik şekilde yerine getirilmesinin uygunluğuna da işaret etmektir. Sayın *‘‘ayakkabıyla’’* yahut *‘‘terlikle’’* yapılması şekilsel bakış açısının hacda da söz konusu olduğunu, *‘‘ihramdan çıkmadan saçını kesmeyi unutmak’’* ifadesi yaştan kaynaklanan ihmal ve dikkatsizliği belirtmektedir. Bir katılımcı da *‘‘çocukları evlenmeden ve torun sahibi olmadan’’* hacca gitmenin kendisine farz olup olmadığını söyleyerek toplumda haccın daha geç yaşlara ertelenmesinin sebeplerinden biri de ebeveynlik görevi (evlatlar için aile kurma, onlara maddi destekte bulunma) olduğunu ortaya koymaktadır.

Hac ve umre ile ilgili diğer bazı sorular şu şekildedir:

‘‘Daha önce umreye gittim. Tekrar gitmek istiyorum ama eşim müsaade etmiyor. Gidersem günahı var mı?’’ (K., Mersin)

‘‘Umreye gittiğimizde eşimizle aynı odada kalıp da beraber olduysak cezası var mı?’’ (E., Ankara)

‘‘Bu sene hacca gittiğimizde şeytan taşladık, görevimizi yaptık. hocalar bize dedi ki: ‘‘Tavaf ve say yapmadan saçlarınızı kesip ihramdan çıkabilirsiniz.’’ Sorduk Diyanetten de hocalar vardı -özel bir şirketle gitmiştik-. Hep aynı kanaate geldiler.

Birkaç kere de umreye gittim. Say ve tavafı yaptıktan sonra ihramdan çıkıyorduk, burada bizi ihramdan çıkarttılar.'' (E., İstanbul)

''Emekliyim. 2007'den bu tarafa bilfiil hac kayıtlarını yeniletiyorum. Kimseye ağız eğmeden bankadan kredi çekip hacca gitme şansım var mı?'' (E., Çorum)

Katılımcılar genel itibariyle haccı yerine getirme şartları, hac menasiklerinin yapılış sırası, yasaklar ve kefaret gerektiren durumların bilgisine hakim görünmemektedir. Bu da, ibadetin çok az yerine getirilmesinden ve insanların bunu yalnızca hacca/ umreye gideceği zaman öğrenmesinden kaynaklanabilir. Öte yandan ''*tavaf ve say yapmadan saçları kesip ihramdan çıkma''* örneği hacda farklı uygulamalara yer verilerek Diyanet ile hac organizasyonu yapan şirketler arasında hacı adaylarını bilgilendirmede bir uyumsuzluğun olduğunu ve görevlilerin yetkinliğinin artırılması gerektiğini düşündürmektedir. Hac ibadeti zengin bir Müslümanın ömründe bir kez yerine getirilmesi gereken farz bir ibadettir. Fakat maddi durum hacca/umreye gitmek için uygun olmadığında ''kredi çekme'' yoluna başvurmak istenmesi bu ibadetin zaruri olarak algılandığını, katılımcının kendisini ibadeti yerine getirmekte yükümlü, mecbur hissettiğini göstermektedir.

İlaveten hacda kurban vekaleti alıp kurbanları kesmeyen dolandırıcılara dair de sorular gelmiştir. Bu kimselere itimat eden Türk hacılar mağdur olmaktadır. Burada hac organizasyonu yapan kurum ve kişilerin hacı adaylarını uyarmaları ya da bu konuda bir sistem geliştirmeleri yerinde olacaktır.

3.5.1.4. Temizlik

Namaz, zekât, oruçtan sonra en çok temizlik konusunda soru gelmesi, katılımcıların bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Temizlik başlığı altındaki sorular abdest, gusül abdesti, teyemmüm ve genel temizlikten oluşmaktadır. Sorular engelli ve hastaların abdesti, hasta bakımı yapan kişinin abdesti, abdestin şartları, abdestte mezhep farklılıkları üzerinedir.

Temizlik (abdest, gusül, teyemmüm) konusunda gelen sorulardan bazıları şöyle sıralanabilir:

‘‘Beyim kırk sekiz senedir omurilik felçlisi. Belden aşağı tutmuyor. Bir de idrar kesesi alındı. Abdestler vakit girdiği zaman alınacak diyorsunuz. Her zaman kalkıp abdest alamıyor. Çünkü oturduğu zaman tekrar çıkamıyor arabaya.’’ (K., İstanbul)

‘‘Ben on iki yıldır kemoterapi alıyorum. İlaçlar ellerime zarar vermeye başladı. İki gün boyunca elim kanar korkusuyla teyemmümle namaz kıldım ve bundan rahatsız oldum. Bu iki günü tekrar kaza etmem gerekir mi ya da bundan sonra teyemmümle namaz kılabilir miyim?’’ (K., Samsun)

‘‘*Yeğenim kayınpederine bakıyor. Gusletmek gerekir mi her seferinde?’’* (K., Edirne)

‘‘Bazı günler ben hastanede kalıyorum avret yerlerini de görüyorum bakım için. O zaman namazımı da Kur’an’ımı da bırakıyorum.’’ (E., Konya)

‘‘İmamı Şafi’ye göre benim abdestim kızımızın gelinine bozuluyor mu?’’ (E., Kocaeli)

‘‘Abdest alırken vesveseye kapılan kimse ne yapmalıdır?’’ (E., Ordu)

‘‘*Abdest alırken niyet etmeyi unutuyorum bir sıkıntı olur mu?’’* (E., Sosyal Medya)

Abdest, ibadet için temel bir şart olmakla birlikte maddi ve manevi temizliği sağlamaktadır. Abdestin imanın yarısı olduğunu, günahlardan arındırdığını ifade eden hadisler de vardır. Bu sebeple abdest dikkat edilen ve hassasiyet duyulan bir konudur (Şener, 1988: 68-70). Katılımcıların hasta ve engelli olma durumlarında dahi abdest alma konusundaki tutumları abdest hususunda titiz olunduğunu ve özen gösterildiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan hasta bakımını yapan kimse, *‘‘her seferinde’’* gusül abdesti alması gerektiğini düşünmektedir. Bu sebeple de ibadetlerini (*namaz kılma, Kur’an okuma*) bıraktığını belirtmiştir. Netice itibariyle hasta bakımı yapmanın abdest/gusül alma sebebiyle - fıkhi açıdan kolaylık varsa da - kişileri psikolojik olarak olumsuz etkilediği söylenebilir. Son olarak abdestte vesvese ve unutkanlık da katılımcıları zorlamaktadır.

3.5.1.5. Oruç

Oruç hususunda katılımcıların ilettiği sorular, hasta ve engellilerin orucu, orucun kazası ve kefareti, orucu bozan durumlar ve fidye (hasta, maddi durumu olmayan kimselerin fidyesi ve fidyenin verilme şekli) üzerinedir.

‘‘Astım hastasıyım. Fısfıs sıkıldığında orucum bozulur mu?’’ (K., Mersin)

‘‘Epilepsi hastası kızımız. Oruç tutturmuyoruz. Kefaret gerekir mi?’’ (K., Yozgat)

‘‘Gençliğimde Ramazan orucumu iki kere bozdum. Kefaret bir kere yeterlidir, atmış artı iki gerekir deniyor?’’ (E., Manisa)

‘‘Çocukluğumuzda kırsal kesimde yetiştik. Büyüklerimiz küçükken oruçlarımızı tutmamızı öğütlemediler. Geriye dönük borçlarımız var. Bu mübarek aylarda oruç tutarken borçlarımıza mı niyet edelim, nafile oruç olarak mı?’’ (K., Samsun)

‘‘Ramazan ayındaki oruç için kaza orucu tuttum. Yalnız ben cep telefonuna bir program indirmiştim, o programa göre açtım. Üç dört dakika erken açmışım. Bu oruç sayılıyor mu yoksa bunu da kaza etmem gerekir mi?’’ (E., Gaziantep)

‘‘Beş on sene önce bir arkadaşım ‘‘Bugün bayram, oruç tutmak haramdır’’ dedi. Orucumu bozdum. Buna kefaret gerekir mi?’’ (K., Edirne)

‘‘Eşimle ramazan ayında yolculuk yaparken niyetlendik. Eşimin migren atak rahatsızlığı var. Oruçluyken migren tuttu, çok kötü oldu. İstifra etti ve acilen hastaneye geldik. Acilde iğne yaptılar, biraz sakinleşti. Bozulan oruç nasıl tutulabilir?’’ (E., Sosyal Medya)

‘‘Annem seksen yaşının üzerinde. Oruç tutamıyor. Oruç fitresini kızına verebilir mi? Kızı mağdur.’’ (E., Adıyaman)

‘‘Emekli bir memurum. Hanımım böbrek hastası, ben şeker hastasıyım. İki senedir oruç tutamıyoruz. Geçen sene 900 lira tuttu ikimizin fitresi. Zaten 1700 lira alıyorum. Bunun yanında elektriği, suyu var, telefonu var. Ben nasıl geçinebilirim bununla, fitresini, zekâtını nasıl verebilirim.’’ (E., Mersin)

‘‘Liseye gidiyor çocuğum. Ramazanın ilk haftası sınavları olacak. Oruç tutmasa günahı var mı?’’ (E., Adıyaman)

‘‘Seneye üniversite sınavına girecek. Orucu sınav zamanlarında tutmasa sorun olur mu?’’ (K., Erzurum)

Katılımcıların ifadelerinden görüldüğü üzere hastalık, yaşlılık ve engelli olma orucun tutulmamasında önemli bir gerekçedir. Özellikle çocukluk ve gençlik döneminde bozulan veya kazası gerektiği halde tutulmayan oruçların kefareti merak edilmiştir. Burada

katılımcıların geriye dönük oruç *''borç''*larını ödeme yönlü bir telafi tutumu içerisine girdikleri söylenebilir. Bazı katılımcıların maddi durumlarının fitre vermeye uygun olmadığı ve kimlere fitre verileceğini bilmedikleri görülmektedir. Orucu vaktinden önce açma, bayram zannetme, yolculukta rahatsızlanma orucun kaza edilmesini gerektiren durumlardır. İlaveten aileler tarafından gençlerin okulları ve üniversite sınavları döneminde oruç hususu gündeme getirilmiştir. Ebeveynler çocuklarının bu dönemde oruç tutmamalarının karşılığını, cezasını sorgulamaktadırlar. Ailelerin koruyucu tavrı, ibadetler hususunda da devam etmektedir.

3.5.1.6. Kurban

Kurban konusunda programa gelen sorular genel itibariyle şükür kurbanı, akit kurbanı, akika kurbanı, adak kurbanı, farz olan kurban, bunların kesilmesinin hükmü, kimler için kesildiği, kurban etinin yenmesi ve kurban olacak hayvanın özellikleri (yaş sınırı, kuyruğu kopuk olması, idrarından kan gelmesi) hakkındadır.

Kurban konusunda programa gelen bazı sorular şöyledir:

> *''Hanımla bir araba kazası geçirdim. O kazayı çok hafif sıyrıklarla atlattık. Bir şükür kurbanı mi keseyim ben? Ancak bu şükür kurbanının etlerinden benim aile efradım yiyebilir mi?''* (E., Trabzon)
>
> *''Bebeğimiz oldu. Akit kurbanını bütün aile yiyebilir mi? Adak olan kurbanlarda yenmez diye biliyorum ama yenir mi yenmez mi bu sorularım olacaktı''* (K., Manisa)
>
> *''Üç erkek çocuğum var. Akika kurbanı hakkında bilgi almak istiyorum. Kesmem gerekir mi?''* (E., Sosyal Medya)
>
> *''Bir araba aldım. Arkadaşlar diyor ki ''Bir davar kes yiyelim.'' Bu kurban adak adına geçer mi yoksa biz yiyebilir miyiz?''* (E., Malatya)

Katılımcıların ifadelerinden bir musibetten kurtulduklarında (araba kazası), sevinçle, mutlulukla karşılaşılan bir olayda (bebek/çocuk sahibi olma) yahut yeni bir araç satın alındığında şükretme maksadıyla kurban kesilmek istendiği anlaşılıyor.

‘‘Adaklık kurban etini namaz kılmayan Müslüman komşuya ve Hristiyan komşuya verebilir miyim?’’ (E., Adana)

‘‘Babam ölmeden önce bir kurban adaması yaptı. Babam öldü. Şimdi köyde bir cami yapılıyor. Oraya kurban niyetine para verebilir miyiz?’’ (E., Rize)

‘‘Eşim felç geçirdi. Adakta bulunmuştum birazcık düzelirse kendi ihtiyacını karşılayacak duruma gelirse diye. Şuanda elinde hiç hareket yok, lavaboya gidecek kadar yürüyor.’’ (K., Antalya)

‘‘Biri zengin, biri fakir kurban alıyorlar. İkisinin de kurbanı kayboluyor. Zengin kurban parası var alabiliyor, fakir alamıyor. Fakir borçlu düşüyor mu?’’ (E., Sosyal Medya)

Adaklık kurban etinin verileceği kimsenin *‘‘namaz kılması’’* ya da ‘‘*Hristiyan/Müslüman’’* olması şartı, katılımcının kişilerin iman-amel durumunu değerlendirmek suretiyle adağı üzerinde tasarrufta bulunmak istediği şeklinde düşünülebilir. Katılımcıların genel itibariyle adakları gerçekleştirme hususunda hassas oldukları söylenebilir. Hastasının biraz iyileşmesi şartıyla adakta bulunan katılımcı, düzelme olmadan adağın gerçekleştirilme durumunu sormuştur. Yine ölmüş kimsenin adağının evlatları tarafından adeta bir borçmuş gibi gerçekleştirilmek istenmesi de bu bağlamda düşünülebilir.

Kurban, zenginler için farz olan bir ibadettir. Fakat katılımcılardan imkanlarını zorlayarak kurban kesenlerin olduğu görülmektedir. Bu da zaman zaman kurban kesme ibadetinin ekonomik durum göz ardı edilerek yapıldığını ortaya koymaktadır. Burada gelenek ve kültürün devreye girdiği söylenebilir.

3.5.1.7. Dua

Dua, bireyi yaratıcı ile buluşturan ve yaklaştıran, kulun niyazını içeren bir ibadettir. Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı araştırmasında katılımcıların % 75’i çok sık dua ettiğini, % 10 u ara ara dua ettiğini, % 6’sı ise dua etmediğini belirtmiştir (MAK, 2017: 22). Bu da bireylerin günlük yaşantılarında duaya fazlaca yer verdiklerini göstermektedir.

Dua ile ilgili Diyanete Soralım programına gelen sorular, bireylerin yaratıcıyı nasıl algıladıkları ve Allah karşısında kendilerini nasıl konumlandırdıklarını anlamak açısından

değerlidir. Katılımcıların dua konusunda özel bir form arama eğiliminde oldukları, tevessülü sorguladıkları, dualarında sınırlı düşündükleri görülmüştür. Sorulara yer verilecek olursa şu şekildedir:

> *''Cenaze yıkamaya gidiyoruz. Bu cenazenin özel duası var mı?''* (K., Kahramanmaraş)
>
> *''Malumunuz yeni bir eğitim sistemi. Nasıl bir faydası olabilir bize? Yani başarmamızın yolu nedir? Onunla ilgili bir dua var mı?''* (E., Erzurum)
>
> *''Ramazan umresinde kul haklarının affı için bir dua var mıdır?*'' (E., Ordu)
>
> *''Anne rahmine çocuk düştükten sonra halk arasında diyorlar ki ümmü sıbyan olması lazım, sıbyan duası olması gerektiği iki ay içerisinde, üç ay içerisinde.''* (E., Aydın)

Katılımcılar '*cenaze duası''*, *''kul haklarının affı için dua''*, *''sübyan duası''* ve *''başarı''* duasını sormuşlardır. Farklı durumlar ve yaşamın önemli anları için dua talebinde bulunan katılımcılarda özel bir form arayışının olduğu söylenebilir.

Dua konusunda diğer sorular şu şekildedir:

> *''Secdedeki duaların kabul olduğunu söyleniyor. Bu namaz kılarken ki secde mi yoksa ayrıca yapılan secde mi?''* (K., Elazığ)
>
> *''Yatarken sure dua okumak mı yoksa oturduğumuz yerde mi okumamız lazım.''* (K., Sosyal Medya)
>
> *''Dünyalık şeyler istemek için dua edilebilir mi?''* (E., Sosyal Medya)
>
> *''Geceleri kalkıp dua ediyorum ancak ''Bir duada ısrarcı olacaksın. Başka bir dua edersen öbür duaların kabul olmaz'' dediler. Bende diğer dualarımın gönlünü kırmak istemiyorum. Ne yapmam lazım? Mevcut duama devam mı edeyim? Bir duada mı karar kılayım?''* (K., Sosyal Medya)
>
> *''Namaz kılarken veya dua ederken vesvese geliyor duan kabul olmayacak diye. Bu kendimden mi şeytanın vesvesesi mi?''* (E., Ankara)

Duada yönelişin kabul edilme odaklı olduğu -yalnızca *vesvese*nin kabul edilmeyeceğini düşündürtmesi söz konusudur- , hangi secde formunda olduğu ve dua adabında duruş

biçimi (*yatarken/oturduğu yerde*) öğrenilmek istenmiştir. Yine bir katılımcının duada neleri talep edeceğini (*dünyalık şeyler)* bilmediği, diğer katılımcının da yalnızca *''bir duada ısrarcı olunması''* şeklinde bir tutumla karşılaştığı belirtmiştir. Aktarılanlardan yola çıkarak katılımcıların kendilerini Allah karşısında aciz, yetkisiz hissettiği ve sınırlı, dar bir kapsamda istekte bulunabileceklerini düşündükleri söylenebilir.

Katılımcıların dua konusunda ilettiği diğer sorular şöyledir:

> *''Dualarımızda Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine diyoruz, doğru mudur?''* (E., Erzurum)
>
> *''Sosyal medyada şu duayı sana verdim şu vakitte Kâbe'de dualanacak deniyor. Bu yapılanlar ne kadar doğru?''* (K., Sosyal Medya)
>
> *''Bir de kişisel gelişim uzmanları olarak çalışan, dua okuyup suya okuyan hocalar var. Bunları içmek doğru mudur?''* (K., İstanbul)

Dua ederken Hz. Muhammed'i aracı, vesile kılmak ve onun zatıyla tevessülde bulunma çoğu alim tarafından caiz görülmüştür (Yavuz, 2012). Bu sorunun yönlendirilme sebebi, bireysel dindarlıkta Allah ile kul arasına herhangi bir aracı sokmak istenmemesi olabilir.

Öte yandan sosyal medya üzerinden dua dağıtma uygulaması da duada yeni bir form oluşturmuştur. Teknoloji, ibadetlerin gerçekleştirilme biçiminde de farklılaşmalara sebep olmuştur. Bununla beraber son dönemlerde bio enerji uzmanlarının, insanları dua, enerji ve meditasyon yoluyla tedavi etmeyi ön gören programlar düzenlediği bilinmektedir. Toplumda bireylerin, bu tarz akımlara, uygulamalara yönelerek ruhsal dinginlik ve stresten kurtulma arayışları söz konusudur. Fakat bu uygulamalara eğilimin olması, mevcut dinin duygusal tatmini sağlamadığını ve ibadetlerle ilgili algıda birtakım problemler olduğunu gösterir. Ayrıca dinin hayatı anlamlandırmada, manevi sorunları çözmede işlevini bazı kesimlerde yitirdiğine de işaret etmektedir (Bulut, 2008). Ayrıca dua, çoğunlukla namaz bağlamında sorulmuştur. Dua yalnızca bireysel bir ibadet şeklinde değil, cemaatle namaz sonrasında – Cuma günü hutbede, vakit namazlarında- yapılan bir ibadet olarak da karşımıza çıkmaktadır.

3.5.1.8. Kur'an Okuma

Kur'an okuma konusunda Diyanete Soralım programına gelen sorular, Kur'an okumanın adabı, dindeki yeri, Arapça, Türkçe ve anlamını bilmeden Kur'an okumanın hükmü, tilavet secdesinin nasıl yapılacağı, mobil uygulamalardan ve televizyondan hatim takibi yapma üzerinedir.

Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı Araştırması'na göre toplumun % 25 i düzenli aralıklarla Kur'an- ı Kerim okuduğunu söylerken, ''Pek okuduğumuz söylenemez'' cevabını verenlerin oranı % 32, okumadığını söyleyenlerin oranı ise % 33' tür (MAK, 7). Bu da neredeyse tamamına yakınının Müslüman olduğu bir ülkede dini bilginin temel kaynağı olan Kur'an'ın çok az okunduğunu, kitabi bir dindarlık sergilenmediğini ortaya koymaktadır.

3.5.1.9. Diğer

Diğer kategorisinde ise çok az sayıda soru gelen konular adak, sadaka, özel/mübarek zamanlar, tövbe, farzlar ve sünnetler yer almaktadır.

3.5.1.10. İbadet Kategorisinin Türk Halk Dindarlığı Açısından Değerlendirilmesi

Katılımcıların en çok soru yönelttiği kategorinin ibadetler olması ve ibadetlere ilişkin pek çok bağlamda soru sormaları, katılımcıların ibadet eksenli bir dini yaşayış ortaya koyduklarını göstermektedir. Bu da çoğu dinde olduğu gibi İslam'da da dini buyrukların yerine getirilmesinin beden ve bedensel pratikler üzerinden gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Katılımcılar ibadetleri pratik ederken gerekli bedensel hareketler, duruş, konum, giyim ile ilgili ibadetlerin zahiri yönü denilebilecek boyutlarda çok detaylı sorular sormuşlardır. Bu da ibadetleri yerine getirmede katılımcıların şekilsel, yüzeysel (ibadetin manevi yükselişe sebep olan yönünden uzak) bir halk dindarlığına sahip olduklarına işaret etmektedir.

Yaşlı, hasta ve engelli katılımcıların ibadetleri yerine getirme konusunda hassas oldukları fiziksel ve zihinsel güçlükleri olsa dahi ibadetlerine devam etme gayretinde oldukları söylenebilir. Yine orta yaş ve üzeri katılımcıların geçmişte aksattıkları, yerine getiremedikleri ibadetleri *''borç''* olarak gördükleri; bunun için kaza ve kefaret yoluna

giderek bir tür telafi dindarlığı geliştirdikleri söylenebilir. Ayrıca katılımcıların ibadet yaşantısı üzerinden yaşla birlikte Türk halk dindarlığında vesvesenin ve unutkanlığın da etkisi olduğu gözlenmiştir.

Katılımcılar, bilgisine kolayca çeşitli kaynaklardan ulaşabilecekleri konularda da programa sorular iletmişlerdir. Bu da dini bilgiye ulaşma, dini öğretiyi edinme konusunda kolaycı bir tutum sergilediklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca katılımcıların temel dini bilgi düzeyinde eksikliklerinin olduğu, dini bilgiye yalnızca ihtiyaç duyduklarında başvurdukları, bunun da yaşla birlikte artış gösterdiği söylenebilir. Bir medya organı olarak katılımcıların Diyanete Soralım programına her tür sorularını sormaları ve her türlü dini sorularını yöneltebilmeleri DİB'e olan güvenle ilişkilendirilebilir.

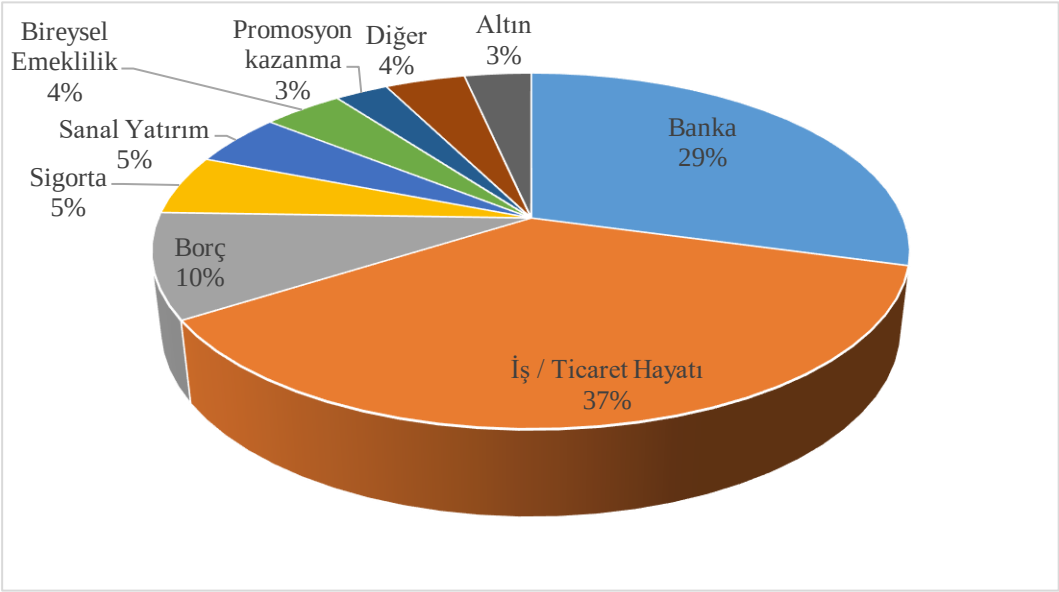
Katılımcıların bir kısmının ibadetlere sevap, günah, cennet, cehennem, ahiret odaklı yaklaştıkları böylece karşılık gözetmek suretiyle bir tür mükafat dindarlığı sergiledikleri söylenebilir. Ayrıca ibadetlerin karşılığının ahirette nasıl cereyan edeceğini öğrenmek isteyen katılımcıların gaybi, bilinmeyen alana da ilgileri olduğu söylenebilir.

Katılımcıların ibadetlerin imanı canlı tutan ve bireyi olgunlaştıran yönüne odaklanmadıkları görülmüştür. Katılımcılar ibadetleri mutlak bir sorumluluk ve zorunluluk olarak görmektedir. Maddi durumu uygun olmayan kimsenin kurban kesmesi, fitre vermesi yahut kredi çekerek hacca gitmek istemesi bunlara örnek gösterilebilir. İbadetleri yerine getirme şartları göz ardı edilerek bunların pratiğe dökülmek istenmesi, katılımcıların kültür ve gelenek eksenli bir dindarlık tutumuna sahip olduğuna işaret etmektedir.

Cemaatle ilgili soruların büyük bir kısmını, erkekler yöneltmişlerdir. Erkeklerin vakit namazlarına, Cuma namazlarına katılımlarının yoğun olması ve cami cemaatiyle bağ kurma eğiliminin daha fazla olmasının bunda etkisi olabilir. Sorular özellikle Cuma namazı, hutbe, camide vakit namazları ve imamların uygulamalarından oluşmaktadır. Cami içi din hizmetlerinin erkeklerin bireysel dini tutumları ve dini yönelimleri üzerinde açıkça etkisi olduğu görülmektedir. Öte yandan kadınların bu konuda az soru sormaları, Türk kültürüne aktarılamayan ''kadın cemaat'' olma hususunun bir göstergesi olabilir. Türkiye'de kadınların camilere en çok teravih namazında, bayram namazında ve kandillerde katıldığı bilinmektedir (Yılmaz, 2007: 124). Bununla birlikte 2013 yılında yapılan bir açıklamada 1 065 200 kadının Kur'an kursuna gittiği belirtilmiştir (Başaran,

2013). Kadınların Kur'an kursları vasıtasıyla dini sorularına ve ihtiyaçlarına cevap buluyor olması da, programa az soru yöneltme sebeplerinden biri olabilir. İlaveten camiler, Müslümanların bir araya geldiği, birlik ve beraberliğin oluşturulduğu mekanlardır. Fakat imamların kişisel özellikleri ve görevini yerine getirirken ki hataları, mezhep ayrımı ve bireyler arası farklılıkların burada İslam üst çatısı altında bütünleşmenin önündeki engellerdir.

3.6. Diyanete Soralım Programına Ekonomik Hayat Kategorisinde Yöneltilen Soruların Değerlendirilmesi

Grafik 3: Ekonomik Hayat Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları

Ekonomik Hayat kapsamında sorulan sorular Grafik 3'te görüldüğü üzere iş/ ticaret hayatı, banka, borç, sigorta, sanal yatırım, altın, promosyon kazanma, bireysel emeklilik ve diğer şeklinde konulara ayrılmıştır. Ekonomik Hayat bağlamında soruların % 83'ünü erkekler, % 16'sını kadınlar ve % 1'i belirtilmemiştir. Bu da katılımcılar arasında iş hayatında daha çok erkekler mi yer alıyor sorusunu akla getirmektedir.

Tablo 4: Ekonomik Hayat Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı

İş/ Ticaret Hayatı	54
Banka	43
Borç	14

Sigorta	8
Sanal Yatırım	7
Bireysel Emeklilik	6
Altın	5
Promosyon kazanma	4
Diğer	6
Toplam	147

Ekonomik Hayat kategorisinde en çok iş/ ticaret hayatına dair soru yöneltilmiştir. Bu kapsamda yöneltilen sorular alım satımlarda akit, komisyon, kapora, kar marjı, peşin ve vadeli ödeme yapma, taksitlendirme, ortaklık kurma, haramların –alkol- satıldığı mekanlarda çalışmanın hükmü, işsizlik maaşı, tarımsal faaliyetler, kadınlarla aynı ortamda çalışma, çalışma etiği üzerinedir. Katılımcıların alım satımlara dair sorularına yer verilecek olursa şu şekildedir:

> *''Arsa satın alıyoruz. Anlaşıyoruz Türk parası üzerinden. Fakat dolar yükselirse karşı taraf vazgeçiyor. Sözleşme yapmıştık. İki taraftan biri vazgeçerse cayma bedel öder şeklinde. Karşı taraf vazgeçti. Bu cayma bedelini almam helal olur mu? Komisyonculuk caiz midir?''* (E., Hatay)

> *''Esnaf olarak çalışıyorum. Bazı işlerde ölçü alıp proje üretiyoruz. Sonunda kapora alıp anlaşma yapıyoruz. Bu kaporayı adam işten vazgeçtiği zaman vermemiz gerekir mi yoksa kapora bizim hakkımız olarak bizim almamız gerekir mi?''* (E., Karaman)

Alım satım işlemlerinde fıkıh ile realite arasında yaşanan çatışma dikkat çekmektedir. Fıkha göre, alım satım akdi tamamlandığında tarafların vazgeçme hakkı yok iken realitede alıcının tapu işlemleri (resmi olarak) tamamlanana kadar taraflar vazgeçebilmektedir. Diğer taraftan İslam alimleri, paranın para olarak arttırılması faize gireceğinden cayma bedelinin alınmasına sıcak bakılmamaktadır. ''Kapora alma'' ise, alıcı için emek sarf edildiği ve proje üretildiği durumlarda (cayma söz konusu olursa) caiz görülmüştür.

> *''Adam yüz milyara daireyi mal ediyor. Yüz altmış milyara satıyor. İslamiyet'te kar marjını öğrenmek istiyorum. Örneğin elmayı bir liraya alıyor, beş liraya satıyor. Bunun bir kar marjı yok mu?''* (E., Bursa)

> *''Murabahanın (karlı satış) dayandığı peşin alıp vadeli satmaya hocamız ne der?''* (E., Sosyal Medya)

Bu sorulara binaen, narhtan bahsetmek gerekir. İslam Hukukunda narh, mallarda fiyatlandırmanın aşırılığını önlemek için alınan tedbiri ifade etmektedir. Hz. Peygamber dönemine bakıldığında narhın yani fiyatlarda sınırlandırmanın yapılmadığı, serbest piyasaya yönelik bir iktisat modelinin çizildiği görülmektedir. Fakat bununla birlikte fiyatlarda fahiş artışların yapılması durumunda da narhın uygulanmasının caiz olduğu belirtilmiştir (Kallek, 2006). Soruda kar marjının fahiş şekilde uygulanmasına dikkat çekilmiştir. Bu da ekonomik hayatta hukukun, ahlakın ve insafın göz ardı edildiğini göstermektedir.

''Murabaha'' ise, İslam Hukukunda satış yöntemlerinden birisidir. Satıcının malı aldığı fiyatı söyleyerek satış yapması olup helal/caiz sayılmıştır.

Peşin ve vadeli alım satımlarda caiz olmayan uygulamalara dair sorular da mevcuttur:

> *''Ben tüpçülük yapıyorum. Birisi geldi ''Bana borç ver'' dedi. ''Benim o kadar param yok ama sana yüz tane tüpümü vereyim'' dedim. Bu şekilde yaptığımızda beş bin vermiş oluyorum, sekiz bin almış oluyorum. Böylece tüpü dükkandan hiç çıkarmadan satmış oluyorum.''* (E., Bilecik)

> *''Bizim başımıza bela olan bir durum var. Şimdi bir insan bir tefeciye varıp para almıyor ama taksitle mesela bir arabayı on beş liraya alıyor, peşin parayla on liraya aynı kişiye satıyor.''* (E., Niğde)

Burada ilk iki soruda, vadeli alınan malın aynı kişilere peşin para karşılığında satılmasından bahsedilmektedir. Bu uygulama, faiz şeklinde olduğu için uygun bulunmamıştır.

İş/ ticaret hayatına dair sorular şöyle devam etmektedir:

> *''Bir bakkala beş bin lira para verdim diyelim çalıştırdı ve bana maktu karşılığında iki yüz elli lira veriyor. Bunda sıkıntı var mı?''* (E., Sosyal Medya)

Ortaklığın, kar zararın tamamı üzerinden yapılması gerekir. Çalıştırılan paranın üzerine ne kadar kar koyduğu belli olmadığı için bir tür faiz olacaktır. Bu sebeple uygulama caiz olmamaktadır.

> *''Alkollü bir restoranda çalışıyorum, mutfaktayım sadece yemek yapıyorum alkolle işim yok. Bu para helal mi haram mı?''* (E., İstanbul)

Bugün pek çok yerel işletmede alkol tüketimi söz konusudur. Alkol tüketilen işletmelerde çalışma, doğrudan alkol tüketilmesine hizmet edilmediği sürece uygun görülmüştür. Buradaki hassasiyet, alkolün haram olması sebebiyle elde edilen kazancın da haram olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Yapılan bir sağlık algısı araştırmasında toplumda her dört kişiden üçünün hayatı boyunca hiç içki içmediği görülmüştür (KONDA, 2016). Bu da içkinin haram olmasından kaynaklanan bir hassasiyetin olduğunu göstermektedir.

Çalışma ile ilgili sorular ile devam edilecek olursa şöyledir:

> *''İşsizim iki yıldır. İşsizlik maaşını iki yıldır alıyorum. Maaşımın % 80'ini alıyorum. Bu şekilde maaş almak doğru mudur?''* (E., İsviçre)

> *''Eşimin maaşı yetmediği için, iki tane üniversitede çocuk okuttuğumuz için, namahrem olan bir ortamda bende çalışmak zorunda kaldım. Çok günaha girdiğimi hissediyorum ama çoluk çocuğumun rızkı için çalışmak zorundayım. Çoluk çocuğunun rızkı için bayanların çalışması normal mi?''* (K., Düzce)

> *''Eşim emekli oldu. Emekli olduktan sonra taksi aldı taksi çalıştırıyor. Bazen de tek başına kadınla yolculuk yapıyor. Bunun bir mahsuru var mı dini açıdan.''* (K., Kayseri)

Sosyal devlet, vatandaşlarının refahı için ekonomik düzenlemeler, yardımlar yapabilmektedir. Bunlardan biri de işsizlik maaşı olmakla birlikte bu tür ekonomik desteklerin alınması caizdir. Ülkenin gayrimüslim bir ülke olması da bu durumu değiştirmemektedir.

İşgücü İstatistiklerine göre, Türkiye'de Ocak 2018'de 8 752 000 kadın işgücüne katılmıştır (TUİK, 2018b). Aileye maddi destekte bulunmak maksadıyla zaman zaman kadının çalışması söz konusu olmaktadır. Dini açıdan erkeklerle aynı ortamda çalışma, katılımcı tarafından *''çok günah''* olarak ifade edilmiştir. Bu konuda Din İşleri Yüksek Kurulu'na gelen soruların incelendiği bir çalışmada, kadının ücret karşılığı çalışmasının toplumsal olarak kabul gördüğü fakat dindar kesimin kadının ev içi sorumluluklarını aksatabileceğinden bu konuya temkinli yaklaştığı ve kadının çalışması ile ilgili gerilimin dinin bu konuda net bir hüküm koymamasından kaynaklandığı belirtilmektedir (Demir, 2018: 104- 105).

Bankaların uygulamalarına yönelik sorulara gelinecek olursa, soruların çoğunda faiz ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple faiz konusunda katılımcıların özellikle hassasiyeti olduğu düşünülebilir. Nitekim faiz işletildiği için bankada çalışma yahut banka ile ortaklık yapma soruları bu bağlamda değerlendirilebilir. Diğer taraftan iş hayatında yahut kişisel ihtiyaçların karşılanmasında banka yoluyla vade, faiz, çek ve kredi kartı kullanma katılımcıların aydınlatılmasını istedikleri hususlardır. Sorular üzerinden değerlendirme yapılacak olursa şu şekildedir:

> *''Bir firmamız var, finans kurumundan fon kullandık. Birkaç taksitini ödeyemedik bu fonun. Yapılandıralım dediler ve üzerine yapılandırma konularak yapılandırdılar. Bu faiz oluyor mu?''* (E., Ankara)

Faiz, zaman karşılığında fazla para vermektir. Ödeme gerçekleşmediğinde ek bir süre ile ödeme miktarının arttırılması faiz gibi değerlendirmektedir. Bu sebeple katılımcının belirttiği şekilde gerçekleştirilen yapılandırmalar caiz değildir.

> *''Arabanın peşin fiyatı 70 000 lira. 40 000'i peşin, 32 300 lirası vadeli. 2 300 lira faiz olarak değerlendirilebilir mi?''* (E., İstanbul)

Alıcı ile satıcının mal karşılığında ve ittifak ettikleri bir miktarda, peşin veya vadeli olarak ödeme yapması uygundur. Görüldüğü üzere faiz ile ilgili sorularda, alınan mal karşılığında bedel ödendiği unutulmakta ve yapılan satış akdine göre alımın faiz olup olmadığı ortaya konmaktadır.

> *''Devletin destek verdiği sanayi sitesi kooperatifine üyeyiz. % 40'ını biz verdik sanayi sitesinin yapımında. % 60'ını devlet karşılıyor. On yıl süresince % 2'lik vadeyle devlete ödeyeceğiz. % 2'lik, enflasyon altında kaldığı için caiz dediler ama hocamıza soralım.''* (E., Sosyal Medya)

Devletin iş istihdamı sağlamak için verdiği teşvikler faiz olarak değerlendirilmemektedir.

> *''Almış olduğumuz çek ve senetleri kırdırma deniyor ya mesela vadesi gelmeden kırdırıp düşük bir şekilde aldığımız zaman bu caiz midir?''* (E., Karaman)

Çek ve senetler kırdırılınca düşük fiyatla bankaya satılabildiği için kredi almak, faiz olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple caiz görülmemektedir.

‘‘Kredi kartı kullanıyoruz. Kredi kartında mesela yüz liralık bir alışveriş yapıyoruz tek geçiyor bunu alışveriş yaptığımız yer. Fakat banka diyor ki yüz lirayı yüz üç liraya öde üç taksitle verebilirsin. Bu caiz mi?’’ (E., Denizli)

‘‘Bankalarda çalışan memur arkadaşlar hep faizli işlemleri onaylıyorlar, yazıyorlar, bunlara şahit oluyorlar. Bunların durumu nasıl olur?’’ (E., Bitlis)

Banka, yapılan harcamayı taksitle ödeme karşılığında üzerine ek bir ödeme talep ederek almak istediğinde bu faiz muamelesi gibi olacağından caiz değildir. Yine bankada çalışma, faizli işlemler ile ilgilenmek de caiz görülmemiştir. Türkiye’de bankaların faiz odaklı bir çalışma sistemi geliştirmeleri, küresel ekonominin getirisi ve İslam fıkhının canlı olarak yeniden yaşatılamamasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak banka vasıtasıyla gerçekleştirilen fon yapılandırması, kredi kartı ödemelerinin taksitlendirilmesi, çek/senet kırdırma gibi pek çok işlem caiz değildir.

Borç soruları, değer kaybeden paranın, enflasyon/döviz kuru üzerinden alınması yahut borca gecikme bedeli eklenmesi, borcun başka bir değer üzerinden alınması kapsamına girmektedir.

‘‘On yıl önceki borcun enflasyondaki değerinin alınabileceğini söyledi hocam. Bu durum kafamızı karıştırdı. Faiz olmuyor mu acaba?’’ (E., Sosyal Medya)

Geçmiş döneme ait bir borç ödendiğinde, para kaybına sebep olunmuşsa enflasyon oranına göre para kaybının tahsil edilmezi caiz görülmüştür.

Bireysel emeklilik ile ilgili gelen sorularda temel kaygı, burada biriken paranın helal olup olmadığı ve kullanımı üzerinedir.

‘‘Bireysel emekliğin günahı sevabı nedir?’’ (E., Karabük)

‘‘Bireysel emeklilik bankalar tarafından yapılıyor. Yüz lira yatırdığım zaman % 15 - 25’ini devlet koyuyor. Devletin bana vermiş olduğu bu katkı payı parayı çektiğim zaman bana helal mi haram mı?’’ (E., İstanbul)

Bireysel emeklilik için para yatırılan kurum, dinin yasak etmediği alanlarda parayı çalıştırıyor ise uygulamada sakınca görülmemiştir. Ama paranın çalıştırılma şekli, haramlar üzerineyse bireysel emeklilik uygun bulunmamaktadır.

Son yıllarda yükselen bir trende sahip olan sanal yatırım uygulamalarından bitcoin, çiftlik bank, altın hesabı açtırma, internet üzerinden döviz/ altın alıp satma gibi konularda sorular iletilmiştir.

''Bitcoin caiz midir?'' (K., Sosyal Medya)

''Günümüzde borsa olarak internetten sanal para satışı olarak yatırım yapmak amacıyla caizlik durumunu soracaktım. Sistem bin dolarlık alıyoruz, kendisi devlet güvencesi olmadan kar zarar durumunu belirliyor.'' (E., Konya)

''Son günlerde çok popüler olan çiftlik bank adı altında hayvancılık sektöründe olan bir firma türedi. Devletten % 30 hibe ile çiftlikleri kuruyorlar. Vatandaştan da hayvan alımında belirli bir yatırımı teşvik ediyorlar. Tosundu, tavuktu hayvanlar aldırıyorlar. Yıllık bunun karşılığında bir kar veriyorlar ama 365 gün ömür biçiyorlar. 365 gün içinde hiçbir zarara uğratılmayacağını söylüyor. 365 gün içinde ölmüş kabul edin diyorlar. Caizlik açısını sormak istiyorum.'' (E., Kocaeli)

''İnternet üzerinden döviz veya altın alıp satmak caiz mi?'' (E., Ankara)

''Altın kiraya verilebilir mi? Hazine Bakanı'nın böyle bir çağrısı var. Altınlarınızı bize getirin, sabit bir rakamla kira ödeyelim diye. Altın kira verilecek bir şey midir?'' (E., Muğla)

''Bankada altın hesabı açtırmak, hayali altın almak caiz olur mu?'' (E., Sosyal Medya)

''Bankaya gittim para yatıracağım yüz bin lira. Ben buna altın alacağım dedim. Memur bizde altın yok ama altın hesabı açarız dedi. Fiziki olarak altın yok açtırdım bir ay sonra parayı çektim. Yüz bin lira, yüz on bin bin lira olmuş bunun hükmü nedir? (E., Konya)

Blockchain teknolojisinin para birimi olan bitcoin, parada dijitalleşmenin artarak devam edeceğinin bir örneğidir. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi kripto para pazarı Türkiye'de ilgi görmüştür. Türkiye'de 2018'de bitcoin kullanıcı sayısı 42 000'in üzerine çıkmıştır. Alıcı ve satıcı arasında kolaylıkla el değiştirebilen, yüksek güvenlikli, yazılım algoritmasıyla çalışan bir sistemi olan bitcoin, çeşitli riskleri olduğu için de tartışmalara sebep olmaktadır. Fetva kurumları, bitcoin'in para birimi olarak belirsizlik barındırması, dolandırma, haksız artan kazanç elde etmeye yol açacağı için caiz görmemiştir (Dilek,

2018: 21-26). Bir diğer sanal yatırım uygulaması olarak gündeme gelen çiftlik bank da, Diyanet tarafından caiz görülmemiştir. Diyanet bu konudaki fetvasını çiftlik bank uygulamasından insanlar mağdur olmadan önce iletmiştir. Fakat bu konuda daha öngörülü yaklaşılarak yazılı ve görsel medya üzerinden geniş bir gündemle vatandaşlara bu iletilseydi hem dini açıdan hem de ekonomik açıdan çiftlik bank ile ilgili bireylerin zarara uğramamaları sağlanabilirdi.

Altın ile ilgili sorular, altın kiralama, altın kiralama sertifikası, altının değerinin yükselmesi ile kar elde etme ve altının haramlığı üzerinedir. Devletin altını vatandaştan alarak aylık kira vererek ödeme yapmasında sakınca görülmezken, bankada altın hesabı üzerinden (sanal, hayali) altın satın alınması, sarraftan altın almak gibi değerlendirilmemiştir.

Sigorta ile ilgili sorulara gelinecek olursa, sigortanın dinde yeri, yaşam sigortası, tarım sigortası ve çalışma sigortası şeklindedir.

> *''Tarım sigortası devlet destekli. Caiz midir? Dolu vuruyor bahçeyi. Yaptırıyoruz bunu kalbimiz mutmain değil.''* (E., Hatay)
>
> *''Yirmi sene önce sigorta firmasına dövize endeksli yaşam sigortası yaptırdım. Her ay yüz dolar ödeme yaptım ve yirmi sene sonunda bu bitti ve birikimi geri ödediler. Kar payı tutarını da ilave etmişler. Kar payı benim için sıkıntı olur mu?''* (E., İstanbul)
>
> *''Sigortalı görünüyordum bir yerde. Bunun yasal olmadığını bilmiyordum. Bebeğim oldu izin ücreti aldım. Haram, helal ne olur?''* (K., Trabzon)

Devletin vatandaşın zararını karşılamak için geliştirdiği tarım sigortasında dinen herhangi bir mahsur yok iken, bireysel yaşam sigortasının caiz olması için para yatırılan firmanın faizsiz işlemle parayı değerlendiriyor olması gerekmektedir. Diğer taraftan çalışmadığı halde sigorta üzerinden *''izin ücreti''* almak caiz olmayacaktır. Bu ekonomik hayatın hukuki ve ahlaki boyutu hakkında da düşündürmektedir.

Ekonomik Hayat kategorisinde sorulan sorular göstermektedir ki gündelik yaşamda ekonomi sadece malların mübadelesini, alım satımını değil aynı zamanda toplumsal ilişkileri, bireyler arası münasebetleri, devletin yapısını da belirleyen; değerleri, normları da içeren bir dönüşüm aracıdır. Hz. Peygamber, İslam'ı yayarken bir taraftan Medine Pazarı'nı kurmuş, tekele stokçuluğa, faize karşı ''serbest pazar''ı yani serbest piyasayı desteklemiştir. Yine Mekke ve Medine toplumunda paranın/malın infaka, zekâta, mirasa

dayalı paylaştırılması söz konusu iken, oluşturulan pazarda da İslami ölçüler işletilmişti. Pazarın, piyasanın İslami değerlere, örfe, geleneklere göre şekillendirilmesi beraberinde ekonomik kültürü, İslam medeniyetini doğurmuştur. Şu an halihazırda Türkiye ve İslam alemi neoliberal iktisada göre hareket etmektedir. Bu doğrultuda ekonomik özgürlük ve kendine özgü bir kalkınma sistemi kurulmadan Türkiye, kapitalist ekonomi sisteminden ayrılamayacaktır (Yıldırım, 2018).

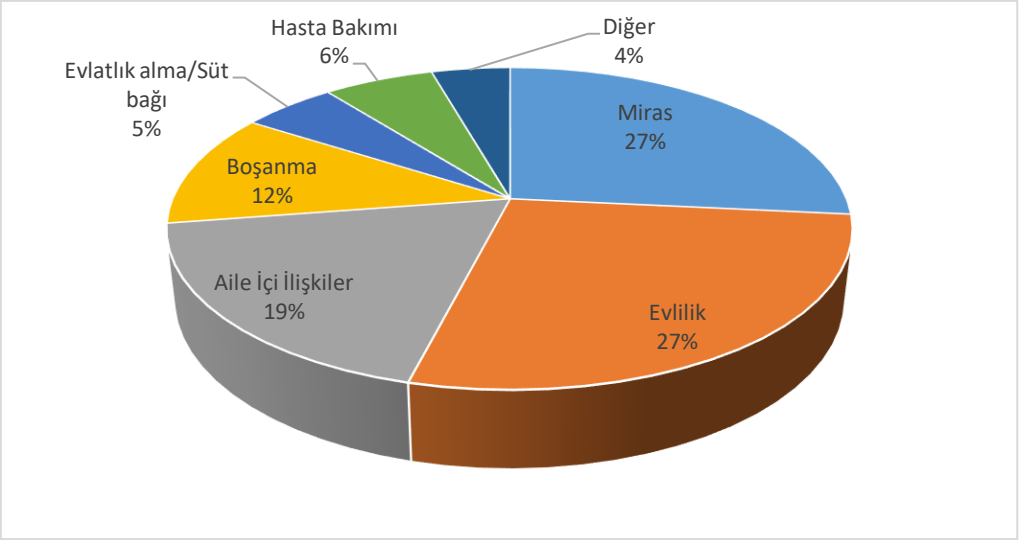
Ekonomik hayatta, fıkıh ile realite arasındaki çatışmanın giderek arttığından bahsedilebilir. Çalışma hayatının, ticaretin, banka işlemlerinin kapitalist sistem üzerinden gerçekleştirilmesi, İslam fıkhının canlı olarak yaşatılamaması ve fıkhın ortaya çıkan durumlara güncel cevap üretmekte zorlanması bu çatışmaların ana sebepleridir.

Programa iletilen sorulardan, banka vasıtasıyla yapılan ticaret, paranın ticaret maksatlı çalıştırılması ve alım satım akdi gibi konularda katılımcıların net bilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların medya sayesinde ilettikleri sorular ekonomi pratiğinin gün yüzüne çıkmasını da sağlanmıştır. Her ne kadar vade, faiz, kredi kartı kullanımı, sanal para gibi hususlarda katılımcılar duyarlı ve hassas olsalar da gelinen noktada ekonominin işlerliğinin küresel yapılar üzerinden gerçekleştirilmesi, katılımcıların bu uygulamaları kullanmasını kaçınılmaz hale getirmektedir.

Katılımcıların karşılaştığı iktisadi sorunlarda, dini boyutun yanı sıra ahlaki ve hukuki boyutları da bulunmaktadır. Fıkhın bunlar üzerinde de ihtiyatla durması gerekmektedir.

3.7. Diyanete Soralım Programına Aile Kategorisinde Yöneltilen Sorular

Toplumsal kurumlardan biri olarak karşımıza çıkan ailenin kuruluş sürecinden başlamak üzere nikah, düğün töreni, çocuğun doğumu, isimlendirilmesi ve aile içi ilişkilerin sürdürülmesinde pek çok dini ritüel ve gelenek yer almaktadır (Okumuş, 2015: 113). Ailenin kurulmasında ilk adım olan evlenmenin dini ve içtimai yönü ile birlikte hukuki ve ferdi boyutu da modern dönemde önem kazanmıştır (Topçu, 2017: 124). Bir taraftan ailenin halen bireyleri en mutlu eden kurum olması söz konusuyken (TUİK, 2018a) diğer taraftan özgürlük ihtiyacının artışı, yabancılaşma, cinsel ilişkilerin aile dışında yaşanması, nikahsız yaşama, boşanmaların artışı ailedeki çözülmenin boyutu hakkında düşündürmektedir (Aydın, 2015: 231-232; Güngör, 2016: 57).

Grafik 4: Aile Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları

Diyanete Soralım programına Grafik 4'de ve Tablo 5'te görüldüğü üzere aile kategorisinde farklı süreçlere dair oldukça çok sayıda soru yönlendirilmiştir. Bunlar evlilik, miras, aile içi ilişkiler, boşanma, yaşlı bakımı, evlatlık alma/ süt bağı ve diğer konuları kapsamaktadır.

Tablo 5: Aile Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı

Evlilik	31
Miras	30
Aile İçi İlişkiler	21
Boşanma	13
Yaşlı Bakımı	7
Evlatlık Alma/ Süt Bağı	6
Diğer	5
Toplam	113

Evlilik başlığında, nikâh işlemleri (resmi nikâh, dini nikâh, şahitlik, mehir), düğün, başlık parası, eşlerin ayrı kaldıklarında ve barıştıklarında nikâhlarının durumu/ geçerliliği yer almaktadır. Nikâha ilişkin sorular ile başlanacak olursa şu şekildedir:

> *''Bizim burada evlendiğimiz zaman imam nikâhı kıyıyoruz. İki şahit bulunduruyoruz kadın ve erkek adına. Ondan sona resmi nikâh kıyıyoruz. Ne kadar doğrudur?''* (E., Diyarbakır)

''Nişanlanıyorlar, dini nikâh kıyılıyor. O ya da bu sebepten ayrılıyorlar. Bu seferde erkek boşamıyor. Kız başkasıyla gidip evleniyor. Bu nikâh sahih midir değil midir?'' (E., Kocaeli)

''Devletin kıymış olduğu resmi nikâh dini nikâh yerine geçiyor. Bir Müslüman kadının gayrimüslimle evlenmesinden dolayı kıyılan nikâh, dini nikâh yerine geçer mi? Kıyan insanda sorumluluk var mı?'' (E., Ankara)

Evlilikte resmi nikâhın kıyılması dini açıdan da yeterli olup imam nikâhı, resmi nikâhın sıhhatini etkilememektedir. İmam nikâhı, dua ve dini bir tören niteliğinde bir imam tarafından kıyılmaktadır. Halk arasında cinsel birliktelik, flört ve sevgili hayatı yaşayabilmek amacıyla kıyılan imam nikâhında İslam'ın getirdiği hak ve sorumluluklar söz konusu olmayıp örf ve gelenek içerisine yerleştiği için kabul görmektedir (Onay, 2018: 102). Nitekim Türkiye'de Dini Hayat Araştırmasına göre, resmi nikâhla birlikte dini nikâhın yapılmasını gerekli görenler % 92 oranındadır (DİB, 2014). TUİK 2016 Aile Yapısı Araştırması Raporu'na göre ise de, bireylerin % 97,1'inin dini nikâhla birlikte resmi nikâh da yaptığı görülmüştür (Öztürk, 2017: 8). Resmi nikâhtan hemen önce veya 'nişan' döneminde kıyılan imam nikâhının kadının mağduriyetine sebep olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte İslam'da Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evliliği yasaklanmıştır. Fakat şu an hukuk devleti içerisinde farklı dine sahip bireylerin evlilik yapmasında bir engel söz konusu değildir. *''Müslüman kadının gayrimüslimle evlenmesinden dolayı kıyılan nikâh''*ın hukuk sistemi içerisinde geçerliliği olsa dahi İslam hukuku açısından kabul edilmemektedir.

''İmam nikâhını düşüren şeylerden mesela toplulukta oynamak nikâhı düşürür mü? Bir kadının toplum içerisinde türkü söylemesi nikâhı düşürür mü? Kadınlara bazen çok aşırı küfürler ediliyor. Bu da nikâhı düşürür mü?'' (E., Erzurum)

İslam hukuku açısından bakıldığında nikâh akti, boşanma ve din değiştirme bozulmaktadır. Bunun dışında toplulukta ''*oynamak''*, *''türkü söylemek''*, *''küfür''* nikâhın bozulmasının temel sebebi değildir. Bu düşünce halk arasındaki yaygın inanıştan kaynaklanmaktadır.

''Tanımadığımız bir çift için nikâh şahitliği yapılabilir miyiz? Hoca Efendi de bu tanımadığı çiftin nikâhını kıyabilir mi?'' (E., Ankara**)**

‘‘Belediye memuru tarafından kıyılan nikâhta belediye memuru eşlere diyor ki ‘‘Falan adamı kendine eş olarak kabul ediyor musun?’’ Ediyor musun kelimesi yerine ettin mi kullanılsa daha iyi olmaz mı?’’ (E., Bitlis)

Nikâh şahitliğinde, çifti tanıyor olmak şartı yer almamaktadır. Nikâh kıyılırken sorunun imam nikâhındaki lafza uygun söylenmesi, şekilsel ve literalist bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. Evlilik kapsamında diğer bazı sorular da şöyledir:

‘‘Başlık parası dinen caiz midir?’’ (E., İstanbul)

‘‘Düğün hazırlıkları yapılırken geline bir takım altın yapılıyor. Dini nikâhta da hanıma mehir veriliyor. Düğün hazırlıklarında yapmış olduğumuz altınlar mehir yerine geçiyor mu?’’ (E., Rize)

‘‘Nikâh esnasında hoca mehir konusunu açmadı. Daha sonra da böyle bir olay olduğunda ben eşime hakkımı helal ettim. Etraftan bana senin ilişkin haramdır siz haram işlemeye devam ediyorsunuz diyorlar.’’ (K., Sosyal Medya)

‘‘Yaklaşık üç ay evliliğim oldu. Evlendiğim hanım evi terk etti. Gerek büyükler adıyla gerek mahkeme yoluyla eve dön dedim. Bu insana mehir düşer mi?’’ (E., Malatya)

‘‘Babam kanser hastasıydı, yeni kaybettik. Bir başka hanımla ilişkisi vardı. Annem hastalık evresinde bütün bakımlarını yaptı. Bunu öğrendikten sonra annem gece gündüz hakkını helal etmiyor.’’ (E., Sosyal Medya)

Başlık parası, halen Türkiye’de örfen devam ettirilen bir uygulamadır. Türkiye Aile Yapısı Araştırması’na göre, 2006’da evliliklerin % 18’i, 2011’de % 16’sı başlık parası yoluyla gerçekleştirilmiştir. Soru İstanbul’dan sorulmuştur. İstanbul’da başlık parası ile yapılan evlilik oranı, 2011 verilerine göre, % 12,9 şeklindedir (TAYA, 2006: 48). Başlık parasının İslami bir referansı olmamakla birlikte Türk kültüründe Manas Destanına kadar dayandırılmaktadır (Güreci, 2014). Yapılan araştırmalar da halk arasında halen az da olsa uygulamanın devam ettirildiğini göstermektedir.

Mehir ise, kadının evlilik akdi ile kocasından almaya hak kazandığı bir maldır (Acar, 2011: 367). Mehir tarafların anlaşmasına göre belirlenmektedir. Mehir, evlilik akdinden önce ya da sonra talep edilebilmektedir. Fakat soru yöneltenlerin mehir vermede *‘‘düğün hazırlıkları’’* ve *‘‘terk edilme’’* gibi gerekçeleriyle çekimser oldukları söylenebilir.

Öte yandan evlilik dışı birliktelik, bireyin aile kurumunda fiziksel, psikolojik ve duygusal doyum ve tatminini sağlayamadığına, böylece ailenin işlevlerini yerine getiremediğine işaret etmektedir. Bu sebeple şiddetli geçimsizlikten sonra gelen boşanma sebeplerden biri de aldatma olmaktadır. Türkiye'de aile yapısını incelemek üzere yürütülen bir çalışmada, katılımcılara eşinizin sizi bir başkasıyla aldattığına emin olsanız ne yaparsınız sorusuna katılımcılar % 57 oranında boşanırım derken, % 14,2 konuşurum, vazgeçirmeye çalışırım demiştir. Bununla birlikte aldatmayı çeşitli sebeplerle kabullenenlerin oranı ise % 26' lardadır (Vatandaş, 2016: 85-86). Aldatmalar ve bunu kabullenen eşler, Türk toplumunda geleneksel aile kodlarındaki değişimlere ve bozulmalara da işaret etmektedir.

> *''Hanefi mezhebindeki bir kız Aleviyle evlenebilir mi? Alevi diye mezhep var mı? Aleviler ne derece sakıncalı? Bunu öğrenmek istiyorum çok acil.''* (K., Zonguldak)

Katılımcı Alevi olmak ve Alevi bir kimse ile evlilik yapmak hususunda olumsuz bakış açısını ''*ne derece sakıncalı''* diye sorarak ifade etmiştir. İslam'ın temel inanç esaslarına riayet edildiği sürece kişi, Müslümandır ve Hanefi, Alevi kimliği arka plandadır. Fakat toplumsal yapıda, dini anlayışa dayalı kimliklerin öne çıktığı ve Alevi olmanın aile kurmada bir çatışmaya sebep olduğu söylenebilir. Buna Alevilerin kapalı grup ilişkileri ve evlilik hususundaki tutumları da etkili olmuş olabilir. Nitekim Alevilerde kişi, ancak doğuştan Alevi olabilir ve Alevi yerine Sünni ile evlenmek de kınanır (Seufert, 2007: 219). Sünni kesimde Aleviler hakkındaki olumsuz bir algı ve tavır içerisindedir. Toplumda Alevi ve Sünnilerin birbirini farklı görüp görmeme durumunun sorulduğu bir araştırmada 113 Alevi'den 72'si (% 64) ''Evet, farklı görüyorum'', 34'ü (% 30,3) ''Hayır, farklı görmüyorum'' cevabını vermiştir. Aynı soruya Aleviler hakkında Sünni 160 kişiden 105'i (% 65,6) evet, 28'i (% 17,5) hayır demiştir. Araştırmada Aleviler, Sünnilerle yaşadıkları problemin % 54'ünün dini anlama şeklinden, % 46'sının dini olmayan nedenlerden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Sünniler ise, Ailevilerle yaşadıkları problemin % 75'inin dini anlama yönünden, % 25 oranında dini olmayan nedenlerden olduğunu belirtmişlerdir (Arabacı, 2000: 159-183). Her iki grubun dini anlama, yorumlama farklılığından ötürü birine dışlayıcı tavır geliştirdiği söylenebilir (Güngör, 2017: 80).

> *''Buluğ çağı yanlışları doğruları ayırma çağıdır. On yaşında buluğa girmişse onu evlendirmek mi gerekir?''* (E., Ankara)

Bu soruda, buluğ çağına girmenin evlilik için yeterli olup olmadığı sorulmaktadır. Türkiye'de her üç evlilikten birinin çocuk evliliği(erken evlilik) olduğu düşünüldüğünde sorunun önemli bir problem alanına vurgu yaptığı anlaşılmaktadır (Al Jazeraa Türk, 2014). Çocukların küçük yaşta evlendirilmelerinde namusun korunması, ekonomik yükten kurtulma, yeni aileye kolay uyum ve itaati sağlayabilme gibi geleneklere bağlı sebepler vardır. Kız çocuklarının biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimini tamamlamadan evlendirilmesi, bir tür cinsel istismar olmakla birlikte, küçük yaşta anne olma, ev sorumluluğu alma, şiddete maruz kalma, aileden, akranlarından uzak kalma ve eğitime erişememeleri gibi tehditler de söz konusudur (Aktepe, Atay: 2017).

Miras bağlamında gelen sorularda dine ve kanuna göre mirasın aile arasında paylaşılması, mal paylaşımında evlatlar arasında yapılan haksızlık başlıkları ön plandadır. Katılımcıların sorularına yer verilecek olursa şöyledir:

> *''Miras meselesi hallolmuş şeri hüküm üzerine birleşilmiş. Bir sene sonra mirasçılar şeri hükmü kabul etmiyorum kanuna göre üleşeceğim diyor*.'' (E., Konya)

> *''Dine göre değil de kanuna göre mirası hakkımızı aldık. Bu helal midir, haram mıdır?''* (K., Kütahya)

> *''Bir baba mirasını evini arazisini adaletli mi dağıtmalı mı? Yoksa istediği çocuğuna verebilir mi?''* (E., Sosyal Medya)

> *''Miras konusunda babalar istediğini yapabiliyor deniyor. Ne yapmam gerekiyor evlat olarak?''* (E., Samsun)

> *''Dedem rahmetlik miras paylaşımı yapmadan vefat etmiş. Oğulları bir araya gelip miras paylaşımı yapamıyorlar, ekip biçip yiyorlar. Bu ne derece helaldir?''* (E., Kahramanmaraş)

Miras konusunda anlaşmazlık yaşanan hususlardan ilki mirasın kanuna göre mi yoksa İslam Hukukuna göre mi paylaştırılacağıdır. Burada bilinmesi gereken temel esas şudur: ''Mirası adil şekilde dağıtmak dindir, fakat bunun hangi oranlarda paylaştırılacağı şeriattır'' (Dalgın, 2004). Fakat katılımcıların beyanlarında da görüldüğü üzere, taraflar mal paylaşımında anlaşmazlık yaşadıklarında şer'i hukuktan ziyade mahkeme yoluna başvurmaktadır. Mirasçıların kanuna göre mal paylaşımına razı olduktan sonra bunun

tekrar bozularak İslam Hukukuna göre paylaştırılmasını istemeleri uygun görülmemiştir. Miras konusunda yaşanan bir diğer sorun, babanın malı istediği ölçüde evlatlarına paylaştırmasıdır. Burada katılımcılar tarafından yanlış bilinen bir bilgiyi paylaşmak gerekir. Mirasın paylaşımı için öncelikle murisin (mal sahibi olan veli) vefat etmesi gerekmektedir. Muris hayatta iken malından miras alınamaz (Aktan, 2005). Sağlığında kişilerin evlatlarına mallarını bölüştürmesi ancak hibe, bağış, yardım olarak değerlendirilebilir.

> *''Diyelim ki babamız vefat etti. Bizim yerlerimizin bir kısmını kardeşlerimize verdi. Kardeşim kendine düşeni işliyor, geri kalanı annemiz işliyor. Bize iki kardeşe bir şey vermedi.''* (E., Trabzon)

> *''Tarlaları babam öldükten sonra birader çalıştırdı. Kendi üzerine benim haberim olmadan tapu etti. Bunun günahı vebali nedir? Kırk sene çalıştırdı bu tarlaları.''* (E., Manisa)

Yukardaki iki sorudan aile büyüklerinin hayattayken evlatlarına vakfedilen ya da onlar tarafından işlenen mülklerin muris öldükten sonra mirasçılar arasında paylaşılmadığı, bilakis kendi mal varlıkları gibi tasarrufta bulunulduğu görülmektedir. Ayrıca miras paylaşımında aile üyeleri arasında husumete ve anlaşmazlığa düşmemek için çekimser kalındığı da söylenebilir.

> *''Mirasta erkeğe iki, kadına bir paylaşım yapılır deniyor doğru mu?''* (K., Gaziantep)

> *''Diyelim ki bir kimse vefat etti. Bir oğlu bir kızı var. Fakat erkek kardeşi kardeşimle eşit bölmeye razıyım derse bu olur mu?''* (E., İzmir)

> *''Babam vefat ettiğinde annem, ben ve 3 kardeşimizle mirası bölüştük. Babaanneme hak düştüğünü bilmiyorduk. Babaannem de vefat etti. Biz onun hakkını vermek için ne yapabiliriz?''* (K., Mersin)

Katılımcıların bu sorularından miras paylaşımının hangi ölçülerde ve kimler arasında yapılacağını bilmedikleri görülmektedir. Mirasta yanlış ya da eksik paylaşım yapıldığında ise geriye dönük kefaret ödemek durumunda kalınabilmektedir. Diğer taraftan mal paylaşımı adaletli bir şekilde yapılmadığında aile içi ilişkilerin bozulduğu da düşünülürse

bu konuda halkın bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi aile kurumunun düzeni ve akrabalık ilişkileri açısından da gereklidir.

Aile içi ilişkilerle ilgili sorular, eşler ve aile büyükleri arası iletişim, sılayı rahim, aile üyeleri arasında mahremiyet üzerinedir. Eşler arası iletişimle ilgili sorular şu şekildedir:

> *''Bir karı kocasından izin almadan kızına anne babasına gidebilir mi?''* (E., Erzurum)
>
> *''Eşimiz habersiz cebimizden para aldığında günah oluyor mu?''* (E., Ankara)
>
> *''Bir bayan kocasına karşı nasıl davranması gerekiyor? Bir bayanın kocasına karşı ne hakkı var?''* (E., Afyon)
>
> *Eşim çok iyi bir insan. Bize de çok güzel davranıyor yalnız istişare yapmıyor benimle. Ben de üzülüyorum. Eşimin biraz üzerine gidiyorum. Günaha giriyor muyum?* (K., Düzce)

Sorular ailede eşlerin rollerine, hak ve sorumluluklarına dairdir. *''İzni olmadan''* sılayı rahim yapma, ''*habersiz''* para alma gibi sorularla aslında bireyleri eşleri karşısındaki konumları ve sınırları sorgulamaktadır. Eşler arası iletişimsizlik, *''istişare yapılmaması''* da ailede yaşanan problemlerden biridir.

Aile büyükleriyle iletişim ve ilişkilere dair sorular şu şekildedir:

> *''Eşimin ailesiyle bazı sıkıntılar yaşadık. Ben onları affetmek istemiyorum. Günaha giriyor muyum?''* (K., İstanbul)
>
> *''Yedi yıllık evliyim. Üvey anne, babam var. Bana çocuklarıma zararları olduğu için görüşmüyorum. Günahı var mı?''* (K., Antalya)
>
> *''Kayınvalidemle beraber yaşıyorum. Ailemin gelmesini istemiyor. Ne olursa olsun ne bu evden bir şey çıkacak, ne ailemden gelecek. Hakkımı da haram ederim diyor. Böyle bir hakkı var mıdır?''* (K., Bursa)

Katılımcıların ifade ettiğine göre aile büyükleriyle yaşanan problemler, onlarla olan iletişimi ve bağı koparmaya sebep olmaktadır. Bu da aile formunun giderek eşlerden ve çocuklardan oluşan ferdi ve küçük bir yapıya dönüşmesine, toplumsal yönünün zarar görmesine sebep olmaktadır. Diğer bir katılımcının ilettiğine göre, geniş ailelerde büyükler, aileler arasındaki çatışmalar sebebiyle akrabalık ilişkilerinin koparılmasını,

onlara yardımın ve ilginin kesilmesini talep edebilmektedir. Bunlar da ailenin işlevlerinde değişimlerin olduğunu göstermektedir.

Aile üyeleri arasındaki ilişkinin sınırlara dair yöneltilen sorular şöyledir:

> *''Zamanımızda kuzenler arası mahremiyet sınırı ne olmalı? Amcaoğlu amca kızı, dayı kızı, hala oğlu gibi bu konu maalesef zamanımızda ihmal ediyor. Biraz fazla özgürlükler var gibi. Dinimize göre bunun sınırı ne olmalıdır?* (E., Hatay)

> *''İki kişi hasbelkader ikinci evlilikleri yapıyorlar. İkinci evliliklerinde beyin oğlu, hanımın kızı var, küçük bir arada. Bunların mahremiyetleri nedir?''* (K., Ankara)

> *''Damat ile kayınvalide arasındaki mahremiyet nasıl olmalıdır?''* (K., Kayseri)

Aile içerisinde birbirine nikâh düşen *''amcaoğlu, amcakızı, dayıkızı, halaoğlu''* ya da üvey kardeşler arasında korunması gereken mahremiyet sınırı fıkıhta belirlenmiştir. Fakat damat için kayınvalide, kendi annesi gibidir. Bu sorular, korunmaya çalışılan geleneksel sınırlar ile İslamlaşma süreci arasındaki gerilime bağlı sorular olarak da okunabilir.

Boşanma ile ilgili sorular yeniden evlenme, talak, iddet bekleme süresi ve nafaka üzerinedir. Katılımcıların yeniden evlenmeye ilişkin soruları şu şekildedir:

> *''Eşimle anlaşmalı olarak ayrıldık. Şu an aynı evde oturuyoruz. Biz nikâhımızı tazeleyebilir miyiz ya da ne yapmamız gerekir?''* (K., Adana)

> *''On beş yıldır evliyim. Bu süre zarfında eşimle aralıklarla tartışmalar oldu. Boşanacağız, bitti gibi sözler çıktı ağzımdan. En son tartışmamızda da dört ay ayrı kaldık. Çocuklar var barıştık. Şu an durumumuz iyi ama acaba boşandım mı, zina mı yapıyoruz?''* (E., Ankara)

> *''İki buçuk yıl oldu eşimden ayrılalı. İki çocuğumun velayeti bende. Kız çocuğum annesini geri istiyor. Yeniden evlenebilir miyiz?''* (E., Kocaeli)

> *''Bir ay önce eşimden ayrıldım. Acele işe şeytan karışır misali bir karar aldık. Bunun pişmanlığını yaşıyorum. Eşimle birleşmek istiyorum. Eşimi şuanda ikna etmeye çalışıyorum. Hocam bu konu hakkında bana yardımcı olabilir mi?''* (E., Ankara)

Burada diğer iki katılımcı boşandıktan sonra yeniden eski eşiyle evlilik yapmak istediği ifade etmiştir. Türkiye'de Evlilik Tercihleri araştırmasına göre, boşanılan kişi ile yeniden

evlenme sayısı 2011 yılında 15 528 sayısına ulaşmıştır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 23). Katılımcıların da bir süre ayrı kaldıktan sonra eşlerin çeşitli sebepler ile tekrar evliliklerini devam ettirme kararı aldıkları görülmektedir. Bir talak ile ayrıldıklarında yeniden nikâha ihtiyaç vardır. Fakat doğrudan talak sözleri sarf edilmese bile ayrı kalmanın nikâhı bozup bozmadığı ve ilişkinin meşruluğu şüphe konusudur. Boşanma durumunda ise çocuklardan ötürü çiftler tekrar evlenmeyi düşünmekte ve bunun dini açıdan uygunluğunu sorgulamaktadır.

> *''Bir erkeğin iki hanımı varsa birine boş ol dediyse ikisi de boş olmuş olur mu?''* (E., Sosyal Medya)

> *''Eşi vefat eden kadın eşinin vefat ettiği evde mi beklemeli yoksa annesinin evinde bekleyebilir mi?''* (K., Ankara)

Talak sözleri katılımcılar tarafından fazlaca ciddiye alınmakta ve bu sözler sarf edildiğinde evliliğin durumu sorgulanmaktadır. Bir eş için *''boş ol''* ifadesi kullanıldığında bundan diğer eş ile olan evliliğin sıhhatini etkilemeyecektir. İddet beklemenin mekânsal bir bağlayıcılığı ise bulunmamaktadır.

> *''Bazı bölgelerimizde çalışmak için giden vatandaşlarımız oturma izni alabilmek için sözleşmeli olarak evleniyor sonra Türk mahkemelerinde boşanıyorlar. Bu vatandaşlarımız senelik izne geldiklerinde yine aynı eşleriyle evleniyorlar. Bunun hükmü nedir?''* (E., Niğde)

''Oturma izni almak'' gibi işbirliğine ve sözleşmeye dayalı yapılan evlilikler aile kurumunun işlevinin değiştiğini göstermektedir. Bu doğrultuda ülkemizde aile ile ilgili yapılan çalışmalardan birinde, aile % 35 oranında neslin devamını sağlamak için, % 32 sevgi ihtiyacını karşılama, % 26 düzenli bir hayat ve % 18 toplum hayatına katılmak için kurulmaktadır.

Nafaka ile ilgili sorular şu şekildedir:

> *''Ben dini ya da resmi olarak boşanmadım. Nafaka alıyorum. Bu bana haram olur mu? Tazminat verildi mahkeme kararıyla. Benim bu tazminatı almam haram olur mu?''* (K., Kahramanmaraş)

> *''Nafaka ödüyorum. Mehir nafaka noktasında ne kadar doğru?* (E., Malatya)

‘‘Hanım eşinden boşanıyor. Kadın evleninceye kadar nafaka alıyor. Bu helal mi haram mı?’’ (E., Kastamonu)

‘‘Kur’an’ı Kerim’e göre erkek nafaka vermek zorunda mıdır? Eğer verecekse ne kadar verecektir? Çocuklarıma nafaka veriliyor. Bu nafakayı ev ihtiyacında kullanabilir miyim?’’ (E., İstanbul)

Sorulara bakıldığında *‘‘boşanma gerçekleşmeden nafaka alınması’’, ‘‘kadının evlenene kadar nafaka alması’’, ‘‘mehir verenin nafaka vermesi’’* anayasanın kadın merkezli, kadını koruma yönlü, pozitif ayrımı gözeterek karar aldığını göstermektedir. Bir de bu soruların sorulmasında nafakanın süresizliği tartışması yer almaktadır. Boşanan kadının ömür boyu nafaka alması erkeklerin sosyal ve ekonomik olarak mağduriyetine sebep olmaktadır. Bu konuyla ilgili 2018’de Aile Bakanı yoksulluk nafakasında anayasal değişikliğe gidilerek ömür boyu nafaka uygulamasının sınırlandırılabileceğini belirtmiştir (Armutçu, 2018).

Velayet hakkı ile ilgili katılımcılardan şu sorular yöneltilmiştir:

‘‘Biz şimdi Türk hukukuna göre boşandık. Sadece çocuk yedi yaşındayken talep edebiliyor velayeti. O da çocuk beni isterse yine alamıyor. İşte geçen aradı dinen vermek zorundasın diyor. Türk hukukuna göre boşandığında bu hakkı ortadan kalkmıyor mu?’’ (K., Bursa)

‘‘Eşimle boşandık. Altı aylık bir kızım var, velayeti bende. Maddi manevi ona bakacak gücüm var. Dini anlamla yetiştirecek ilmim var. İslam Hukukuna göre erkek çocuğu sekiz yaşına gelince, kız çocuğu akıl baliğ olunca ya da ben başkasıyla evlenirsem velayet hakkı babaya geçiyor. Birkaç yerde öyle okudum bunu.’’ (K., Bursa)

Çocuklar, evliliklerin devam ettirilmesinde başat bir rol oynamaktadır. Evlilik başlığı altında çocukların eşlerin yeniden birleşmesinde önemli bir faktör olduğu belirtilmişti. Fakat boşanma gerçekleştikten sonra velayetin fıkha göre kimde olması gerektiği katılımcılar tarafından öğrenilmek istenmiştir. Burada dikkat çeken ilk husus, Türk Hukuk sistemine göre boşanıldığında, İslam Hukukunun verdiği hakların da fesh edildiğinin düşünülmesidir. Katılımcı, dinin kendisi üzerinde baskısını hissetmekle birlikte mevcut hukukun, muamelatı ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Bu da toplumsal konularda mevcut hukuk sistemine itimadın yüksek olduğunu göstermektedir. Son olarak da Türk Anayasal Hukuk sistemi ile İslam fıkhı arasındaki makasın giderek açıldığı söylenebilir.

Programa sorulan boşanmayla ilgili sorular daha çok boşanmanın sonuçlara ilişkindir. Emsal teşkil etmemesi için programda boşanma/talak sorularına sıkça yer verilmemekte yahut Din İşleri Yüksek Kurulu'na sorular yönlendirilmektedir. Buraya yönlendirilen sorular üzerinden yapılan çalışmalar, boşanmanın pek çok sebebinin olduğunu görülmektedir. Yine bu araştırmada da görüldüğü üzere medeni hukuk ile İslam Hukukunun boşanma konusunda da karşı karşıya geldiği görülmektedir (Demir, 2018:71).

Bir diğer başlık olan yaşlı bakımı ile ilgili sorular, yaşlı ve bakıma muhtaç aile büyüklerinin bakımı ve bakım hizmetlerinde mahremiyet sınırları üzerinedir.

> ''*Alzheimer hastası annem var. Çok eziyet ettiği zaman kızıyorum. O da beddua ediyor. Sonra tövbe ediyorum ama yine aynı şeylere devam ediyorum. ''Yaşlanıp da cennete giremeyenin burnu sürtünsün'' diye bir hadis varmış. Bunun için anneme ne yapmam lazım?''* (E., Afyon)
>
> *''Ailem öldü. Gelinim bana namahrem diye bakmadı. Mahrem olduğunu biliyorum ama yine de bir hocama sormak istiyorum.''* (E., Balıkesir)
>
> *''Bir erkek evlat yatalak olan annesine, bir kız evlat yatalak olan babasına hizmette bulunabilir mi? Hükmü nedir?''* (E., Trabzon)
>
> *''Altı yaşında kız kardeşimin yanına geldim. Beni büyüttü, evlendirdi. Bende elimden geldiğince ona yardım ettim. Huzur evine koymak istedik onu ''Hakkımı helal etmem'' dedi. Bende hakkı var mıdır?''* (K., Bursa)

Yaşlıların aile üzerinde söz sahibi ve yetkinliği modern dönemde yaşanan toplumsal değişimlerle azalmış ve aile içerisindeki konumlarında ve rollerinde dönüşümler olmuştur. Geniş aileden oluşan hane halkı sayılarının düşüşü, çekirdek aile sayısının ve tek kişilik hane halkı sayılarının artışı yaşlılar ile bir arada yaşanmadığına da işaret etmektedir.

Katılımcıların sorularından yola çıkarak yaşlı bakımında dinin önemli bir referans olduğu görülmektedir. Katılımcılar anne, baba, kız kardeş gibi birinci dereceden yakınlarına bakım hizmeti yaptıklarını ifade etmişlerdir. Evlatların karşı cinsten ebeveynine bakımında mahremiyet sınırının nasıl olacağı özellikle sorulmuştur (Buna temizlik /abdest konusunda da değinilmişti).

Türk toplumunda her ne kadar ailede yaşlı bakım hizmetleri geçerliliğini korumakta ise de dini gerekçeler, hastalığın ağırlığı ve geçimsizlik gibi sebeplerle alternatif yollara da

başvurulduğu görülmektedir. 2016'da yapılan Aile Yapısı Araştırması'nda bireylere yaşlandıklarında nasıl yaşayacakları sorulduğunda % 37,6 oranında çocuklarıyla beraber kalmak istediklerini, % 29,4 oranında evde bakım hizmeti almayı isteyeceklerini ve % 11 ile huzurevine gidebilecekleri cevabını vermişlerdir (TUİK, 2016). Yaşlılıkla beraber gelen hastalığın, temel bakım ihtiyacının aileler tarafından karşılanmaması huzur evi, yaşlı yaşam merkezleri gibi kurumların oluşumuna sebep olmuştur. 2016 verilerine göre, Türkiye'de huzur evinde kalan kişi sayısı 19 818'dir (Çalık, 2017). Huzur evine gitmek aileden dışlanmak, uzaklaştırılmak ve toplumdan soyutlanmak olarak algılandığı için aile büyüklerinin bunu kabullenmekte güçlendikleri *''haklarını helal etmedikleri''* ifade edilmiştir.

Evlatlık alma/ Süt bağı kurma hakkında gelen sorular, evlatlık alarak süt bağı oluşturmak, emzirme ile kardeş olma ve nikâh durumuna dairdir.

> *''Evlatlık almak caiz mi? Evlatlık alacak kişi evlatla arasında süt bağı oluştursa söz gelimi kız kardeşine emzirtirse süt dayı olursa o kişinin yanında büyütülebilir mi?''* (E., Sosyal Medya)

Evlatlık almalarda bebeklerin tercih edilerek annenin emzirmesi yoluyla süt bağı oluşturulduğu böylece arada mahremiyetin dini bir formla uygun hale getirilmesi halk arasında kabul görmüştür.

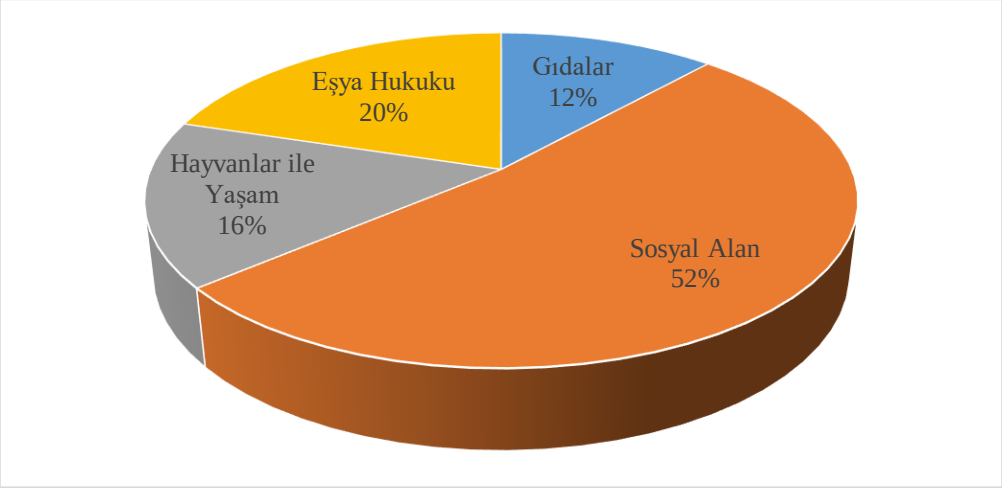
Diyanete Soralım programına aile kategorisinde sorulan sorulara bakarak ailede geleneksel formlar korunmaya çalışılırken, çağdaş değerlere (bireyselleşme, özgürlük) karşı da tamamen duyarsız kalınmadığı söylenebilir. Bir taraftan imam nikâhı, başlık parası, çocuk evlilikleri geleneğin ve kültürün etkisiyle sürdürülse de bir taraftan ailede çağa bağlı olarak çeşitli kırılmalar yaşanmaktadır. Evliliklerin şarta bağlanarak yapılması, aile formunun giderek eşlerden ve çocuklardan oluşan küçük bir yapıya dönüşmesi, aile içi ilişkilerde iletişimin ve bağların koparılmak istenmesi, aile büyüklerinin konumunu ve statüsünü koruyamaması, mirasta hakkaniyetli davranılmaması, yaşlıların bakım için huzur evine bırakılmak istenmesi, aldatma ve evlilik dışı birliktelikler yaşanması, boşanmaların fevri ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, boşandıktan sonra nikâhsız beraber yaşamaya devam edilmesi, evliliğin ve aile kurumunun bireylerin psikolojik ve duygusal doyum ve tatminini sağlamadığı, ailenin işlevini yerine getirmede sorunlar olduğunu ve geleneksel aile kodlarının değiştiğini ve bozulduğunu göstermektedir.

Katılımcıların aile olma, boşanma, yeniden evlenme sürecine ilişkin dini bilgilerinin de zayıf olduğu görülmektedir.

Aile hususunda katılımcılar içinde bulundukları durumun doğruluğunu, sahihliğini, geçerliliğini, haramlığını, günahını, kul hakkını, vebalini sormuşlardır. Yani katılımcılar aileyi yalnızca sosyal bir kurum olarak görmemekte dinle de ilişkisini kurmaktadırlar.

Katılımcılar aile yaşantıları, özel hayatları ve ilişkilerine dair problemleri medya üzerinden aktararak ekrana taşımaktadır. Hüseyin Kayapınar'ın mülakatta da ifade ettiği üzere (**Bkz. EK 2**) aile kurumunun zedelenmemesi ve sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için bu konuda iletilen sorular (özellikle boşanma soruları), Din İşleri Yüksek Kurulu'na yönlendirilerek taraflar etraflıca dinlenerek cevaplandırılmaktadır. Böylece hem bireylerin mahremiyetleri korunmakta hem de olumsuz örneklerin teşhir olmasının önüne geçilmektedir. Bu anlamda bireylerin manevi arayışlarını ve yaşamı anlamlandırmada dine duydukları ihtiyacı kullanılarak reytinge dönüştüren medya organlarının tam tersine Diyanete Soralım programında bireylerin özel yaşantılarının ve mahremlerinin korunması söz konusudur.

3.8. Diyanete Soralım Programına Toplumsal Yaşam Kategorisinde Yöneltilen Soruların Değerlendirilmesi

Grafik 5: Toplumsal Yaşam Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları

Tablo 6: Toplumsal Yaşam Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı

Sosyal Alan	50

Eşya Hukuku	19
Hayvanlar İle Yaşam	15
Gıdalar	11
Toplam	95

Toplumsal Yaşam ile ilgili gelen sorular Sosyal Alan, Eşya Hukuku, Hayvanlar ile Yaşam ve Gıdalar şeklinde dört alt başlıktan oluşmaktadır.

Sosyal Alan kapsamında insan ilişkileri, kul hakkı, komşuluk, yemin, cenazeyle ilgili işlemler, modern hayat, sosyal yardım, DİB'in Türkiye'deki konumu ve görevine dair soruların yanında, vatandaşlık görevleri, adalet, boş vakit değerlendirme, yurt dışında yaşama, tesettürün görüntü olarak formunun değişmesi ve israf üzerine sorular yöneltilmiştir. Sosyal Alan başlığı önemli bulunduğu için ayrıca bir başlık altında ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Eşya Hukuku kapsamında kamu malı ve özel mülkiyetin kullanılmasının sorumluluğu, kayıp ve buluntu eşyaların tasarrufu üzerine sorular sorulmuştur. Hayvanlar İle Yaşam hakkında hayvan besleme, hayvan hakları, hayvanların necisliği, hayvanları öldürmenin vebali üzerine sorular gelmiştir. Gıdalar konusunda ise deniz ürünleri, hayvansal ürünler, bitkisel ürünler ve içeceklerin helalliği, haramlığı üzerine sorular iletilmiştir.

Katılımcıların eşya hukuku hakkındaki sorularından bazıları şu şekildedir:

> *''Devlet dairelerinde kullanılan şahsi ancak ödenemeyecek elektrik, yazıcı, su, toner gibi kamu mallarını nereye ödeyebiliriz?''* (İB., Sosyal Medya)

> *''Devlet kurumunda çöpe giden yiyecek ve giyecekleri kullanabilir miyiz yoksa israf mı olsun?''* (İB., Sosyal Medya)

> *''Yaptığımız görev esnasında hakkımız olmayan şeyleri yedik ya da kullandık. Bununla ilgili kul hakkı var muhakkak daha önce de söylediniz. Nereye yardım yapabilirim?''* (E., İstanbul, Emekli)

Kamu kuruluşlarında kullanılan mallar üzerinde şahsi tasarruflarda bulunulduğunda katılımcılar bunun karşılığının muhakkak ödenmesi gerektiğini düşünmektedir. Kamu mallarının israf edilmemesi, doğru değerlendirilmesi yönündeki eğilim, kamu malına atfedilen değeri göstermektedir.

''İnternetimi komşumla paylaşmam caiz midir, şirketin hakkına girmiş oluyor muyum?'' (E., Sosyal Medya)

''Memleketimizde adam cevizini, elmasını indiriyor gidiyor. Dibinde kalanı başaklıyoruz (topluyoruz). Bunun sorunu var mı? Kafama çok takılıyor. Adam İstanbul'a gitmiş, dalında bırakmış, dibinde bırakmış'' (E., Giresun)

Kişinin kendi mülkiyet alanında kullandığı malın (aboneliğin) paylaşılmasında, şirketin zararına sebep olabileceği kaygısı ve hakka girileceği endişesi taşınmaktadır. Bir de kendi mülkiyetinde olmayan, ziyan olacak maldan istifade edilmek istenmektedir. Sahibinin tasarrufta bulunmadığı malın toplanmasında sakınca görülmeyip katılımcının ürünlerin israf olmasına karşı bir hassasiyeti olduğu söylenebilir.

''Sahipsiz hayvanlara bakmak dinen bütün insanların görevi değil mi?'' (K., Kütahya)

''Komşuların evlerinde kedi, köpek beslediklerini görüyoruz. Dinen ne kadar caiz?'' (E., Kocaeli)

''Bir kişiye zorla kedi gömdürülürse bunun günahı kimedir?'' (E., Ankara)

''Gençliğinde kedi öldürmüş, nasıl tövbe edebilir?'' (K., Diyarbakır)

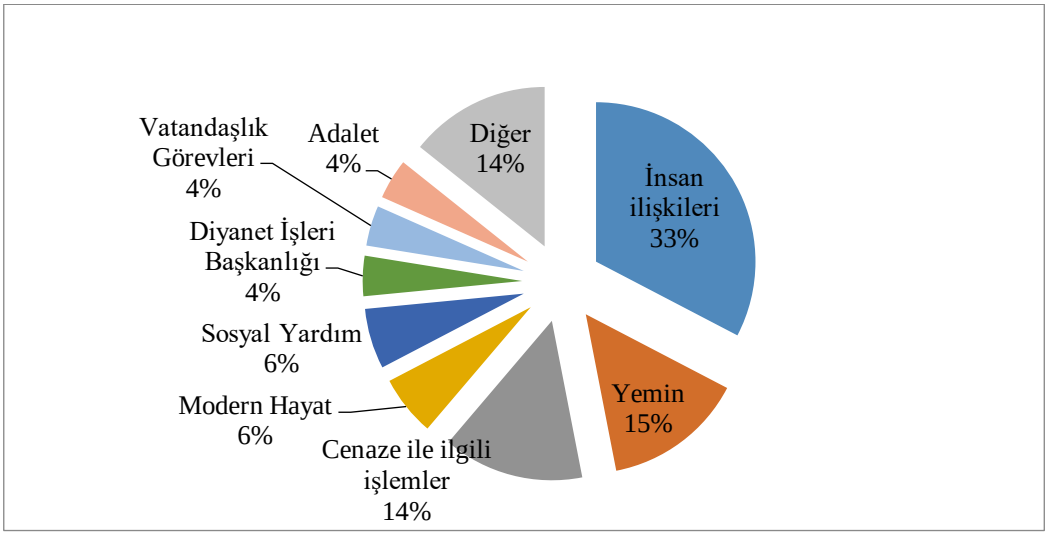
Kırsal yaşamda hayvanların insanlarla iç içe ve birlikte olan yaşantısı, modern dönemde yerini barınaklara, koruma alanlarına ve çiftliklere bırakmıştır. Kent hayatında hayvanların insanların yanında barınması, bir sorun alanı olarak görülmüştür. İnsanların yüksek katlı binalarda, diğer insanlarla ortak bir yaşam alanı paylaşmaları, hayvanların temizliğinin veya necisliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Hayvanların yaşam alanındaki yerinin kentte algılanamaması, onların tehdit ve zarar verici olarak görülmeleri, insanlara onların varlıkları üzerinde söz sahibi olduklarını düşündürmektedir. Hayvanlara şiddetin ve öldürülme hadiselerinin arttığı bu dönemde hayvan haklarının çok daha iyi işletilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Bugün Türkiye'deki hanelerin %7'sinde yaklaşık 1 500 000 hanede kedi beslenmektedir (KONDA, 2018). Bu rakama diğer evcil hayvanlar da eklendiğinde hiç de azımsanmayacak sayıda hayvan sahiplenildiği görülecektir.

''On bir yaşındayım. Istakoz, sushi gibi ürünleri tatmak istiyorum. Acaba bu ürünler caiz mi?'' (K., Ankara)

''Malt içecekler helal midir?'' (E., Sosyal Medya)

Her gün yeni ve farklı denebilecek pek çok gıda ürününün pazara sürülmesi bunların helalliği haramlığı üzerine fetva alma ihtiyacını doğurmaktadır. Katılımcıların gıdaların tüketiminde helallik, haramlık ölçüsüne dikkat ettikleri söylenebilir.

3.8.1. Sosyal Alan Kapsamında Yöneltilen Soruların Değerlendirilmesi

Grafik 5.1: Sosyal Alan Kapsamındaki Soruların Dağılımı

Tablo 6.1: Sosyal Alan Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı

İnsan ilişkileri	16
Yemin	7
Cenaze ile ilgili işlemler	7
Modern Hayat	3
Sosyal Yardım	3
Diyanet İşleri Başkanlığı	3
Vatandaşlık Görevleri	2
Adalet	2
Diğer	7
Toplam	50

Sorular konularına göre sırayla incelenecek olursa şöyledir:

‘‘Biz on beş sene beraber bir arkadaşımla çalıştık bir dairede. Beş vakit namaz kılıyoruz. Bu arkadaş konut kredisi çekip ikinci evini aldı. Bununla bizim irtibatımız nasıl olmalı?’’ (E., Burdur)

‘‘Seneler önce bir komşumuz vardı. Onun için faiz yiyor demişlerdi, evine gitme, yemeğini yeme demişlerdi. Ben de bir sene evine hiç gitmedim. Neden gelmiyorsun dediğinde komşuların dediğini söyledim.’’ (K., Osmaniye)

‘‘Bir erkeğe selam vermek uygun mudur?’’ (K., Elazığ)

Burada iki katılımcının ilişkilerini amel eksenli şekillendirdiklerini *‘‘konut kredisi’’* almanın, *‘‘faiz yeme’’*nin ilişkileri bozan, iletişimi kesmeye sebep olan bir yanı olduğu söylenebilir. Ayrıca kişinin cinsiyetinin de sosyal ilişkilerde belirleyici olması da dikkat çekicidir.

‘‘Hocama sormakta da utanıyorum. Ben Kur’an üzerine el basarak yemin ettim. Boşluğa düştük sigaraya başladık. Bunun günahı vebali nedir? Ne yapmam lazım?’’ (E., Rize)

Katılımcının ifadesinden yola çıkarak yemine bir eylemden vazgeçmek için ve bağlayıcı bir değeri olduğundan ötürü başvurulduğu söylenebilir. Yemin, bir taraftan konuşma kültürünün zayıflığına işaret ederken bir taraftan da toplumların kelime dağarcığının dinden beslendiğini göstermektedir (Bayraktar, 2018: 146 - 147).

‘‘Bildiğimiz biri vatandaşımız camiye gitmez, namaz kılmaz, oruç tutmaz, herhangi bir insanların toplumunda bulunmaz. Bu insanlar öldüğü zaman nasıl ne derece şahitlik yapabiliriz?’’ (E., Samsun)

‘‘*Otuz altı haftalık ex bebek doğurdum. Otopsiye verildi, bebeği alamadık. Günaha girdik mi girmedik mi?’’* (K., Ankara)

Ölünün defin işlemlerinin tamamlanması ve cenaze törenine katılmak, Müslümanların yerine getirmesi gereken sorumluluklardandır. İlk katılımcı, cenazeye şahitlikte bulunmayı kişinin amellerine bağlamıştır. Dini emirlere riayet etmeyen ve toplumsal yaşamdan uzak duran kimselerin cenazelerinde nasıl bir tavır geliştirmeleri gerektiği sorgulanmakta ve ölüm durumunda bile kişinin amelleri üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Diğer taraftan tıbbi müdahaleler sebebiyle ölünün defnedilmemesi de bireyler üzerinde (görevlerini yerine getiremedikleri için) sorumluluk hissettirmektedir.

''Bazı dizi ve benzeri yapımlarda gençlerin yalnız ve nikâhsız yaşamaları özendiriliyor. Bununla ilgili Diyanet bu şeylere etki edemez mi?'' (E., Sosyal Medya)

''İslam'ın şöhrete bakışı nedir? Bir insan ünlü olmak istiyorsa bu istek doğru mudur?'' (E., Bartın, 9)

''İnsan pek çok hata yapıyor. İnsanın geçmişi hala hayatını bırakamıyorsa önüne çıkıyorsa bu hayattan da artık bıkmışsa insan kendine bir zarar verirse Allah onu affeder mi?'' (E., Antalya)

Televizyonun amaçlarından biri de, daha çok kitleye hitap edecek yayınlar yapmaktır. İzleyici eğilimlerine bakıldığında dizilerin bu işlevi yerine getirdiği görülmektedir. Dizilerin Türkiye'de en çok izlenen ikinci program türü olmasında, işlendikleri konular ve kurguları etkilidir. Dizilerde karakterler hayatları, karakteri, hal, hareket ve tavırları etki alanı oluşturarak izleyicilerin model almalarına, kendileriyle özdeşlik kurmalarına ve taklit etmelerine sebep olmaktadır. Özellikle bu yapımlarda ''*gençlerin yalnız ve nikâhsız yaşama''*ları toplumda aile yapısının dejenerasyonuna sebep olmakta; modernleşmenin getirdiği bireyselleşme, özgürlük bağlamında normal karşılanmaya başlanmaktadır. Diğer taraftan bu yapımlarda yer alan kimselere duyulan hayranlık ve özenme, özellikle çocuklarda ve gençlerde kimlik bunalımına sebep olmaktadır. 9 yaşındaki katılımcının da bunu dini açıdan sorgulaması çarpıcı bulunmuştur.

Son katılımcı, *''kendine zarar vermenin''* yani intiharın sonucunda bağışlanmayı sormuştur. Geçmişte yapılan hatalardan kurtulamama ve bununla mücadele edememe, katılımcıda intihar fikrini doğurmuştur. Katılımcının intihar fikrini Diyanet üzerinden ve medya organı ile sorması, dinin kişinin hayatı üzerinde büyük bir baskısının olduğunu ve yaşamındaki sorunların çözmede dini başa çıkmayı etkili kullanamadığını göstermektedir.

''Eşimin emekli maaşı, hiçbir şeyimiz yok. Bakım maaşı alıyoruz. ''Bakım maaşı alman haram'' diyorlar. Ben bakmakla yükümlüymüşüm ama şu an maaşımız yok hiçbir şeyimiz.'' (K., Antalya)

''Büyükşehirde yardım veriyorlar fakirler için krediyi alırken bunaldım biraz. Buna başvurdum. Haram mıdır, helal midir?'' (E., Ankara)

Devlettin engelli bireyler için evde bakım maaşı imkanı sağlaması, onların ekonomik yoksulluğunu önlemek ve refah düzeylerini korumak içindir. Bundan ötürü bakım haram olarak değerlendirilmemiştir. Ayrıca maddi durumu yetersiz bireylere belediyelerden yardım sağlanması da helaldir. Fakat katılımcıların ifadelerinden sosyal yardım almaktan hem toplumsal baskıdan, hem dini gerekçeler (haram) dolayısıyla çekinilmektedir.

> *''Türkiye'de Diyanet İşleri diye bir şey var mı? Varsa bunun görevi ne?''* (E., Samsun)

> *''İcma ve kıyası anlatırken öğrencilerden bir soru aldım. Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri müctehid hükmüne girer mi? İcma ve kıyas konusunda hüküm verebilirler mi?''* (E., Ankara)

> *''Hristiyan din adamı var papa. Bizim din adamlarımıza gösterilmeyen saygı buna gösteriliyor. Bizim Din İşleri Başkanlığımızın sahaya inip biraz daha aktif bir şekilde öne çıkması gerekmiyor mu?''* (E., Antalya)

İlk katılımcının Diyanet İşleri'nin var olup olmadığı ve görevini sorması, eleştiri maksatlı olabilir. Katılımcı Diyanet'in işlevinin, etkinliğinin ya arttırılmasını ya da azaltılmasını istiyor olabilir. Öğretmen katılımcı, Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerinin içtihatta bulunup hüküm çıkarmada yetkinliğinin olup olmadığını sormaktadır. Son katılımcı ise, Türkiye'de din adamlarına *''papa''* kadar saygı duyulmadığını belirtmektedir. Bu anlamda katılımcı, DİB'in halk içerisinde daha aktif rol almasını dilemektedir. Sonuç olarak katılımcılar Diyanet'e bağlı birimlerin ve din görevlilerinin halkın bilgisine, yaşantısına yaklaşamadığı ve etkinliklerini yeterli bulmadıklarını ve arttırılmasının daha iyi olacağı kanaatindedirler.

> *''Oy kullanıyoruz. Allah'ın kanunu dışında kanun yapıyorlar mecliste. Bu yüzden oy kullanmıyorum. Yanlış mı yapıyoruz?''* (E., Malatya)

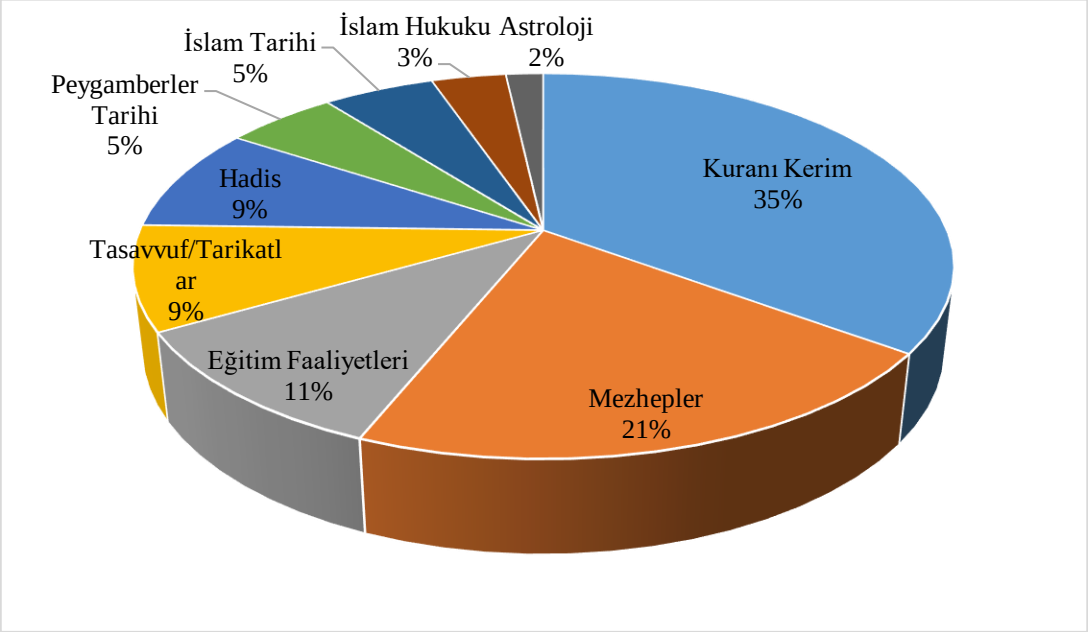
> *''Devletimize vergiyi düzgün ödemeyip zekâtı düzenli ödemenin İslam'daki hükmü nedir?''* (E., İstanbul)

Bu sorularda katılımcılar toplumsal hayat pratikleri ile dini değerleri arasında bir ayrımda bulunmaktadır. *''Oy kullanmak''* ve *''vergi vermek''* kişinin devlete karşı sorumluluklarıdır. ''Oy vermek, şirktir'' şeklinde Harici - Selefi yorumlarda bulunan yapılar, insanların seçme hakkı üzerinde dini baskı kurmakta ve sosyal yaşamın ameller ve muamelat üzerinden inşa edilmesini sağlamaktadır.

''Sınavda torpille, vs. ile başarılı olmanın durumu nedir? (E., Adana)

Bu soruda liyakatin önemsenmeyerek ve bazı kimselerin statülerini kullanarak kayırılmalarının dinde karşılığı sorulmuştur. Torpil, toplumsal güveni zedelemekte ve adaletin tecelli etmesini engellemektedir.

3.9. Diyanete Soralım Programına İlim Kategorisinde Yöneltilen Sorular

Grafik 6: İlim Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları

Programa İlim kategorisinde gelen soruların çoğu Grafik 6'da de görüldüğü gibi, Temel İslami İlimlere dairdir. Katılımcıların ilettiği sorular, ilmihallere başvurarak yahut araştırarak öğrenebilecekleri bilgilerdir.

Tablo 7: İlim Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı

Kur'an'ı Kerim	19
Mezhepler	12
Eğitim Faaliyetleri	6
Tasavvuf/Tarikatlar	5
Hadis	6
Peygamberler Tarihi	3
İslam Tarihi	3
İslam Hukuku	2
Astroloji	1

Toplam	57

Kur'an'ı Kerim ile ilgili sorularda katılımcılar, Kur'an'ın iç düzeni, ayetlerdeki hitaplar, ifadelerin anlamları üzerine bilgi almak istemişlerdir. Mezhepler ile ilgili sorularda mezheplerin ortaya çıkışı, mezhep farklılıklarının ve ihtilafların sebebi, dört mezhep imamı, mezheplerin gerekliliği üzerine sorular yönlendirilmiştir. Eğitim Faaliyetleri kapsamı, yeni eğitim sistemi, ilmi geliştirmek için takip edilecek yollar, çocukların dini bilgi alma yaşı, kitap yazma ve internetten elektronik içeriklere erişmenin dindeki yerine dairdir. Tasavvuf/ Tarikatlar bağlamında tarikata girmenin gerekliliği, mürşidi kâmilin kim olduğu ve şeyhe duyulan muhabbet hakkında sorular gelmiştir. Hadis kapsamında hadislerin anlamı, hadis inkarı ve hadislerin ne zaman yazılmaya başlandığı şeklinde sorular iletilmiştir. Peygamberler Tarihi soruları, peygamberlerin hayatları, mezarlarının yerlerine ilişkin sorulardan oluşmaktadır. İslam Tarihi soruları, Hz. Muhammed, Hz. Ömer, Hz. Ali - Muaviye hadiseleri üzerinedir. İslam Hukuku kapsamındaki sorular, İslam'da yasak olan fiillere kanunen izin verilmesi (şer'i ve mer'i hukuk) hususundadır. Son olarak da astrolojinin dindeki yeri sorulmuştur.

Katılımcıların ilim kategorisinde ilettikleri sorulardan bazıları şu şekildedir:

> *''Kur'an'ı Kerim'de sıralama nasıl yapılmıştır? Nüzul sırasına göre yazılmamış da Fatiha, Bakara diye sıralanmış.''* (K., Kayseri)

> *''Cenabı Allah kuranı kerimde ''Para karşılığında benim ayetimi satanların vah haline'' diyor. Bugün para karşılığında hadislerini, ayetleri okuyanlar var. Bu günah değil mi?''* (E., Gaziantep)

> *''Mezheplerdeki farklılıklar nereden gelmektedir? Yani bir mezhep doğru yaparken, bir mezhep yanlış mı yapmaktadır?''* (E., Tokat)

> *''Kur'an'a, sünnete bağlı yaşıyoruz. Hocam bazen ''O mezhebe, bu mezhebe göre'' diyor. Kur'an sünnet var, yaşantımızda mezhebin gerekliliği nedir?*'' (E, İstanbul)

> *''Namazımızı kılıyoruz, orucumuzu tutuyoruz ama tarikata bağlanırsanız daha makbul diyorlar. Babam ''Kur'an'ımız var, Peygamberimiz var, Allah'a inancımız var bize yeter.'' diyordu. Burada arkadaş çevremde iyi diyor. Kararsız kaldım. Size danışmak istedim.''* (K., Karabük)

‘‘Tarikata girmek bizim için daha mı faydalıdır? Eşim izin vermese girebilir miyim?’’ (İVİ., Sosyal Medya)

‘‘Peygamberimizin hadisi olan ‘‘İçki, bütün kötülüklerin anasıdır’’ sözündeki içkiyi nasıl anlamalıyız?’’ (E., Ordu)

‘‘Hadisler, Peygamberimiz zamanında yazılmaya başlanmış mıdır?’’ (K., Eskişehir)

‘‘Hz. Davut, Mescidi Aksa’yı bitirir ve üç dilek diler. Birincisi, Allah’ın hükümlerinden ister. İkincisi, yeryüzünde kimsenin sahip olmadığı bir saltanat ve üçüncüsü Mescidi Aksa’da iki rekat namaz kılmaya gelenlerin günahlarının bağışlanması. Bu doğru mudur?’’ (E., Samsun)

Katılımcılar Kur’an’ı Kerim’in kitaplaşması sürecinde nasıl bir sıralamaya tabi tutulduğunu, mezheplerin ve tasavvufun/tarikatların teşekkülünü, dindeki yerini ve gerekliliğini, İslam Tarihinde cereyan eden hadiseleri, hadis tarihinin ne zaman başladığını sorgulamaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki katılımcılar, temel İslami ilimlerin nasıl ortaya çıktığı bilgisine net olarak sahip değillerdir. Bireylerin mensup oldukları dinin tarihsel sürecine vakıf olmamaları kitabi dinden uzaklaşmış olmalarına, şifahi kültürden beslenmeye devam ettiklerine, inançlarını bilgi ile desteklenmediklerine ve halk dindarlığını inancı merkeze alarak yaşadıklarına işaret etmektedir. Bunlara ek olarak mezhepler arasında uygulama farklıkları, mezheplere güveni azaltmakta, sünnetin dini yaşamada yeterli olduğu düşünülmektedir. Yine aynı şekilde tarikatlara da mesafeli yaklaşılmakta, Kur’an ve sünnet varken tarikata bağlanmanın doğruluğuna şüpheyle ve önyargıyla yaklaşılmaktadır. Öte yandan katılımcılar, Hz. Muhammed’in ve diğer peygamberlerin sözleri üzerinde düşünmekte ve onları anlamları itibariyle irdelemektedirler.

‘‘Dinimizce yasak olan bir şeye kanunen izin verilmesi caiz midir?’’ (K., Kütahya)

İslam Hukuku ve Anayasal Hukuk ayrımı, burada da karşımıza çıkmaktadır. Bugün kanun ve yaptırımlar, devlet tarafından inşa edilmektedir. Özellikle kanunların farklı ülkelerden, farklı toplumsal yapılara ait hukuk sistemlerinden örnek alınarak uygulanması söz konusudur. Kanunların yapılırken dinin, geleneğin ve toplumsal yapının gözetilmesi gerekmektedir.

''Ateist arkadaşım vardı. Uzun süre konuştum ve Allah'ın varlığını kabul etti ama deist oldu. En sonunda ''Neden İslamiyet'i seçmeliyim neden Müslüman olmalıyım'' diye sordu. Benim de ilmim çok yeterli olmadığı için cevap veremedim. Neden İslamiyet'i seçmeliyiz, neden Müslüman olmalıyız, inanmayanlara din nasıl anlatılabilir? Bir Müslüman olarak ilmimiz geliştirmek için nasıl bir yol takip etmeliyiz? Ne gibi kitaplar okumalıyız? Ben ilmimi geliştirmek istiyorum. İnanıyorsam çok bilgi sahibi olmam gerektiğini düşünüyorum.''

Günümüzde farklı dinden ve inançtan bireylerle karşılaşıldığında İslam'ı anlatmakta güçlük çekildiği, İslam'ı seçmenin temel argümanlarına haiz olunmadığı görülmektedir. Ayrıca ilmin geliştirilmesi, dinin daha iyi öğrenilmesi için hangi kaynaklara başvurulması gerektiği de bilinmemektedir. Buradan inancın doğrudan bilgiyle desteklenmediği fakat bunun eksikliğinin hissedildiği görülmektedir.

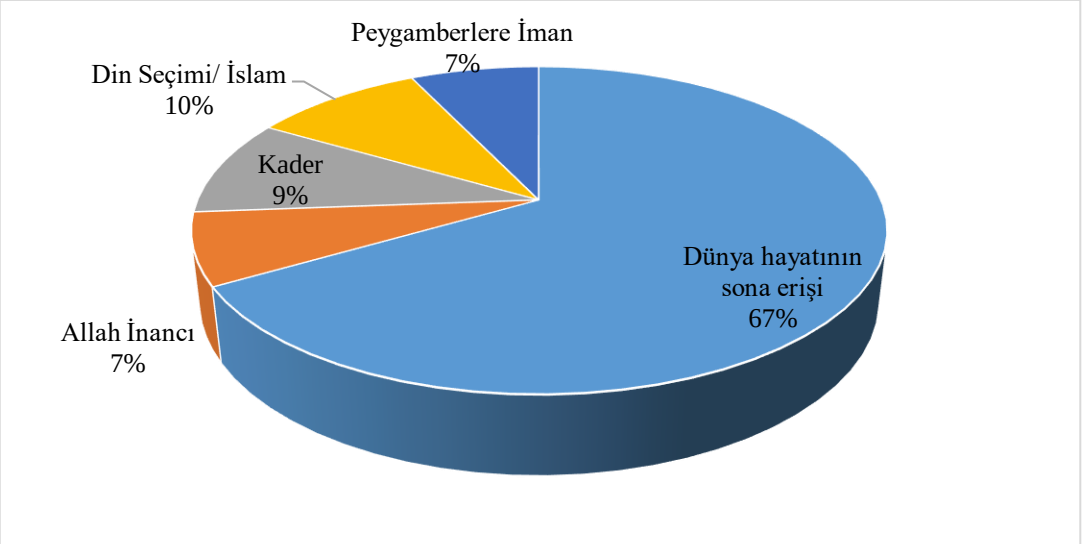
''İstesek de istemesek de günlük yaşantınızı televizyonda astrologlar konuşuyor. Geleceği sadece Allah bilir ama astrologlar bazı bilgiler açıklıyor. Bizim dinimizde astrolojinin sınırı nereye kadar ve astroloji var mı?'' (K., Bursa)

İnsan doğduğu andan itibaren gök cisimlerinin etkisi altındadır. Bu kozmolojik olarak Allah'ın göklere hakimiyetinin ve nizamın göstergesidir. Fakat astroloji ile gök cisimleri üzerinden hayatın gidişatı ve olaylar hakkında bilgi verilmesi, İslami açıdan uygun görülmektedir. Gaybi bilgiye olan merak insanları astrolojiye sevk etmektedir.

İlim kategorisinde yöneltilen sorulara bakıldığında katılımcıların temel İslami ilimlerin teşekkül sürecinin bilgisine sahip olmadıkları, İslam'ın temel argümanlarını anlatmakta güçlük çektikleri görülmektedir. Bu da bireylerin giderek kitabi dinden uzaklaştıklarına, şifahi kültüre dayalı bir halk dindarlığı yaşadıklarına işaret etmektedir.

Diyanete Soralım katılımcılarının ve takipçilerinin dini bireysel yaşadıkları, DİB'in dini otoritesi dışında örgütlü yapılara mensubiyetleri bulunmadığı düşünülebilir. Çünkü gelen sorulardan tasavvufa, tarikatlara, cemaatlere olumsuz ve mesafeli yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Hatta mezheplerin gerekliliği hakkında da sorgulama yapan katılımcılar, Kur'an ve Sünneti dini yaşamak için yeterli görmektedir. Bu da bireysel dindarlıkların artmasına sebep olabilir.

3.10. Diyanete Soralım Programına Akait (İnanç) Kategorisinde Yöneltilen Sorular

Grafik 7: Akait (İnanç) Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları

Tablo 8: Akait (İnanç) Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı

Dünya Hayatının Sona Erişi	29
Allah İnancı	7
Kader	5
Din Seçimi/ İslam	4
Peygamberlere İman	3
Toplam	48

Akait (inanç) kategorisi, İslam inanç esasları doğrultusunda oluşturulmuştur. Grafik 7 ve Tablo 8'de görüldüğü gibi Akait (İnanç) kategorisi, katılımcılardan gelen sorular çerçevesinde dünya hayatının sona erişi, Allah inancı, kader, din seçimi/ İslam, peygamberlere iman olarak gruplandırılmıştır. Dünya hayatının sona erişi başlığı altında ahiret inancı, kabir, kıyamet alametleri, ölüm başlıkları yer alırken; Peygamberlere İman kapsamında sünnet ve mucize başlıkları yer almaktadır.

Akait (inanç) sorularının % 68'i erkekler, % 26'sı kadınlar ve cinsiyeti belirtilmeyen % 3 tarafından sorulmuştur. Dünya hayatının sona erişine (ahiret inancı) yönelik soruların ödüllendirilme ve cezalandırılma odaklı olduğu görülmektedir. Katılımcıların sorularından yola çıkarak ödüllendirilme, cennet (günahların affedilmesi sonucu ya da cehennemden sonra gidilecek yer), şefaat ve şehitlik ile ilişkili iken; cezalandırılma cehenneme girme,

azap görme ile ilişkilidir. Ayrıca cennet, şefaat ve şehitlik sorularının tamamını erkekler iletmiştir.

Ödüllendirilmeye ilişkin şefaat ve şehitlik konusunu incelenecek olursa şöyledir:

> *''Ben görsel medyada bir hadisi şerife rast geldim. Diyor ki Peygamber Efendimiz: ''Kıyamet günü benim şefaatim ümmetimden kebâir günah işleyenlere''. Büyük günah işleyenler şefaate nail olacak, hiç günah işlemeyenler ve ufak günah işleyenlerin durumu nasıl olacak? Bu hadis nasıl şerh edilmeli?''* (E., Van)

> *''Tarikat mensubu arkadaşlar diyor: ''Peygamberimiz kıyamet günü herkese şefaat edecek. Onun şefaat etmedikleri cennete giremeyecek.'' Allah'ın affettiği kimse Peygamberin şefaatinden de geçmesi mi lazım? Şefaate mazhar olması mı lazım?''* (E., İstanbul)

Görüldüğü üzere iki sorunun temelinde de şefaat, cennete girmede, günahların affedilmesinde güçlü bir referans olarak görülmektedir. Fakat büyük günahların affedilip küçük günahların affedilmemesi herkesin eşit karşılık görmeyeceği şeklinde bir mantık hatasına yol açmıştır.

> *''Şefaat deyince aklımıza gelen ilk peygamberimizin şefaati oluyor. Bazen Kur'an'ı Kerim size şefaat edecek deniyor, namazlarınız (şefaat) edecek deniyor. Fakat programlarda izliyoruz 'Kendinizden başka kimseye güvenmeyin. Peygamberin şefaatine bile güvenmeyeceksin' diyorlar. Bu ne kadar doğrudur, güvenmeyecek bir şey var mı bunda? ''* (E., İzmir)

Burada ise bireysel çaba ve dindarlığın ön plana çıkarıldığı programlardaki söylemlere karşı *namazın*, ''*Kur'an*''ın ve ''*Hz. Peygamber'in şefaati'*'ne olan güven soru konusu yapılmıştır.

> *''Benim çocuk vefat etti, hastalandı. Onun şehitliğini soracağım.''* (E., İstanbul)

> *''Şimdi kara şehitlerinin ayrı, su şehitlerinin ayrı bir sevabının olduğunu duyduk. Yalnız su şehitlerinin üzerinden Allah'ın kul hakkını kaldırdığını duyduk. Bu ne derece doğrudur bunu öğrenmek istiyorum.''* (E.**,** Gümüşhane)

Katılımcılar sorularında hastalananların, karada çarpışanların boğulanların şehitliği ve mükafat olarak günahlarının bağışlanmasını sormuşlardır.

Cezalandırılma odaklı sorular ise, ibadetlerin, sorumlulukların yerine getirilmemesinden kaynaklanan cehenneme girme, azap görme şeklindedir. Fakat yine de cennete gitmenin, ceza bedeli olarak bir süre cehennemde kaldıktan mı mümkün olacağı bilinmek istenmektedir. Bu sorulardan bazıları şu şekildedir:

> *''Bir Müslümanın cehennemden günahı miktarında yandıktan sonra, cehennemden cezasını gördükten sonra çıkabileceğine dair Kur'an'ı Kerimde bir ayet var mıdır?''* (E., Ankara)

> *''Hadisi şerifte kapalı açıkların cennete giremeyeceği, hatta cennetin kokusunu alamayacağı buyurulmakta hala etkisi altındayım. Muhterem hocamıza arz ediyorum.''* (E., Sosyal Medya)

> *''Bir kimse Müslüman olarak günahları fazla gelip de cehenneme giderse mutlaka oradan çıkıp cennete girecek midir?''* (E., Sosyal Medya)

Ahiret hayatı bir anlamda gayba dair olmakla birlikte fiillerin hangilerinin cehenneme gitme sebebi olacağı üzerine sorular gelmiştir. Erkekler dinin getirdiklerine ve ahlaki öğretiye uymamanın karşılığı olarak cezalandırılmanın ne kadar süreceğini sormaktadırlar.

> *''Allah'ın yasak ettiği içki ve uyuşturucular. Bunları insanlar satıyorlar. Kadınlar, kızlarımız uyuşturucu batağına düşürülüp bu işe zorlanıyor. Bir zaman sonra bunu satanlar ''Ben tövbe istiğfar ettim, Rabbim sen beni affeyle'' diyor. Bunların affı ne kadar geçerlidir? Bu fuhuşa düşen insanların durumu ne olacak?''* (E., Van)

> *''Bir cana kast edenin hayatı kararmış mıdır öbür tarafta?''* (E., Manisa)
> *''Müslüman olmayanlar cennete girebilecekler mi? Ama hocamdan istirhamım bunu dolandırmadan direk söylerse sevinirim.''* (E., Hatay, Esnaf)

> *''İntihar edenlerin mahşere kadar kabir azabı çektikleri söyleniyor. Babam intihar etti. Öğrenmek istiyorum.''* (*E., Şırnak)*

Burada İslam'ın büyük günah olarak gördüğü intihar etme, şirk/Allah'ı inkar/ Müslüman olmama, adam öldürme ve zinadan bahsedilmektedir. Bu filleri işleyenlerin cezası, cehennemdir. Bir katılımcı tövbe ile kurtuluşun imkanını sormakta, diğer katılımcılar ahirette bu fiilleri işleyen kimselerin azap çekme/ mükafatlandırılmama durumunu merak etmektedirler.

Kadınların dünya hayatının sona erişine ilişkin soruları ise şöyledir:

> *''İki sene önce bir rüya gördüm. Üzerimden traktör geçiyor ve tatlı bir uykuya dalıyorum. Ölümde böyle bir şey mi?''* (K., Zonguldak)

> *''Altı ay önce bir yaşında bebeğimi kaybettim, aniden rahatsızlandı. Şimdi hani ister istemez ev içinde alışamadım onun yokluğuna. Yaşadığım vakitler aklıma gelince duygulanıyorum, ağlıyorum. Benim gözyaşlarım isyana girer mi Allah karşısında? Dilimle bir şeyler konuşmuyorum ama gözyaşlarım akıyor.''* (K., Adana)

> *''Öbür dünyada kocam ile görüşebilir miyim?''* (K., Karaman)

Buradan yola çıkarak kadınların öteki dünya inancı, daha çok bu inancın iç dünyalarındaki yansımalarına dair, ruhsal ve duygusal boyutta olduğu söylenebilir.

Kader konusunda katılımcıların ilahi takdir ile özgür irade arasında bir sorgulama yaptıkları görülmektedir. Nitekim sorulara bakılacak olursa:

> *''Allah: 'Kendime bir halife yaratacağım' diyor ve melekler de 'Kan dökecek birilerini mi yaratmak istiyorsun?' diye itirazda bulunuyorlar. Bu durumda Hz. Âdem'in yeryüzüne indirileceği ayetler tarafından biliniyor. 'Hz. Âdem, önce cennete konuluyor ve o meyveden yemeyin' deniyor. Bu durumda Hz. Âdem ne yapsa da yeryüzüne inecekti o kaderine yazılmış yani bu durumu nasıl izah edebiliriz, öğrenmek istiyoruz.''* (E., Diyarbakır)

> *''İnsan kendi kaderini belirleyebilir mi? Tercihlerimiz kaderimizi etkiler mi?''* (İB., Sosyal Medya)

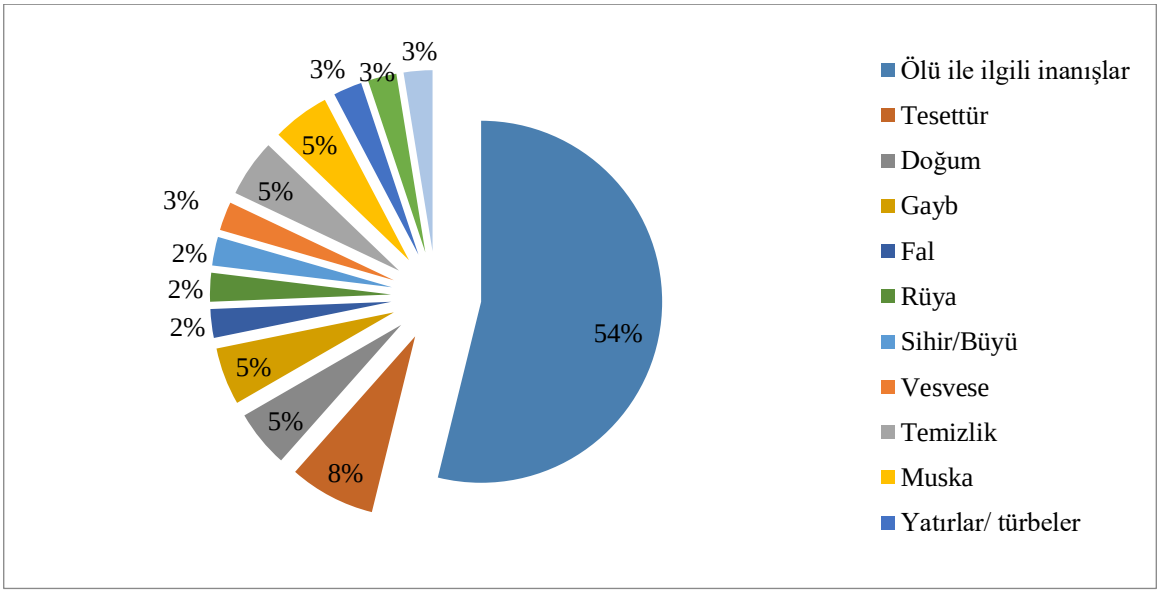
> *''Evlilikte kaderi soracaktım. Bir insanın kaderi doğmadan mı yazılmış yoksa evleneceği kişiye karar verdikten sonra mı belli oluyor?''* (K., Elazığ)

Sorularda insan yaşamının ilmi ezeli ve kader ile mi belirlendiği yoksa belirlenmemiş, kesinleştirilmemiş bir kaderin mi olduğu sorgulanmaktadır. Yine Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı Araştırmasında kadere inandığını ifade eden % 55'lik orana karşılık, kaderin irade ile şekillendiğini belirtenlerin oranı % 15, kaderin irade ile ilgisi olmadığını söyleyenlerin oranı ise % 15'dir (MAK, 2017: 9).

Sonuçta akait (inanç) kategorisinde yöneltilen sorulara bakıldığında Türk Halk Dindarlığında gaybi bilginin önemli bir yer edindiği görülmektedir. Gaybi bilgi daha çok ahiret hakkında sorulmuş, kader, gelecekten haber verme gibi insanın nüfuz edemediği konular da katılımcılar tarafından irdelenmiştir. Katılımcılar ahiret inancını, eylemlerin sonuçları, karşılığı ve mükafatı üzerinden değerlendirmektedir. Katılımcıların ‘‘mükafat dindarlığı’’, cezalandırılma odaklı olup cehenneme girme ve azap görme şeklindedir. . Ödüllendirilme ise doğrudan cennet bağlamında değil şefaat ve şehitlik ile ilişkilidir.

3.11. Diyanete Soralım Programına Halk İnanışları Kategorisinde Yöneltilen Sorular

Halk inanışları kültür, din ve coğrafyanın etkisiyle oluşan inanma davranışının bütünüdür. Halk inanışlarının arkasında belirsizlik duygusu, güvenlik ihtiyacı, geleceği bilme arzusu, dilekleri yerine getirme, rahatlama, ümit besleme, huzur duyma gibi bazı psiko-sosyal faktörler bulunmaktadır (Kandemir, 2016: 97). Türk halk inanışları, doğrudan İslam’ı yansıtmamakla birlikte Türk kültüründen, diğer kültürlerle olan dialoglarından ve eski dinlerden etkilenmiştir. Ayrıca halk inanışlarından bazıları İslam tarafından yasaklanmış yahut bidat olarak değerlendirilmişse de halen halk arasında yaygın bir şekilde uygulanmaktadır.

Grafik 8: Halk İnanışları Kategorisinde Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları

Halk inanışları kapsamında yöneltilen soru sayısı diğer kategorilere göre az olmakla birlikte Grafik 8'de görüldüğü üzere katılımcılar, ölü ile ilgili inanışlar, günlük ifadeler, tesettür, doğum, gayb, temizlik, muska, sihir/büyü, vesvese, fal, rüya yatırlar/ türbeler, define arama, nazar gibi farklı konularda sorular yöneltilmiştir. Katılımcılar en çok ölü ile ilgili inanışlar hakkında soru yöneltirken diğer konularda yalnızca birkaç soru gelmiştir. Konularına göre soru sayıları, Tablo 9' da gösterilmiştir.

Tablo 9: Halk İnanışları Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı

Ölü ile ilgili inanışlar	21
Tesettür	3
Doğum	2
Gayb	2
Temizlik	2
Muska	2
Sihir/Büyü	1
Vesvese	1
Fal	1
Rüya	1
Yatırlar/ türbeler	1
Define Aramak	1
Nazar	1
Toplam	39

Programa halk inanışları kategorisinde en çok ölüyle ilgili inanışlar ve uygulamalar sorulmuştur. Ölümün insan hayatı için kritik bir geçiş aşaması olması sebebiyle ölen kişiyle ilgili tören, adet ve uygulamalar katılımcılar tarafından önemsenmiştir. Katılımcıların sorularından bazıları şu şekildedir:

> *''Kaynana eniştesinin evinde öldüğünde onu pencereden çıkarmışlar. Kapıdan çıkarmamışlar. Bunun nedeni nedir?''* (E., Mersin)

Bir kadın kızının evinde öldüğünde cenazenin kapıdan değil, pencereden çıkarılması uygulaması, Şanlıurfa halk kültürüne ait bir uygulama iken yine benzer bir uygulama Muğla'da damadın evinde ölen kayınvalidenin kapıdan değil, pencereden çıkarılma şeklinde gerçekleştirilmektedir (Keskin, 2006: 29).

> *''Efendimiz (s.a.v)'in hayatını, Efendimizin çocuklarının ismini ve onların hayatını yazıp kefenin içine koyuyorlar. Bu onun sorgusunda işine yarar mı?''* (K., Sosyal Medya)

Eski Türkler, ölünün kabirde sorgusunun rahat geçmesi, yalnızlık, korku, azap ve cezalandırmaya karşı korunması için cenazenin göğsüne ‘‘Peygamberim Muhammed. Dinim İslam’dır’’ yazılı bir kağıt koymaktadır. Benzer bir uygulama olarak kefenin içine hilye de konulmaktadır (Güngör, Köylü, 2014: 87). Fakat kefenin içine dua, ayet, hilye vb. konulması bidat olarak değerlendirilmektedir.

> *‘‘Cenaze gelirken cenaze evindeki kadınların ayağa kalkması gibi bir şey var mı?’’* (K., Kahramanmaraş)

> *‘‘Bizim burada biri ölünce namaz borcu, oruç borcu diye bir altı üstü var. O altı üstünde kalp krizinden ölse bile beş, altı milyar tutar. Bu dinde var mı yok mu?’’* (K., Antalya)

Cenaze geçerken Hz. Peygamber ölüye karşı bir saygı ifadesi olarak ayağa kalkmış ve ‘‘Cenaze gördüğünüzde, geçinceye kadar ayakta durunuz’’ buyurmuştur.[1] Burada uygulamanın İslami dayanağının bilinmediği görülmektedir. Nitekim kadınlar için (kadınların ayağa kalkması) uygulamanın İslami bir referansı yoktur.

Kişinin ölmesiyle birlikte ardından yapılan devir, ıskat gibi uygulamaların Türklerin eski inançlarından geldiği ve toplumsal kabul kazandığı söylenebilir (Güleç, 2017: 84). İslam’ın da doğrudan bu konuda yasak getirmemiş olması, bu tür uygulamaların yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. İlaveten katılımcıların ilettiği diğer sorularda ölüler için kefaret mahiyetinde oruç tutma, hayırda bulunma, Kur’an okuma, dua etme gibi pratikler bulunmaktadır. Ölüyle ilgili inanışların bazılarının dini bağlamı varken bazılarının Türk toplumunun yaşam kültürü, atalar kültü, tabiattaki gizli güçlere olan inanç ve ölüm ile ilgili kaygılar etrafında şekillendiği görülmektedir. Nitekim Eski Türklerde de ölenin arkasından yapılan törenler (yas, yemek verilmesi vb.), ölülere tazim ve saygıya da işaret etmektedir (Kafesoğlu, 2016: 290- 293). Sonuç olarak günümüzde de ölüyle ilgili inanışların Türk halk dindarlığı içerisinde benzer özellikleri koruduğu ve barındırdığı söylenebilir.

Yaşamın önemli bir diğer dönüm noktalarından olan doğum konusunda da çeşitli hak inanışları mevcuttur. Katılımcıların ilettiği sorulardan bazıları şöyledir:

[1] Buhârî, Cenâiz, 47

''Büyüklerimizin ısrar ettiği bir konu olarak yeni doğan bebeğin yattığı yere bıçak koymak, süpürge koymak gibi inançların dinimizde yeri var mı?'' (E., Sosyal Medya)

''Loğusalık kadını kırk gün dışarı çıkmaması gerekir mi? Öyleyse neden?'' (E., Sosyal Medya)

Halk arasında yeni doğum yapmış kadın ve çocuğuna albasması yahut alkarısı adı verilen kötü ruhun musallat olabileceği inancı yaygındır. Albasmasına karşı korunmasız olan anne ve bebeğin odalarına *''bıçak'' ve ''süpürge''* koyularak gelecek zararın engelleneceği düşünülmektedir Yine çoğunun kırkı çıkana kadar anne, dışarı çıkar başka bir loğusa ile karşılaşırsa bebeği kırk basacağına inanılmaktadır (Güleç, 2017: 95-96).

Kadınlara emredilen örtünme ile ilgili katılımcıların ilettiği sorular şu şekildedir:

''Kur'an'ı Kerim'de başörtüsü ile ilgili ayetlerin mealinde geçen kelimelerin örtü manasında olduğu, başörtüsünün de gelenek olduğu yönünde açıklamalar var. Diyanet ve Elmalı meali başörtüsü şeklinde. Bunu söyleyenlere karşı biz Kur'an ayetleri doğrultusunda ne söyleyebiliriz?'' (K., Eskişehir)

''Bir tanıdığım dinde başörtü yok. Bunu nereden çıkarıyorsunuz? Kur'an'da böyle bir ayet yok diyor. Nasıl anlatayım hocam?'' (K., Sosyal Medya)

''Kadınlar menopoza giriyor elli beş altmış yaşında. Başını örtmese de olur diyorlar. Ne derece doğru?'' (K., Afyon)

Katılımcıların ilettiği kadarıyla halk arasında başörtüsünün gelenek mi yoksa dini bir emir mi olduğu, başörtü takma süresi hususunda farklı görüşler olduğu aktarmaktadır. Katılımcıların ilk ikisi başörtüsünün dini bir vecibe olduğunu bilmekle birlikte bu görüşte olmayan insanları ikna etmek için bilgi almak istemektedir. Üçüncü katılımcı ise çevresinden menopozun, başörtüsünü çıkarmada bir ruhsat sağlayıp sağlamadığını duyup doğruluğunu sormaktadır. Muhtemeldir ki Kur'an'da Nur suresi altmışıncı ayete [2] binaen bu soru sorulmuş olabilir.

[2] ''Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur…''

Gaybi varlıklar ve gayb bilgisine dair inanç soruları şu şekildedir:

> *''Komşumun bir eşi var, çöp topluyor. Hocaya, doktora getirdiler. Üç harfli cin sahiplenmiş diyorlar. Böyle bir şey var mı?''* (E., Rize)

> *''Bir buçuk yıllık evliyiz. Henüz çocuğumuz yok. Eşimin dedesi 80 küsur yaşında. Ayetler okuyup gözlerini kapayıp bir kız çocuğunuz olacak diyor. Başkalarına da başka şekillerde söylüyor. Gaybı Allahtan başkası bilemez. İnanmalı mıyız inanmamalı mıyız?''* (E., Manisa)

> *''Fala baktırmanın bir günahı var mı acaba? Baktırıyorum ben bazen de.''* (K., Adana)

İlk katılımcı, kişinin tedavisi için *''doktora'' ve ''hocaya''* 'götürülmüşse de dini bir otoriteye de danışılması gerektiğini düşünmüştür. Bu da gaybi varlıklarla ilişkisi olduğu düşünülen kimselerin sadece tıbba, medyum tipi hocalara başvurarak değil aynı zamanda dini bir otoriteye de sorularak dini kaynağına inilmek istendiğini göstermektedir. İkinci katılımcı da gaybdan bilgi veren kimselere karşı da bir önyargının olduğu ve gayba dair inançları sorguladığı görülmektedir. Üçüncü katılımcı ise gayb ve gelecekten haber alma şekli olan falın dinde karşılığını merak etmiştir.

Sihir, büyü ve muska bağlamındaki sorular şu şekildedir:

> *''Dokuz yıllık evliyiz. Çocuğumuz olmadı. Bir tanıdığımız bir muskadan bahsetti. Çocuğu olmayanlara takılıyor. Bunu takmak caiz midir?''* (K., Trabzon)

> *''Sihir ve büyü için hangi duaları okuyarak kurtulabilir, önlemini alabiliriz?''* (K., Afyon)

Muska, kategorik olarak büyü ile ilişkilendirilmektedir. Muska, bir fenomeni veya olayı etkilemek, değiştirmek için yapılan dinsel bir eylemdir (Demirci, 2006: 267). İlk katılımcı, muskanın çocuk sahibi olmak için kullanılmasının dini açıdan uygunluğunu, diğer katılımcı ise sihir ve büyüye karşı korunmak için neler yapılabileceğini öğrenmek istemiştir. Burada sihir, büyü ve muskanın kötülükten ziyade kişisel bir fayda, iyilik için kullanılması ve büyü, sihirden korunmanın yolu üzerinedir.

> *''Kurşun dökülse nazara faydası olur diyorlar. Bunun batıl mı şey mi bilemediğimiz için soralım* dedik.'' (E., Tokat)

Nazardan korunmak için kurşun dökülmesi, İslam dışı bir gelenektir. Çünkü Allah'tan başka bir şeye sığınma, Allah'ın koruyucu sıfatlarını başka varlıklara devretme anlamı taşımaktadır (Gürkan, 2006).

> *''Savaşlar sırasında türbelerin kendiliğinden kitlenip yatırların savaşa katıldığı konusunda rivayetler duyuyoruz. Hz. Peygamberin Çanakkale savaşına katıldığı söyleniyor.''* (E., Afyon)

Yatır, türbe fenomeni de Türk halk inanışları arasında yer almaktadır. Modern dünyada insanlar karşıladıkları felaketlere, hastalıklara, kötücül güçlere karşı gelmede türbe ziyaretlerine, kurşun döktürmeye, muska takma, hocaya okutma gibi yollara başvurmaktadırlar (Günay, 2003: 14).

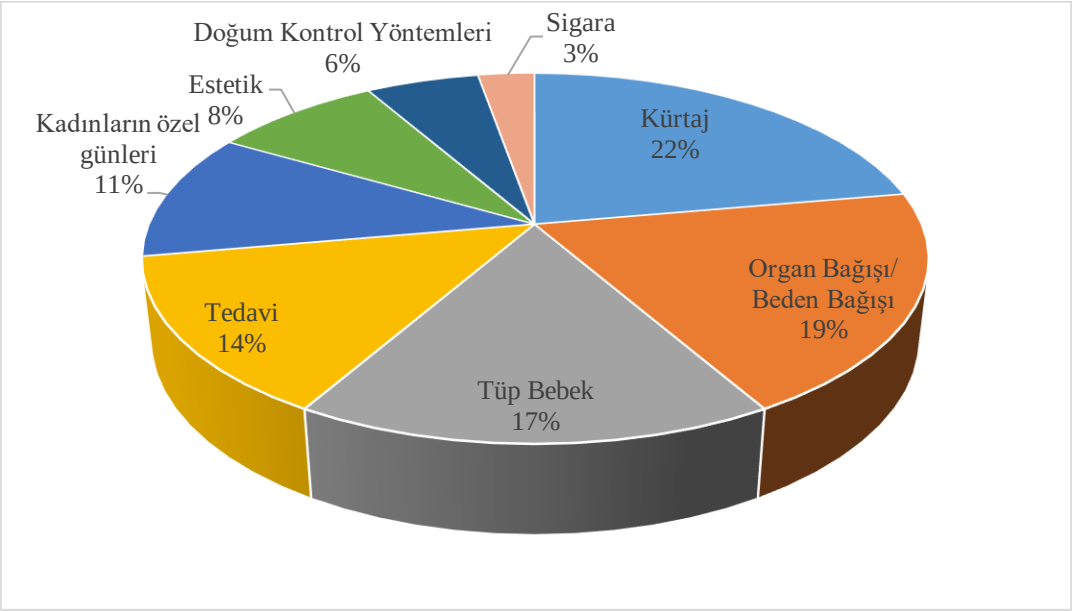
Halk inanışları dini bilgideki zayıflık ve kültürel kodların toplum üzerindeki yoğun baskısından kaynaklanmaktadır. Batıl inanışların, hurafelerin, mitlerin her coğrafyada, her inanışta senkretik bir yapıda varlığını sürdürmesi doğaldır fakat bunların uygulanış şekilleri ve yaygınlığı, halkın resmi dinle olan bağını ortaya koymaktadır. Nitekim resmi dinden ziyade halk inanışları ön planda bir dindarlık sergileniyorsa resmi dinin halk üzerindeki etkinliği zayıflamış, dini anlamlandırma düzeyi bilinçlerde tabiatüstü varlıklara, doğaya, gaybi varlıklara ve mitlere kaymış demektir. Programa halk inanışlarıyla ilgili çok soru gelmemiştir. Bunun temel sebepleri halk inançlarının katılımcıların yaşantısına dinle, kültürle ve gelenekle birlikte dahil olması; bireyler tarafından sorgulanmıyor oluşu ve dine aykırı görülmemesi olabilir. Nitekim DİB'in il müftülüklerinden elde ettiği verilerle oluşturduğu hurafeler raporunda, Türkiye'de 1380 hurafe kayda geçmiştir (Koçoğlu, 2016). Bu da katılımcıların halk dindarlığının halk inanışları etrafında şekillendiğini göstermektedir.

3.12. Diyanete Soralım Programına Sağlık Kategorisinde Yöneltilen Sorular

İslam'da, sağlığı tehdit edecek herhangi bir davranışa müsaade edilmediği gibi bedenin korunması da bir esas olarak görülmüştür. İslam'da sağlık, yalnızca bireyin ruh ve bedeni açısından değil aynı zamanda toplumsal açıdan da değerlidir. Yaşam Memnuniyeti Araştırmasına göre sağlık, bireylerin birinci mutluluk kaynağı olarak görülmüştür (TUİK, 2018a). Bu açıdan sağlık ile din ilişkisine bakmak anlamlı bir perspektif sunabilir. Kur'an'da koruyucu tıp, hastalık, temizlik, yiyecek ve içecekler, uyku gibi pek çok konuda

ayetler bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in tedavi amaçlı uygulamalarından ve bedenin sıhhati için tavsiyelerinden oluşan Tıbbı Nebevi de, alternatif tıp ve koruyucu hekimlik ile birlikte anılmaktadır (Korkmaz, 2012, 327-330).

Sağlık algısı ve hayat memnuniyeti araştırmalarına göre, Türkiye'de toplumun % 79'unun sağlık durumundan memnun olduğu (KONDA, 2016), mutluluk kaynağı olan değerlerde sağlığın birinci sırada yer aldığı görülmüştür (TUİK, 2018a). Bu bakımdan toplum tarafından sağlık oldukça ehemmiyet arz etmektedir.

Grafik 9: Sağlık Kapsamında Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları

Programa çoğunlukla İslam Hukuku'nda tartışılan günümüz sağlık problemlerine dair sorular iletilmiştir. Grafik 9'da da görüldüğü üzere sorular kürtaj, organ ve beden bağışı, tüp bebek, tedavi yöntemleri, kadınların özel günleri, estetik, doğum kontrol yöntemleri ve sigara üzerinedir. Sağlık sorularının çoğu kadınlarla ilgili olmakla birlikte çocuk sahibi olma sürecini ve tıbbi uygulamaları kapsamaktadır.

Tablo 10: Sağlık Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı

Kürtaj	8
Organ Bağışı/ Beden Bağışı	7
Tüp Bebek	6
Tedavi Yöntemleri	5
Kadınların Özel Günleri	4
Estetik	3
Doğum Kontrol Yöntemleri	2

Sigara	1
Toplam	36

Katılımcıların sorularına sırayla yer verilecek olursa şöyledir:

> *‘‘Yumurta donatasyonu ve tüp bebekle ilgili sorum olacaktı. Bu dinimizce caiz mi?’’* (E., Adana)

> *‘‘Cevabını araştırdım ama bir türlü öğrenemedim. Üç yıl önce tüp bebek yöntemiyle hamile kaldım, oğlum oldu. Üç tane de dondurulmuş embriyom var. Bu üç dondurulmuş embriyoyu iptal ettirmek istiyorum ama bunun bir günahı var mı acaba?’’* (K., Bursa)

> *‘‘Dört aylık hamileyim. Doktorlar bebeğimin özürlü olabileceğini, bebeğimi aldırmam gerektiğini söylüyorlar. Hem aldırmanın günahını merak ediyorum hem de bebeğimin sağlıklı sıhhatli olması için hangi duayı, sureyi okuyayım.’’* (K., Manisa)

> *‘‘Bir ilaç kullanırken gebelik oldu. Doktorlar % 70 - 80 ihtimalle engelli olduğunu, gebeliğin sonlandırılması gerektiğini söyledi. Hatta bir cemaat çocuğumu dini üzerine düzgün bir şekilde yetiştiremem endişesiyle bebek aldırılabilir gibi bir şey söyledi. Bu benim içime sinmedi, gebeliği sonlandırmadım. Şu anda çok büyük sıkıntı çekiyorum ve hiçbir tedavisi yok. Ben çok canım sıkıldığı, canım yandığı için ‘‘Allah’ım o günahı ben işlemeyim ama sen al, ölsün’’ diye çok dua ediyorum. Bu dinen uygun mudur, günah mıdır?’’* (K., Elazığ)

> *‘‘Gençliğimizde bir kürtaj yaptırmak durumunda kaldık hanımla. Gençtik, kimse de yol göstermedi. Emekliğe ayrıldıktan sonra kendimizi namaza verince bunun büyük bir günah olduğunu işittik.’’* (E., İstanbul)

Katılımcılar, çocuk sahibi olmada kullanılan çağdaş tıbbi yöntemlerin (yumurta donatasyonu, tüp bebek, embriyo dondurulması) dini boyutunu sormuşlardır. Tıbbi yeniliklere dinin nasıl baktığı, dinen hükmün ne olduğu öğrenilmek istenilmiştir. Öte yandan ailede çocuk sahibi olmak önemli olduğu için çocuğun engelli doğma ihtimali dahi olsa kürtaj yoluna başvurmakta tereddüt ettikleri, günahından çekinildiği katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Fakat bu durumda çaresiz hissedildiği ve duayla aktif dini bir başa çıkma tavrı geliştirildiği söylenebilir. Öte yandan çocuk aldırma sürecinde

kadınların duygusal ve manevi yönden desteklenme ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Kadın katılımcılar, doğumun sonlandırılmasına izin vermemekte ama onunla yaşamak da istememektedir. Bu durumda kadınların çocuk sahibi olma konusunda psikolojik ve duygusal başa çıkma yönünden zayıf oldukları söylenebilir. Ayrıca bir katılımcı, çocuk aldırma konusunda DİB'e soru yöneltmeden önce bir cemaatin fetvasına başvurduğunu, aldığı cevap içine sinmediği için programa ulaştığını belirtmiştir. Buradan dini bilgi almada başvurulan kanallardan birinin de dini cemaatler olduğu anlaşılabilir. Diğer taraftan gençlik döneminde kürtaj konusunda bilgisi olmayan bir katılımcı, ibadetlere yöneldikleri yaşlılık döneminde kürtajın günah olduğunu öğrendiğini ifade etmiştir. Bu da yaşlılıkla beraber dini bilgilenmenin arttığına ve geçmiş fiiliyatlara dair pişmanlık duyulduğuna işaret etmektedir.

> *''Bazı hocalar öldüklerinde kadavra olarak üniversiteye kendilerini bağışlıyorlar. Caiz midir?''* (E., Giresun)

> *''Yirmi yedi yaşındayım. Organlarımı bağışladım. ''Bedenimiz Allaha aittir'' dedi bir hoca. Allah'ın huzuruna eksik azalarla mı çıkarım? Bunu sormak istiyorum.''* (K., Mersin)

Katılımcıların sorularından öldükten sonra bedenin bütünlüğünün bozulacağı ve huzura eksik çıkılacağını düşüncesi sebebiyle, katılımcıların organ/beden bağışına mesafeli yaklaştıkları görülmektedir. Burada katılımcının bilgi aldığı *''hoca''*nın da konu hakkında kuşkulanmasını ve kafasının karışmasına sebep olduğu söylenebilir.

> *''Zaman içinde saç döküldüğünde saç ektirmenin hükmü nedir?''* (E., Hatay)

> *''Bir hanımın estetik yaptırmasının –tesettürlü bir hanımın – hükmü nedir?''* (İB., Sosyal Medya)

İnsanlık tarihine bakıldığında dini buyrukların, dini vecibelerin yerine getirilmesinin bedensel pratikler ile yerine getirildiği söylenebilir. Dinler de getirdiği emir ve yasaklar ile bireylerin bedenleri üzerinde bir kontrol ve denetim mekanizmasına kurmak istemekte, bedene müdahalede ve tasarruf konusunda hak talep etmektedir. Modern toplumlarda kapitalizm, bedeni kuşatarak sağlık, güzellik, eğlence ve hazzı ön plana çıkararak onu tüketilecek bir nesne haline dönüştürmektedir. Yine kapitalizm ürettiği imaj kültürü ile bireyleri dış görünüşe ve bedensel temsile duyarlı hale getirmektedir (Okumuş, 2016: 45-56). Katılımcıların ifade ettiği *''saç ektirme''* ve *''estetik yaptırma''* gibi bedene

müdahalelerde çekincelerin söz konusu olduğu düşünülmektedir. Özellikle ‘‘*tesettürlü bir hanımın’’* estetik yaptırması sorusu, dinin beden üzerindeki iktidarı ile modernizmin gelişmeleri arasındaki çatışmalara işaret etmektedir.

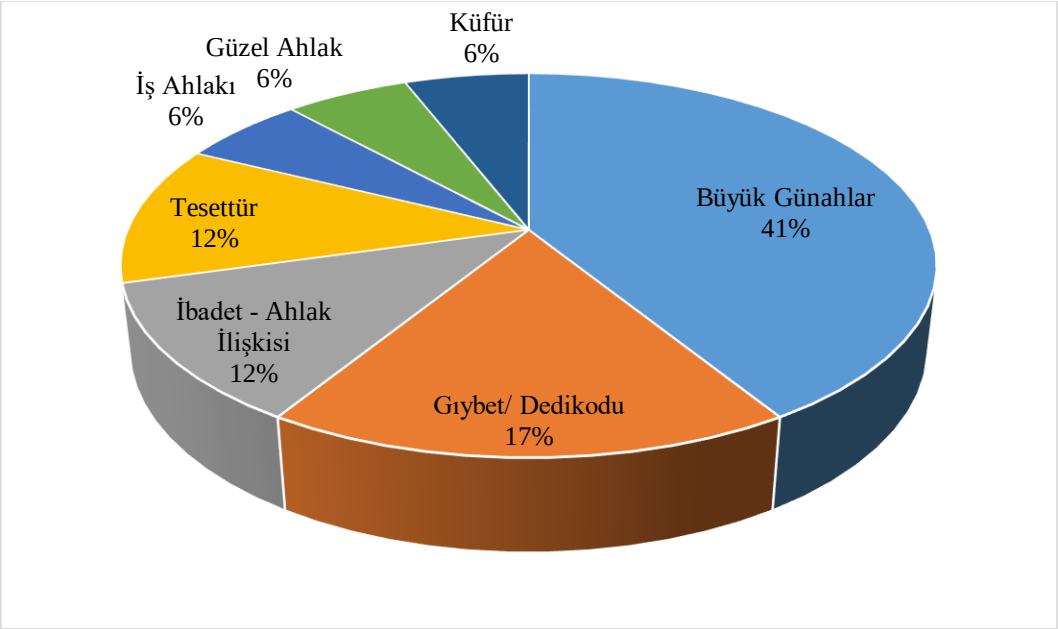
> *‘‘Hanımların adet günü on günü aşarsa dinen temizlik durumu ne olur?’’* (İVİ., Sosyal Medya)
>
> *‘‘Kadınlarda kordon bağlamak caiz midir? Ya da diğer yöntemlerin hükmü nedir?’’* (E., Ardahan)
>
> *‘‘Biz hastanelerde yatıyoruz Bulgarlarla. Onlardan kan sağlıyorlar bize, Hristiyanlardan. Mesela bir hacı kan aldı Bulgar kanından gidecek hacca. Durumu nedir?’’* (E., Bulgaristan)
>
> *‘‘Ameliyat olmam gerekiyor. Yama koymaları gerekiyor. Yama için domuzdan alınıyormuş parça. Bunu koydurduğumuz zaman namaza abdeste bir zararı ne olur?’’* (E., Ankara)
>
> *‘‘Hacamat yaptırmak sevap mı? Peygamberimiz yaptırmış mı? Dinimizdeki yeri nedir?’’* (K., Denizli)
>
> *‘‘Sigara içmek haram mı?’’* (E., Denizli)

Katılımcılar, regl sürelerinin uzamasını *‘‘temizlik/ abdest’’* ile gayrimüslim kan naklini *‘‘hac’’* ile, domuz ile tedaviyi *‘‘namaz/ abdest’’ ile,* hacamatı *‘‘sünnet’’* ile, sigarayı *‘‘haram’’* ile bağlantılı olarak sormuşlardır. Buradaki sorular sağlığın ibadet yaşantısı üzerindeki etkisini üzerinedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa sağlık hakkındaki sorular dini, manevi başa çıkmayı nasıl gerçekleştirileceği, yeni tedavilerin/ uygulamaların ibadetleri ve sosyal yaşantıyı etkileyen yönü üzerinedir. Özellikle çocuk sahibi olma, kürtaj hususunda katılımcıların karar vermeleri gerektiğinde ‘‘günah/ceza’’ odaklı düşündükleri, bu noktada tıpçıların hastalarına daha teknik bilgilerle yaklaştıkları ve dini referanslara dikkat etmedikleri bu sebeple katılımcıların dini bir otoriteden bilgi, destek ve yardım aldıkları ifade edilebilir.

3.13. Diyanete Soralım Programına Ahlak Kategorisinde Yöneltilen Sorular

İnsan hayatını düzenlemek üzere dinin getirdiği ahlaki düzenlemeler hem insanlığın, hem de bireyin kendi iyiliğini, saadetini, emniyetini sağlayamaya yöneliktir. Bazı davranışların haram kılınması insanlığın onurunu, saadetini korumak ve acı, ıstırap ve zarar veren tutumlardan uzak durulmasını sağlamak içindir (Güler, 2015: 33). Bu bağlamda toplumsal faydayı, iyiliği, onuru ortadan kaldırması hasebiyle büyük günahlardan zina, insan öldürme, hırsızlık, iftira, gıybet, dedikodu, haksız kazanç elde etme, küfür etme gibi olumsuz davranışların ahlaki zeminde neden yasaklandığının temellendirmesi yapılabilir.

Grafik 10: Ahlak Kapsamında Yöneltilen Soruların Konu Dağılımları

Ahlak kategorisi kapsamında toplam 18 soru yöneltilmiştir. Konuların dağılımı Grafik 10'da ve soru sayıları Tablo 11'de yer almaktadır. Diyanete Soralım programına en az soru yöneltilen kategorinin ahlak olması, bu konunun katılımcıların yaşantılarında bir sorun alanı olarak görülmediğini, bu konu üzerinde düşünülmediğini gösterebilir. Sorulduğunda menfi cevap alacağını bilmek de katılımcıların bu konuda soru yöneltmeme sebebi olabilir. Ahlak kategorisindeki sorular, çoğunlukla İslam'ın yasakladığı olumsuz davranışlar üzerine odaklanmış olup toplumsal ilişkilere dayanmaktadır.

Tablo 11: Ahlak Kategorisi Kapsamında Yer Alan Konuların Soru Sayısı

Büyük Günahlar	7
Gıybet/ Dedikodu	4
İnanç Ahlak Uyumsuzluğu	2
Tesettür	2
İş Ahlakı	1
Güzel Ahlak	1
Küfür	1
Toplam	18

Ahlak ile ilgili sorular sıralanacak olursa şöyledir:

> *''Bile bile zina yapmak günah mıdır? Bunun günahı ne şekilde olur?''* (E., Adana)

> *''İftiranın, günahı olduğu halde iftira ediyor olmanın günahı ve bozgunculuk etmenin dinimizce hükmü nedir?''* (E., Sosyal Medya)

Burada bilginin, ahlaki olarak yanlış bir davranışın yani *''zina yapma''*nın ve *''iftira''*nın önüne geçmede etkili olmadığı ve ahlaki bir yozlaşmaya işaret ettiği görülmektedir.

> *''Oğlu küçükken altın yüzük bulmuş, eve getirmiş. Komşusu sorduğunda çocuğun aldığını söylememiş, hırsız olarak anlaşılacak diye. Şimdi pişman olmuş ne yapmalı?''* (K., İstanbul)

Katılımcı, oğlu hırsız olarak anlaşılacak diye yani toplumsal baskı ve damgalanmaya maruz kalmamak için gizliliğe başvurmuş, pişmanlık duyduğunda da programa ne yapması gerektiğini sormaktadır. Bu da, ailelerin çocuklarına karşı geliştirdikleri koruyucu tavrın, sorun çözme odaklı olmadığını ve olumsuz tutumların üstünün kapatıldığını göstermektedir. Katılımcının damgalanmaya korkusu, toplumsal düzenin işleyişine engel olacak düzeydedir.

> *''Bir sohbet sırasında yanımızda olmayan bir insan hakkında konuştuğumuzda gıybet oluyor. Bunun farkındayız ancak gıybet ettikten sonra gıybet ettiğimizin farkına varırsak ve hakkında konuştuğumuz kişinin mülküne tövbe istiğfar edersek bu onun için bir kefaret olur mu?''* (E., İstanbul)

> *''Birisinin bize yaptığı haksızlığı veya kırgınlığımızı dertleşme maksatlı anlatmak dedikodu sayılır mı?''* (K., Kütahya)

Hangi durumlarda gıybet edildiği bilinmesine rağmen, gıybetten uzak durulmaması ve sonradan gıybetin farkına varılması yine bilginin olumlu ahlaki davranışa dönüşmediğini göstermektedir. Kişi adına tövbe istiğfarda bulunulması da işlenen günahı ortadan kaldırmadığı gibi, tövbe konusunda da yanlış bir algısı olduğunu görülmektedir. Burada katılımcı, işlediği günahın karşılığı olabilecek dini bir forma yönelerek kendini rahatlatmaya çalışmaktadır.

> *''İslam'ın bazı emirlerini yerine getiriyor kişi. Ancak insanların hakkını yiyor, birçok galiz iş yapıyor. Müslümanlığı kirletecek işler yapıyor. Bu adamın Müslümanlığını nasıl değerlendirir hocam?''* (E., Sosyal Medya)

> *''Üç oğlumu hafız ettim. Bir oğlum hafızlığı terk etti, ana baba küfrediyor. Ne yapmalı?''* (E., Ankara)

Katılımcılar, ahlak, amel, iman ilişkisini gözetmekte ve bunları birlikte değerlendirmektedirler. İbadetlerini yerine getiren kimsenin, olumsuz davranışları *''Müslümanlığı''* üzerinden ele alınırken; küfreden öğrencinin, *''hafızlığı''*na vurgu yapılmaktadır. Burada iman ile amel ayrımının yapılmadığı söylenebilir.

> *''Pazarcıların çoğu malın en iyisini ön tezgaha seriyorlar. Bizde aldanıyoruz, alt taraftan çürükleri doldurup veriyorlar.''* (E., Manisa)

Ahlak yalnızca insanlar arası ilişkide değil ekonomik hayatta da belirleyici ve toplumsal güven için gerekli bir unsurdur. Burada esnafın müşterilerini aldatarak ürün satması, toplumsal güveni zedelemektedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa güzel ahlak ve dürüstlük, güvenli toplumlarda esas alınırken, yalan, aldatma, sorumsuzluk, dedikodu, iftira ise güvensiz toplumların özelliğidir (Okumuş, 2017). Katılımcıların ifadelerinden toplumsal ilişkilerinde olumsuz ve ahlaki olmayan davranışlarla karşılaştıkları ve toplumsal güven unsurlarının zedelendiği sonucuna varılabilir. Katılımcılardan bir kısmı amel, ahlak ve imanı birlikte ele almakta, ahlaki olmayan davranışlar söz konusu olduğunda bireylerin Müslümanlığı üzerinden değerlendirme yapmaktadırlar. Öte yandan katılımcıların ahlaki olan ve olmayan davranışları bildiği fakat sosyal yaşamlarında *''iftira''*dan, *''gıybet''*ten, *''zina''*dan kaçınamadıkları belirtilebilir.

3.14. Diyanete Soralım Programına Gelen Soruların Türkiye'de Coğrafi Bölgeler ve Şehirler Açısından Değerlendirilmesi

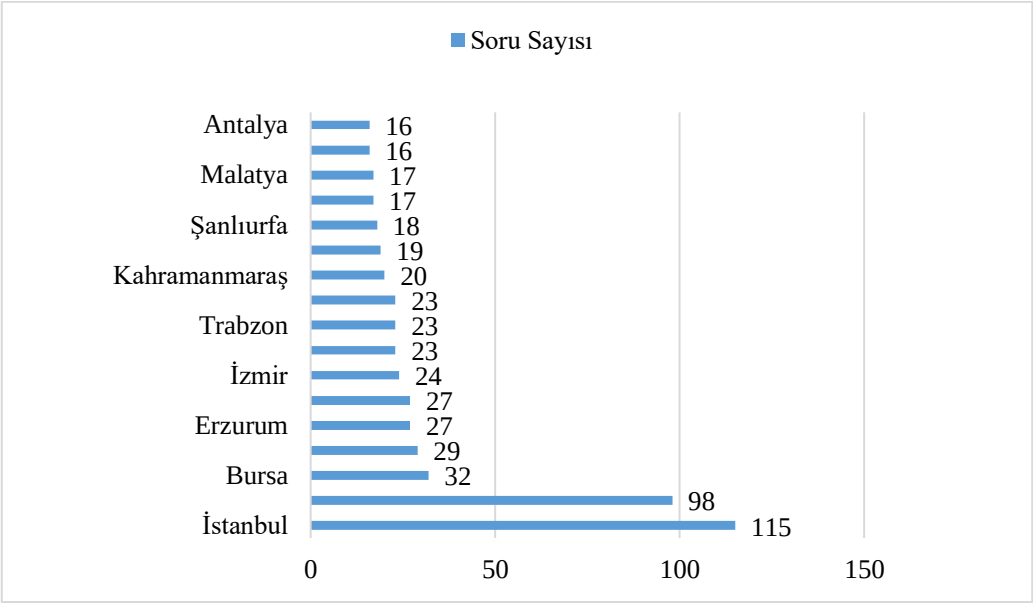
Tablo 12: Soruların Türkiye'de Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı

Marmara Bölgesi	203
İç Anadolu Bölgesi	200
Karadeniz Bölgesi	124
Ege Bölgesi	105
Akdeniz Bölgesi	102
Doğu Anadolu	96
Güneydoğu Anadolu	57
Toplam	887

Diyanete Soralım programına Türkiye'nin bütün bölgelerinden Tablo 12'de görüldüğü üzere 887 soru (sosyal medya soruları ve şehirlerin belirtilmediği sorular çıkarıldığında) ulaştırılmıştır. En çok soru Marmara Bölgesi'nden, en az soru ise Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelmiştir. Marmara Bölgesinde nüfusunun fazla olması, eğitim seviyesinin nispeten yüksek olması ve medya organları yoluyla dini bilgi edinme eğiliminin yüksek olması gibi sebeplerle çok soru gelmiş olabilir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise nüfus yoğunluğunun az oluşu, programdan haberdar olmama ve dini bilgiye ulaşmada farklı kanalların tercih edilmesi az soru sorulmasının sebepleri olabilir. Diğer taraftan Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde tarikatlara, dini grup ve cemaatlere bağlılığın yüksek oluşu, bu yapıların dini yaşantı üzerindeki etkinliğinin yoğun oluşu ve bireylerin dini bilgi ihtiyacını karşılamaları Diyanete bu bölgeden daha az başvuruda bulunulmasında etkili olabilir. Ayrıca terör örgütü PKK'nın da halkın dini yaşantısı üzerinde olumsuz bir tesir bıraktığı söylenebilir. Netice itibariyle Türkiye'de toplamda 75 şehirden programının soru alması, toplum tarafından dini bilgi almada Diyanete Soralım'ın bir başvuru kaynağı olduğunu, her bölgeden bireyler tarafından takip ve istifade edildiğini göstermektedir. Son olarak DİB'in medya organı Diyanet TV aracılığıyla Türkiye'nin neredeyse bütün şehirlerine hitap edildiği söylenebilir.

Grafik 11: Türkiye'de Katılımcıların Soru Yönelttiği Şehirler ve Soru Yoğunluğu

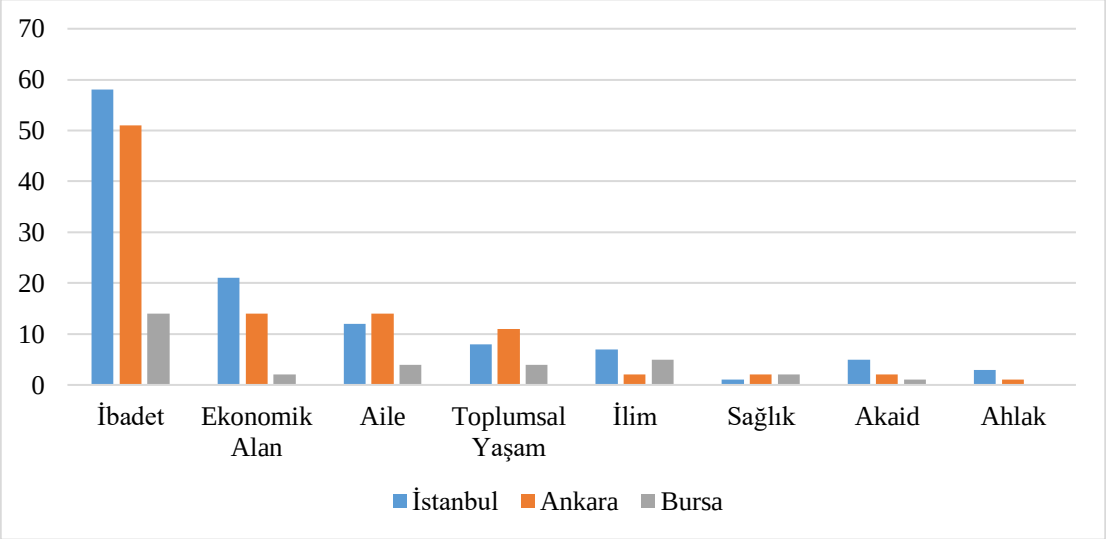

Grafik 12: Katılımcıların En Çok Soru Yönelttiği Şehirler

Grafik 11 ve 12'de de görüldüğü üzere, Diyanete Soralım programına katılımcılar en çok İstanbul, Ankara, Bursa, Manisa, Erzurum, Konya ve İzmir'den soru yöneltmişlerdir. Soruların çoğunun büyük illerden geldiği düşünülürse, gündelik yaşamda karşılaşılan dini problemlere dair bilgi alma ihtiyacının büyük şehirlerde daha çok hissedildiği ve kent dindarlığının bunda etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca bu şehirlerden DİB'in medya

yoluyla aktardığı programları takip eden, bunlardan faydalanan kişi sayısının da diğer şehirlere oranla daha yüksek olduğu söylenebilir.

Üzerinde durulması gereken en önemli husus, seküler yaşama direnç gösteren bireylerin, kentin dinamiklerine, hareketliliğine, organize yaşam biçimine ve değişimlere karşı kendi dindarlık habitusunu geliştirmesidir. Bu noktada bireyselleşmenin ve özgürlük algısının artması, kültürel ve geleneksel kodların zayıflaması bireysel dindarlığı beslemektedir. Teknoloji, yenilikler ve bilimle her geçen gün rasyonalize olan toplumun dinle ilişkisi de bireysel dindarlığa kaymaktadır. FETÖ hadisesinin yaşanması da bireysel dindarlığı arttırmış, bireylerin belirli inanç kalıpları içerisinde kendilerini güvende hissedecekleri tarikat ve cemaatlere olan güven de azalmıştır (Kaya, 2017). Fakat cemaat ruhunun kaybolması, birlik ve beraberliği ayakta tutacak yapıların kaybı, bir risk olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle Diyanet TV'nin topluluk ruhunu ve cemaat dindarlığını besleyecek bir yayın politikası geliştirilmesi önem arz etmektedir.

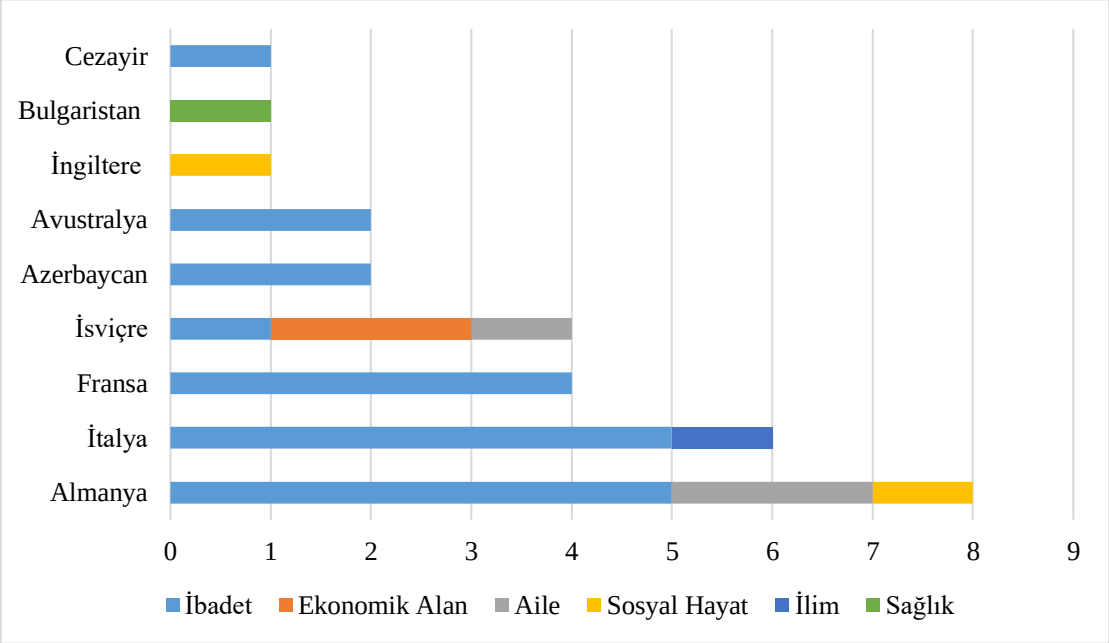
Grafik 13: Diyanete Soralım Programına En Çok Soru Gelen Üç Şehirde Konu Dağılımları

Diyanete Soralım Programına en çok soru ileten İstanbul, Ankara ve Bursa üzerinden değerlendirilmesi, sosyolojik çerçevenin daha net ortaya konulmasını sağlayacaktır. Şehirlerin kendi dinamiklerine göre, iletilen soruların konularında değişiklik olduğu gözlenmiştir. Öncelikle, üç şehirde de en çok ibadet kategorisinde soru gelmiştir. Buna göre, kentlerde insanların dinle en çok meşgul oldukları, en çok ilgilendikleri ve sorumluluğunu en çok hissettikleri konunun ibadet olduğunu görülmektedir. Buradan hareketle kent dindarlığının ibadet eksenli yaşandığı belirtilebilir.

İstanbul'da ibadet kategorisinden sonra ekonomi ve aile hakkında sorular sorulmuştur. İstanbul'da sanayi, ticaret, ithalat, ihracat, tarım ve pek çok iktisadi kuruluşun merkezi olması dolayısıyla ekonomik hayatın canlı olduğu bir şehirdir. İstanbul'dan soru soran katılımcılar da iş ve ticaret hayatında karşılaştıkları durumlara dair, banka, faiz uygulamaları yoğunluklu olarak sorularını iletmişlerdir. İstanbul ve Ankara arasında çok soru farkı olmamasına rağmen iktisadi hayatın İstanbul merkezli olarak yürütülmesi, İstanbul'dan ekonomik alanında daha çok soru sorulması sağlamış olabilir. Ankara'da ekonomi ve aile kategorisinde eşit sayıda soru gelmiştir. Bu da ekonomik yaşantının aile kadar önemsendiğine işaret etmektedir. Bursa'da ibadetten sonra en çok ilim kategorisinde soru sorulmuştur. Bu da şehre bağlı olarak burada ibadet ve dini bilgi eksenli bir kent dindarlığının ortaya konulduğu söylenebilir.

Programa hiç soru iletilmeyen Kars, Hakkari, Siirt şehirleri ile Bilecik, Bartın, Muğla, Amasya, Kırşehir, Nevşehir ve Tunceli gibi yalnızca bir sorunun iletildiği şehirlerde dini hayatın seyri üzerinde durulması ve DİB tarafından çalışılması gerekmektedir.

3.15. Diyanete Soralım Programına Gelen Yurt Dışı Sorularının Değerlendirilmesi

Grafik 14: Konularına Göre Yurt Dışından Gelen Soru Sayıları

Diyanete Soralım programına Grafik 14'de görüldüğü üzere Almanya, İtalya, Fransa, İsviçre, Azerbaycan, Avustralya, İngiltere, Bulgaristan ve Cezayir'den Müslümanlar sorular iletmiştir. Özellikle sorular Müslümanların yoğun olarak yaşadığı ülkelerden

gelmiştir. Sorular ibadet kategorisinde yoğunlaşmakla beraber ekonomik hayat, aile, sosyal hayat, ilim ve sağlık hakkındadır. Yurt dışından ahlak, akait, halk inanışları konularında soru yöneltilmemiştir. Katılımcıların sorularına yer verilecek olursa şu şekildedir:

> *''İtalya'da bazı camilerde Cuma vakti sabitlenmiş iş mesaisine göre. Yaz mevsiminde vaktin girmesi biri geçiyor ama yine onlar birde kılıyorlar. Vakit girmeden kılıyorlar. Bizim bildiğimiz cumanın vakti, öğlenin vaktidir. Cuma namazı için özel bir şekilde vakit girmeden kılabilir miyiz?''* (E., İtalya)

> *''Hutbe okuduktan sonra arkadaşın biri de Fransızcaya çeviriyor. Bunun bir şeyi var mı?''* (E., Fransa)

Yurt dışından gelen sorularda namaz vakitlerinin sabitlenmesi çalışma hayatında aksaklık olmaması için uygulanırken, hutbenin Fransızca'ya çevrilmesi, Arapça bilmeyenlere hutbenin anlaşılır kılınması içindir.

> *''Benim çocuk üniversiteye gidiyor. Orada namaz kılmak istiyor. Çorabın üzerinde mest ediyor bazı arkadaşları. Çorabın üzerine mest olur mu?''* (Avustralya)

> *''Namaz farzlarında Ayetel kürsi, Amenerresulü okuyorum. Evvabin namazında da elemneşrahleke ve elif lam mim okuyorum. Okumamın sakıncası var mı?''* (K., Fransa)

> *''Sizlere bakarken, haber dinlerken tesbih çekebilir miyim?''* (K., Fransa)

> *''İtalya'da yaşadığımız için kurban bayramında kurban kesiyoruz. Bu kurbanları komşumuz olan İtalyanlara verebilir miyiz veremez miyiz?''* (K., İtalya)

Sorulardan yurt dışında da ibadet yaşantısına dikkat edildiği görülmektedir. Gençlerin ibadetlerini yerine getirirken karşılaştıkları durumlar aileleri tarafından gözetilmektedir. Diğer taraftan günlük işler ile birlikte dini ritüellere devam edilmesi, komşuluk ilişkilerinin din temelli kurulması vatandaşların sorularındandır. Namazda okunan surelerin sıralanması, TV izlerken *''tesbih çekme''* sorusu gösteriş dindarlığına işaret etmektedir.

> *''Bir bayan ölü bulundu kesin değil ama intihar denildi. Cami ''İntihar edenin cenaze namazı kılınmaz'' dedi. Başka bir cami kıldırdı. Buna bir açıklık getirir mi hocam?''* (İB., Almanya)

‘‘Miras olarak büyük bir yekün var. Tamamı şarap imalatından gelmiş. Bir Müslüman bunları nasıl temizler?’’ (E., İsviçre)

‘‘Benim bir oğlum, üç kızım var. Mesela benim sekiz dokuz dairem olsa ben bunları nasıl eşit bir şekilde İslam’a göre paylaştırabilirim?’’ (K., Almanya)

Yurtdışında ekonomik anlamda refah düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların ifadelerinden İslami emirlere riayet edilmeye çalışıldığı, faizin temizlenmek istenmesiyle ve mirasın İslam hukukuna göre paylaştırılmak istenmesiyle anlaşılabilir. Fakat muris hayattayken yapılan mal paylaşımın miras değil; hibe veya bağış olacağı unutulmaktadır.

Almanya’da yaşayan kadınların din algılarına ilişkin yapılan bir çalışmada kadınların İslami emirleri yerine getirme oranı %81,5 olarak tespit edilmiştir. Kadınların dini konularda bilgilenme ihtiyacı ise %83,3’tür (Demir, 2010:159-161). Buradan yola çıkarak yurtdışında dini bilgilenme ihtiyacının yüksek olduğu ve İslami emirlere riayet edilmeye çalışıldığı söylenebilir.

‘‘Darulharp nedir? Haramlar meşrudur diyenler de oluyor. Burada ne anlatılmak isteniyor.’’ (E., Almanya)

‘‘Yurtdışında yaşıyorum. Kiraların çok fazla yükselmesinden dolayı ve Gayrimüslimlerin de bundan çıkar sağlayıp Müslümanlara karşı öfke, yabancılık duymalarından dolayı ahlaki pozisyonlarından dolayı burada bazı fetvalara dayanarak ev sahibi olmak için kredi çektim ve ev aldım. Doğru mu yaptım yanlış mı yaptım. Ne yapmalıyım?’’ (E., Sosyal Medya)

‘‘Yurtdışında kazandığımız parayı bankaya veya postaneye yatırdım. Biriktirdik. İzine gelirken bana para orada beklediği için bir fark veriyorlardı. Bu faiz yerine geçiyor mu? Bazı hocalar ‘‘Gayrimüslimlerden alınan faizden sorumlu değilsin’’ diyorlar.’’ (E., İstanbul)

Yurt dışında Müslümanlara duyulan öfke, yabancılaştırma politikaları Müslümanların sosyal yaşantısını etkilemektedir. İslamofobik tecrübeler, Müslümanları, gayrimüslimlere karşı tedbir almaya, yaşamlarını daha kontrollü yaşamaya itmektedir. Bu noktada yurt dışında olmaktan kaynaklanan *‘‘haramlara başvurma’’, ‘‘faiz alma’’, ‘‘kredi çekme’’*nin dinen meşruiyeti sorgulanmaktadır.

IV. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Çalışmanın problemi ve amacı doğrultusunda Diyanete Soralım programının 2017 – 2018 yayın yılından sistematik örnekleme ile elli bölüm program seçilmiştir. Programa toplamda 765 kişi, 1143 soru yöneltmiştir. Programa iletilen sorular ibadet, ekonomik hayat, aile, toplumsal yaşam, ilim, akaid (inanç), halk inanışları, sağlık, ahlak olmak üzere dokuz kategoride incelenmiştir. Araştırmada katılımcıların yaşantılarında dinin yeri, dinle kurdukları ilişki, din anlayışları, dinle ile ilgili zihinlerindeki problem alanları ve dindarlık tutumları ortaya konulmuştur. Katılımcılar cinsiyet, yaş, meslek, kent/kır yaşantısına göre farklı dindarlık profilleri sunmuşlardır. Bunları sorular yoluyla derinlemesine incelemek kolay olmasa da bulgular çerçevesinde değerlendirilme yapılmıştır.

Diyanete Soralım programının halktan ilgi görme sebebi, DİB'in medya organı yoluyla yayın yapması, dini halka öğretme misyonunun gözetilmesi, programda halkın sorularına ciddiyetle cevap verilmesi, magazinsel sorulara yer verilmemesi ve reyting kaygısı güdülmemesidir. Diğer kanallardaki fetva programlarından farklı olarak Diyanete Soralım' da olumsuz emsal teşkil edecek sorular reyting için kullanılmaya çalışılmamış; aile, boşanma süreçleriyle ile ilgili sorular dahi Din İşleri Yüksek Kurulu'na yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Katılımcılar programa dini bilgi alma ihtiyacını giderme, yaşantısını İslam'ın vaz ettikleri üzerine kurma, kendi dini inanç ve davranış kalıplarını paylaşarak düzeltme, yaşadıkları çevrede kafa karışıklığına sebep olan bilgileri teyit etme ve düzeltme, içsel huzur ve güven duygusunu sağlama, dini hassasiyetleri vurgulayarak toplumsal yaşantıya katkı sağlama amacıyla katılmışlardır. Bu anlamda Diyanete Soralım programının katılımcıların yaşantısını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Diyanete Soralım'a alternatif olabilecek fetva programları olsa da bu programın devletin bir kurumu olan DİB'in medya organı vasıtasıyla yayınlanması ve dini bilgi almada güvenilir bir başvuru kaynağı olması programı diğerlerinden ayırmaktadır. Programda katılımcılara ciddiyetle cevap verilmesi, spekülasyon veya tartışmaya sebebiyet verecek

konuşmalara yer verilmemesi, doğrudan dini bilgilendirmeye yönelik bir program anlayışının benimsenmesi Diyanete Soralım'ı diğer program konseptlerinden ayırmaktadır.

Katılımcılar canlı yayın telefon bağlantısı, internet, sosyal medya ile programa sorularını iletmiştir. Katılımcıların % 71'i canlı yayın telefon bağlantısı ile programa katılırken, % 29'u internet ve sosyal medya yoluna başvurmuştur. Her ne kadar soru sormada Twitter, Facebook, mail gibi yeni medya kanalları kullanılıyor olsa da cevap alma şekli geleneksel medya yoluyla yani televizyon aracılığıyla sürdürülmektedir.

Programa soru yöneltenlerin % 68'i erkek, % 27'si kadın, cinsiyeti belirtilmeyen % 3, ismini vermek istemeyen % 1 ve erkek mi kadın mı olduğu tespit edilemeyen %1'dir. Programa erkekler, kadınlardan daha çok soru yöneltmiştir. Kadınların sormaktan çekinebilecekleri loğusalık, doğum kontrolü, kadınların özel günleri, cinsellik gibi soruların tamamını da erkekler yöneltmişlerdir. Bu anlamda programa katılımda kadınların mahremiyeti göz önünde bulundurduğu söylenebilir.

Katılımcılar canlı yayın bağlantısı ve sosyal medya yoluyla sorularını iletirken özel hayata dair ipuçları vermekte, ahlaki sorun alanları ve yozlaşmalar deşifre olmakta; hatalar ve günahlar itiraf edilebilmektedirler. Bu yolla katılımcılar manevi bir rahatlama elde etmekte, teskin edilmek ve öğüt almak istemektedirler. Katılımcıların paylaşımlarından yola çıkarak mekânsal, bireysel ve enformasyon mahremiyetinden bahsedilebilir. Yaşanan ortam, çevre ve şehre dair verilen bilgiler, kişisel verilerin gizliliği dahilinde olup zaman zaman katılımcılar tarafından paylaşılmamıştır. Örneğin altın, mücevherat miktarından bahseden bir katılımcıdan hırsızlığa sebebiyet vermemesi için ayrıntılı mekan bilgisi paylaşmaması istenmiştir. Ferdi, içsel, deruni bilgilerin paylaşıldığı, özel alanı oluşturan bilgiler, bireysel ve enformasyon mahremiyetini kapsamaktadır. İsmini belirtmek istemeyen ve şehir bilgisini paylaşmayan katılımcılar bu bağlamda değerlendirilebilir. Yine katılımcılar programda yaşam öykülerini, başlarına gelen hadiseleri, insan ilişkilerini, öfke, hırs, önyargı, haset, kin, duygusal şiddet, haksızlık ve adaletsizlik gibi çatışmaları da kapsayan anlatımlarda bulunmaktadırlar. Böylece bireyleri mahremiyetleri üzerinden anlamak mümkün olmaktadır. Diğer taraftan programı izleyenler de, katılımcıların mahremiyet alanına dahil olmaktadır. Böylece özel alanın kamuya mal olması ve olumsuz örneklerin görünürlük kazanmasına riskini her zaman barındırmaktadır.

Diyanete Soralım programına Türkiye'nin her bölgesinden soru gelmiştir. İstanbul, Ankara, Bursa gibi büyük şehirler başta olmak üzere toplamda Türkiye'de 75 şehrinden soru iletilmiştir. Yurt dışında 9 ülkeden özellikle Türkiye'de göçün yoğun olarak gerçekleştiği bölgelerden vatandaşlar sorularını ulaştırmışlardır. Yurt dışı soruları ekonomik hayat, aile, sosyal hayat, ilim ve sağlık üzerine yoğunlaşmaktadır. Yurtdışı sorularında İslam'a ve Müslümanlara karşı geliştirilen olumsuz tutumlar dikkat çekmektedir. Hem yurt içinden hem de yurt dışından bu kadar yoğun soru sorulması, halkın DİB'e olan güvenine de işaret etmektedir.

Diyanete Soralım programına en çok soru İstanbul, Ankara ve Bursa'dan gelmiştir. Bu da dini bilgi alma ihtiyacının büyük şehirlerde daha çok hissedildiğini göstermektedir. Yine büyük şehirlerde DİB'in medya kanalını takip eden, bunlardan faydalanan kişi sayısının diğer şehirlere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Soru konularının da şehirlerin dinamiklerine göre farklılaştığını söylemek mümkündür. En çok soru sorulan İstanbul, Ankara ve Bursa'da ibadetten sonra sırasıyla ekonomi, aile ve ilim kategorisinde soru gelmiştir. Bu da şehrin dinamiklerinin insanların dini yaşantısını şekillendirdiğini ve dini sorularda farklılaşmayı sağladığını göstermektedir.

Soruların büyük bir kısmını orta yaş ve üzeri bireyler yöneltmiş; az sayıda da olsa çocuklar ve ergenlerden de soru gelmiştir. Bu da yaş ile birlikte dini bilgi alma ihtiyacının arttığını göstermektedir. Katılımcıların soruları, büyük oranda ibadet odaklı ve güncel dini meselelere dairdir. Bunun yanı sıra ekonomik hayat, aile, toplumsal ilişkiler başta olmak üzere hayatın her alanına dair soru sorulması, dinin yalnızca ibadet boyutuyla yaşanmadığına; katılımcıların sosyal hayatın diğer yönlerine dair de düşündüklerini göstermektedir. Bu da tipik Türk halk dindarlığına uygun olup, yaş artışı ile birlikte ibadetlere yönelme ve dini soru sorma ihtiyacının artması şeklinde düşünülebilir.

Katılımcıların ilettiği sorulardan temel dini bilgilerinin oldukça zayıf olduğu görülmekte ve dini bilgilere yalnızca ihtiyaç duyulması halinde başvurulduğu görülmektedir. Bunun dışında dini bilgilerin öğrenme ihtiyacı hissetmedikleri söylenebilir Bu anlamda katılımcıların kitabi bir dindarlık eğiliminde oldukları söylenemez. Katılımcılar daha çok sözlü aktarım, kültürel bellek ve hafıza zincirine dayalı bir dindarlık ortaya koymaktadır. Katılımcıların çevrelerinden aldıkları dini bilgiler, hafıza aktarımını sağlamakta ve sözlü gelenek katılımcıların yaşantısında aktif rol oynamaya devam etmektedir.

Programa en çok ibadet yaşantısı ile ilgili soru sorulmuştur. Katılımcılardan yaşlı, hasta ve engelli bireylerin ibadet yaşantılarında oldukça özenli oldukları, fiziksel ve zihinsel güçlükleri olsa dahi ibadetlerine devam ettikleri görülmüştür. Katılımcıların geçmişte aksattıkları ve yerine getiremedikleri ibadetlerden, olumsuz ahlaki davranışlardan ve kul haklarından ileriki yaşlarda pişman oldukları; bu sebeple ibadetlerin kazalarını yapmak suretiyle bir tür telafi dindarlığı geliştirdikleri söylenebilir. Bu katılımcıların dine dair zihinlerindeki problem alanı, ibadetlerin kazaları yerine getirmek suretiyle telafi etmektir. Katılımcıların yaşa bağlı olarak sorularının konusu da değişmektedir. Yaşlıların dine dair zihinlerindeki problem alanı, ibadet yaşantısı olup; en çok fiziksel zorluklar, vesvese ve unutkanlıktan etkilemektedir. Genç ve yetişkinler ise aile, ekonomik hayat, sağlık (çocuk sahibi olma), toplumsal hayat konuları üzerine programla iletişime geçmişlerdir.

Katılımcıların yaşantısında dinle beraber geleneğin ve kültürün izleri de olduğu söylenebilir. Katılımcılardan maddi durumu yerinde olmayan kimsenin kurban kesmesi, fitre vermesi yahut kredi çekerek hacca gitmek istemesi gibi sorulardan ibadetlerin, bir tür zorunluluk olarak görüldüğü, toplumsal kalıplar ve alışkanlıklar ile şekillendiği düşünülebilir.

Araştırmada ibadetlerin manevi yönünden ziyade pratik edilirkenki şekilsel boyutu bütün teferruatlarıyla sorulmuştur. Bu da katılımcıların ibadet yaşantısında Türk halk dindarlığına uygun olarak şekilsel, yüzeysel bir dindarlık sergilediklerini göstermektedir.

Kadın katılımcıların erkeklerden daha çok gösteriş dindarlığı içerisinde olduğu söylenebilir. Nitekim programa ulaşarak namazda okunan surelerin sıralanması, farz ibadetlere ek olarak yapılan nafile ibadetlerden bahsedilmesi, bağışlardan bahsedilmesi, defalarca hac ve umre yapıldığı bilgisinin paylaşılması gösteriş dindarlığına işaret etmektedir. Burada medyanın gösterişçi davranışı beslediği

Erkek katılımcı ağırlıklı cami cemaatinde bazı kırılmalar yaşandığı da görülmektedir. İmamların olumsuz davranış ve tutumları, cemaatteki bireyler arasındaki farklılıklar (yaşlı, genç, engelli, Suriyeli) ve anlaşmazlıklar, mezhep farklılıkları, cemaat ruhunun zedelenmesi riskini beraberinde getirmektedir. Cemaatin sosyalleştirici ve kaynaştırıcı yönü, din görevlilerinin çabalarına bağlı görülmektedir.

Mezhep farklılıkları da katılımcıların sosyal ilişkilerini ve ibadet yaşantısını etkilemektedir. Örneğin imamın Şafii, cemaatin Hanefi olması yahut cemaatin Şafii,

imamın Hanefi olması sorun olarak görülmüş; imam kendileriyle aynı mezhepten değil ise ibadetin sıhhatine şüpheyle yaklaşılmıştır. Bu da mezhebi bağlılığın, İslam üst çatısı altında bütünleşmenin önünde bir engel olduğunu ve toplumda bireyler arasında örtük bir şekilde çatışmaya sebep olduğunu göstermektedir.

Diyanete Soralım programı ile toplumsal hayatta ekonomi pratiğinin karşılığı da görülmüştür. Ekonomi ile ilgili sorular büyük şehirlerden gelmiş olup çoğunlukla erkek katılımcılar tarafından sorulmuştur. Araştırma kapsamında ekonomik hayatta, fıkıh ile realite arasında çatışma olduğu gözlenmiştir. Çalışma hayatının, ticaretin, banka işlemlerinin kapitalist sistem üzerinden gerçekleştirilmesi, İslam fıkhının canlı olarak sürdürülememesi ve fıkhın ortaya çıkan durumlara güncel cevap üretmekte zorlanması çatışmaların ana sebepleridir. Banka ile ticaret, paranın çalıştırılması, alım satım akdi, borç, yatırım, emeklilik, sigorta gibi konularda katılımcıların net bilgisinin olmadığı ve fıkha uygun olmayan şekillerde uygulamaların gerçekleştirildiği görülmektedir.

Türkiye'de sosyal yaşamda kamusal düzenin, hukuk sisteminin ve ekonomik işleyişinin küresel düzeyde sürdürülmesi, İslam fıkhının canlı ve diri tutulamaması sebebiyle ideal olan ile realitede yaşanan arasında mesafe açılmaktadır. Yani vahiy/dini bilgi ile gündelik hayat arasındaki, geleneksel ile modern arasındaki gerilim her geçen gün artmaktadır. Bu durum özellikle miras, evlenme/boşanma, banka/ faiz uygulamalarında kendini göstermektedir.

Katılımcıların sorularından yola çıkarak ailede çağa bağlı olarak çeşitli kırılmalar olduğu söylenebilir. Mirasta hakkaniyetin korunmaması, aile büyüklerinin huzur evine yerleştirilmek istenmesi, aldatmaların ve evlilik dışı birlikteliklerin yaşanması, boşanmaların fevri ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, boşandıktan sonra nikahsız beraber yaşanmaya devam edilmesi, aile büyükleriyle ilişkide iletişimin ve bağların koparılmak istenmesi aile kurumunun bireylerin psikolojik, duygusal doyum ve tatminini sağlamadığını, ailenin işlevini yerine getirmede sorunlar olduğunu, geleneksel aile kodlarının değiştiğini ve bozulduğunu göstermektedir.

Katılımcılardan bazılarının toplumsal hayatta ilişkilerini kişilerin iman ve amel durumuna göre inşa ettikleri, bireylerin muamelata aykırı, olumsuz amelleri olduğunda onlarla ilişkilerini sürdürmekten kaçındıkları; böylece bireyler arasında dine göre yaşamamanın bir dışlanmaya yol açtığı görülmektedir. Kredi alarak ev alan komşuya yahut faizle araç alan iş

arkadaşıyla sosyal ilişkiler kesilmek istenmektedir. Benzer şekilde *''oy kullanmaya''* ve *''kanun''*ların din dışı/ fıkha uymayan yaklaşımlarla yapılmasına olumsuz bakılmaktadır. Bu düşüncelerin Selefi gruplar vasıtasıyla halk arasında görünürlük kazandığı yahut onlarla etkileşimle yaygınlık kazandığı düşünülebilir.

Hüseyin Kayapınar'ın mülakatta (**Bkz. EK 2)** da belirttiği üzere katılımcılardan çoğunun tekrar eden, temel kaynaklarda ve ilmihallerde kolayca ulaşabilecekleri konuları programda sordukları görülmektedir. Bunda halkın kitap okumaması; din eğitimi/ öğretiminde zayıflıklar olması ve bireylerin dinle/ilimle ilgili konularda kendilerini geliştirmemeleri etkili olmaktadır. Buradan izleyici profilinin dini bilgi yönünden zayıf olduğu ve dini bilgileri içselleştiremedikleri ve gelişmeye açık olmadıkları görülmektedir. Bu anlamda ilim kategorisinde yöneltilen sorularda temel düzeyde İslami ilimlere dair bilgilenme ihtiyacı dikkat çekmektedir.

Akaid (inanç) hususunda, tipik Türk halk dindarlığına uygun olarak derin teolojik sorulara rastlanmadığı; bununla birlikte gaybi bilginin önemsendiği görülmektedir. Gaybi bilgi daha çok ahiret hakkında sorulmuş, kader, gelecekten haber verme gibi insanın nüfuz edemediği konular katılımcılar tarafından irdelenmiştir. Katılımcıların dini yaşantılarında sevap, günah, helal, haram, ahiret, cennet ve cehennem, odaklı olarak eylemlerin sonuçlarına bakmakta ve eylemlerinin karşılıkları üzerinden mükafat dindarlığı sergilemektedirler. ''Mükafat dindarlığı'', katılımcılar tarafından ahiret hayatı üzerine kurgulanmaktadır. Katılımcıların ahiret inancı, genel itibariyle cezalandırılma odaklı olup sorumlulukların yerine getirilmemesiyle cehenneme girme ve azap görme şeklindedir. Ödüllendirilme ise doğrudan cennet bağlamında değil şefaat ve şehitlik ile ilişkili olarak düşünülmektedir. Bu bakımdan mükafatlandırılma noktasında katılımcıların karamsar ve umutsuz bir bakış açısı olduğu söylenebilir.

Halk inanışlarının İslam ile senkretik bir yapıda olması, kültürün din üzerindeki diğer bir etkisidir. Çalışma örnekleminde katılımcılar, halk inanışlarını ile ilgili diğer kategorilere göre daha az soru yöneltilmişlerdir. Fakat halk inanışlarının toplumda menfi görülmemesi, halihazırda uygulanıyor olması ve din dışı görülmüyor olması az soru gelmesinin sebeplerinden olabilir. Halkın hurafe, batıl inanç ve bidatlara ilgisinin devam ettiği bilinmektedir. DİB'in hurafelere ilişkin çalışmasına da paralel olarak halk inanışlarının toplumsal yaşamda kanıksanmış olması programa az sayıda soru sorulmasını açıklamaktadır.

Araştırmada sağlık hususunda izleyicilerin hastalık, hamilelik ve kürtaj durumlarına karşı dini/ manevi başa çıkmada zorlandıkları görülmektedir. Tıptaki yeni gelişmelerin ibadetleri ve sosyal yaşantıyı etkileyen yönü sıkça sorulmuştur. Ekseriyetle çocuk sahibi olma, kürtaj konularında katılımcıların ‘‘günah/ceza’’ odaklı düşündükleri, tıpçıların ise dini referanslara dikkat etmedikleri; bu sebeple katılımcıların karar vermeleri gereken durumlarda dini bir otoriteden bilgi, destek ve yardım almaya çalıştıkları görülmektedir.

Çalışmada katılımcıların haramlar konusuna hassas oldukları görülmüş; bunların özellikle alkol, domuz eti, faiz ve kul hakkı olduğu tespit edilmiştir. Bu da katılımcıların tipik bir Türk halk dindarlığı ortaya koyduklarını göstermektedir.

Programda katılımcılar, ahlaki sorun alanlarına ve yozlaşmalara da değinmişlerdir. Hırsızlık, zina, intihar, küfür, yalan, iftira, dedikodu gibi hatalar ve günahlar itiraf edilmiş, pişmanlıklar dile getirilmiştir. Dini bilginin ahlaki olmayan davranışlardan kaçınmaya engel olmadığı görülmüştür. Örneğin *‘‘iftira’’*dan, *‘‘gıybet’’*ten, *‘‘zina’’*dan katılımcılar kaçınamadıkları ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar amel, ahlak ve imanı ayrımı yapmamakta; ahlaki olmayan davranışlar söz konusu olduğunda bireylerin Müslümanlığı üzerinden değerlendirmede bulunulmaktadır. Öte yandan katılımcılar dinin duygu boyutuna dair sorular da iletmiş; sabır, paylaşma, yardımlaşma, helalleşme, sorumluluk ve saygı gibi değerlere de vurgu yapmışlardır.

Türkiye’de nüfusun büyük oranda köyden kente göç etmesi, halkın boş zamanlarını değerlendirmek üzere dine, dini grup ve cemaatlere yönelmesini sağlamıştır. Programda dini gruplara, cemaatlere ilişkin çok az soru yer almıştır. Bu sorularda da katılımcılar çevrelerindeki tarikat ve cemaat mensuplarından etkilenerek bu tarz örgütlü yapılara katılmanın dini açıdan gerekliliği sormuşlardır. Diyanete Soralım programının izleyici kitlesinin ve takipçilerinin genel olarak dini bireysel yaşama eğiliminde oldukları ve ortalama bir halk dindarlığı sürdürdükleri söylenebilir. Katılımcıların tasavvufa, tarikatlara, cemaatlere önyargılı oldukları, mesafeli yaklaştıkları, olumsuz kanaatlere sahip oldukları ve mensubiyetten çekindikleri ifade edilebilir. Hatta mezheplerin gerekliliği hakkında da sorgulama yapan katılımcılar, Kur’an ve Sünneti dini yaşamak için yeterli görmektedir. Neticede bunlar katılımcıların bireysel dindarlıklarına işaret etmektedir.

Araştırmada, zaman ve dindarlık ilişkisinin değerlendirilebileceği kadar özel günlere ve zamanlara ilişkin katılımcıların sorusu olmamıştır. Programın kandil günlerinde ve

Ramazan ayında yayın yapmaması bunda etkili olmuştur. Programa az sayıda üç ayların nasıl geçirilmesi gerektiğine ilişkin soru gelmiş olup daha çok Cuma günü ve hutbenin irad edilmesi üzerine sorular yöneltilmiştir.

4.2. Öneriler

Araştırma neticesinde Diyanete Soralım katılımcılarının temel dini bilgi eksiklikleri olduğu görülmüştür. Özellikle ibadet, aile, ekonomi ve muamelata dair dini bilgilendirme ihtiyacının giderilmesi için DİB'in dini yayın organlarını çeşitlendirmesi ve bunları daha görünür hale getirerek insanların ilgisine sunması gerekmektedir. Katılımcıların hakkında bilgi sahibi olmadıkları için özellikle banka, faiz, ticaret, evlenme, boşanma ve miras hususlarında İslam fıkhına uygun olmayan uygulamalarda bulundukları görülmektedir. Bu konuda DİB'in bildiri, afiş, video kesitleri, kamu spotları, TV programları vb. yapması farkındalığı arttıracaktır. Bununla birlikte hali hazırda cami içi din hizmeti veren görevlilerin de bu din eğitimi/ öğretiminde daha etkin çalışması gerekmektedir.

Araştırmada katılımcıların dine dair zihin dünyalarındaki kategorilerin ibadet, ekonomi, aile, toplumsal yaşam, ilim, akaid, halk inanışları, sağlık ve ahlak olduğu görülmüştür. DİB'in doğrudan bu kategorilere yönelik yazılı ve görsel basın yoluyla tematik yayınlar yapması gerekmektedir.

Katılımcılar yeni gelişmelerin ve uygulamaların dini boyutuna da duyarsız kalmamaktadır. Kentsel yaşamda tıptaki yenilikler, estetik, teknolojik cihazlar, banka uygulamaları ve sanal sistemler katılımcıların dikkatini çekmektedir. Bu anlamda DİB'in medya organları yoluyla çağın gelişmelerine ve sorunlarına ilişkin yenilikçi, güncel dini içerik üreten yayınlar yapması gerekmektedir.

Bireysel dindarlığın artış gösterdiği günümüzde DİB'in bütün organlarıyla cemaat ruhunu sağlayacak, birlik beraberliği güçlendirecek ve ''cemaat dindarlığı''nı besleyecek bir yayın politikası geliştirilmesi de önem arz etmektedir. Din görevlilerinin cemaat ruhunu korumak için daha hassas olmaları, kucaklayıcı ve dinin kolaylaştırıcı yönünü vurgulayıcı tutum ve davranışlar geliştirmeleri gerekmektedir. Özellikle ibadet mekanlarında bireysel farklılıklar üzerinden çatışmaların oluşmasına izin verilmemelidir. Cami merkezli cemaatte sosyal uyumun ve birlikteliğin sağlaması din görevlisinin gayretleri ile gerçekleşecektir.

Yurt dışından Diyanete Soralım programına ulaşan katılımcılar olduğu düşünülerek bulundukları Almanya, Fransa, İtalya, İsviçre, Azerbaycan'da vb. ülkelerde DİB'in güçlendirilerek vatandaşların dini hizmet ve ihtiyaçlarının cevaplandırılması sağlanabilir.

Kars, Hakkari, Siirt, Bilecik, Bartın, Muğla, Amasya, Kırşehir, Nevşehir ve Tunceli gibi Diyanete Soralım'a hiç soru iletmeyen ya da bir soru iletilen bu şehirlerde dini hayatın seyri üzerinde durulması ve DİB tarafından çalışılması gerekmektedir. Özellikle küçük şehirlerde sorun alanları tespit edilerek din hizmetlerinin sunulması yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

Bazı katılımcılar, Din İşleri Yüksek Kurulu fetvaları ile program fetvaları arasında fark olduğuna değinmiştir. Burada DİB'in fetvalar konusunda ortak işleyecek bir mekanizmaya ihtiyacı olduğu görülmektedir. Dini bilgi alma kanallarının kontrol altında tutulması ve denetlenmesi gerekmektedir. DİB dışında halkı yanlış yönlendirecek otoriter yapılara (örgütlü dini yapılara) da izin verilmemelidir. İlaveten hacda kurban vekaleti alıp kurbanları kesmeyen dolandırıcılara itimat eden Türk hacılar mağdur olmaktadır. Burada hac organizasyonu yapan kurum ve kişilerin hacı adaylarını uyarmaları ya da bu konuda DİB'in bir sistem geliştirmesi yerinde olacaktır.

Araştırmada Diyanete Soralım izleyici kitlesinin daha çok orta yaş ve üzeri bireylerden oluştuğu görülmüştür. Diyanet TV'de genç ve çocukların da dini bilgilerini yoklayacakları, dine dair ilgi ve meraklarını arttıracak, interaktif katılım sağlayabilecekleri program formatlarının arttırılması, gerekmektedir.

Bireyler dini öğretiyi büyük oranda ailelerinden, çevrelerinden, görsel ve yazılı medyadan öğrenmektedir. Dini bilginin öğreniminde DİB ile halkın yakınlaşması gerekmektedir. Bu anlamda Diyanet TV'de orta yaş ve üzeri izleyiciler için akademik, teolojik tartışma programlarından ziyade basit, temel düzeyde yayınlarının yapılması halkın ihtiyacına daha uygun görünmektedir.

Fıkıh ile realite arasındaki gerilim katılımcılar tarafından da hissedilmektedir. Dini bilginin, gündelik sorunlara çözüm getirmesi, modern yaşamın gerekleri karşısında yeniliklere ve ihtiyaçlara cevap verilmesi için DİB'in İslam fıkhı çalışmalarının daha ciddi, hassas ve üretken bir şekilde yürütmelidir.

BİBLİOGRAFYA

Acar Hİ. (2011). Mehrin islam hukuku açısından değerlendirilmesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 17: 367-388.

Aljazeera. Suriye'nin dini ve etnik haritası. http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyenin-dini-ve-etnik-haritasi. 24 Nisan 2019.

Aksoy E., Dülger S., Köksal A. (2018). Bilimsel Araştırmalarda Evren, Örneklem, Varsayım ve Değişken. İçinde: Güngör Ö (Editör). *Bilimsel Araştırma Süreçleri Yöntem, Teknik ve Etiğe Giriş*, 1. Baskı. Ankara, Grafiker Yayınları, 148.

Aktan H. (2005). Miras. https://islamansiklopedisi.org.tr/miras. 24 Nisan 2019

Aktepe E., Atay İM. (2017). Çocuk evlilikleri ve psikososyal sonuçları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar,* 9(4):410-420.

Akyüz N, Çapcıoğlu İ., Gürsoy Ş. (2006-2009). Sosyolojide yönteme giden yollar üzerine. *Toplum Bilimleri Dergisi,* 1(3):79- 95.

Akyön S. (2016). Türkiye'de Dini Yayıncılığın Gelişimi: Dini Radyolar. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Arabacı F. (2000). *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları- Çorum Örneği,* 1. Baskı. Etüt Yayınları, 159-183.

Armutçu O. Nafakaya 5 yıl sınırı. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/nafakaya-5-yil-siniri-40808387. 5 Nisan 2019.

Arslan M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı.* 1. Baskı. İstanbul, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 62 – 66.

Ayan MA. (2014). Televizyonda Yayınlanan Dini Programlarda Kadının Temsili. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi

Aydın M. (2015). *Değişim Sosyolojisi*, 1. Baskı. İstanbul, Açılımkitap, 231-232.

Başaran R. (2013). 1 milyon 124 bin 961 öğrenci Kur'an kursuna gitti. http://www.radikal.com.tr/turkiye/1-milyon-124-bin-961-ogrenci-kuran-kursuna-gitti-1123760/. 16 Mart 2019.

Bayraktar R. (2018). *Fetva Soruları Işığında Dindarlık Tipolojileri (Samsun Örneği)*,1. Baskı. Ankara, Berikan Yayınevi, 40, 146, 147.

Coşkun MA. (2003). Medya ve Din İlişkisi – Cumhuriyet Gazetesi Örneği. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Creswell JW. (2015). Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma Deseni. (Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir), 2. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi

Çalık B. (2017). Huzurevlerinde 19 bin 818 kişi kalıyor. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/huzurevlerinde-19-bin-818-kisi-kaliyor-/727545. 17 Nisan 2019.

Çapcıoğlu F., Açıkgöz ÖK. (2018). Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri. İçinde: Güngör Ö (Editör). *Bilimsel Araştırma Süreçleri Yöntem, Teknik ve Etiğe Giriş*, 1. Baskı. Ankara, Grafiker Yayınları, 214.

Çelebi K. (2018). Medya ve Din İlişkisi Bağlamında, TV Programlarında Sorulan Dini Sorular Ekseninde Kadın Problemleri. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Çelik C. (2004). Türk halk dindarlığında değişim ve süreklilik: ziyaret fenomeni örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1): 232-233.

Çelikkaya MF. (2010). Seküler Bir Kutsal Oluşturma Aracı Olarak Medya ve Din İlişkisi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Dalgın N. (2004). Değişim stratejisi açısından hukuk ve İslam Hukuku, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (16): 111- 128.

Demir Z. (2010). *Almanya'da Yaşayan Türk Kadınları Durumları, Sorunları, Din ve Diyanet Algıları*, 1. Baskı. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 159- 161.

Demir Z. (2018). Kadının ücret karşılığı çalışması konusunda din işleri yüksek kurulu'na gelen sorular. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 21(54): 104- 105.

Demir Z. (2018). Boşanma ve nedenleri ile ilgili Din İşleri Yüksek Kuruluna yöneltilen sorular. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 12(24): 71.

Demirci K. (2006). Muska. https://islamansiklopedisi.org.tr/muska. 9 Nisan 2019

DİB. (2014). *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 1. Baskı. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 81-106.

DİB. (2019). Diyanet'ten sigara kararı. https://www.diyanet.tv/diyanet-ten-sigara-karari. 16 Mart 2019.

Dilek Ş. (2018). Blockchain teknolojisi ve bitcoin. *Siyaset Ekonomi Toplum Araştırmaları Vakfı*, Analiz 231:21-26.

Genç Yıldız, E.H. (2018). The Presidency of Religious Affairs, women, and politics in Turkey: 1968 – 2014. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Güleç M. (2017). *Sosyolojik Açıdan Türk Halk Dindarlığı*, 1. Baskı. Ankara, Gece Kitaplığı, 81 – 84.

Güler İ. (2015). *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu Ehli Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlaki Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım*, 1. Baskı. Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 33.

Günay Ü. (2003). Türk halk dindarlığının önemli çekim merkezleri olarak dini ziyaret yerleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15): 14.

Güngör K. (2014). Türk halk inanışları http://bizdosyalar.nevsehir.edu.tr/4f4a3e1b4c0b29c9505e0d4ac1757691/turk-halk-kulturu-3.pdf. 8 Nisan 2019.

Güngör Ö. (2016). *İki Dünya Bir Aile*, 1. Baskı. Ankara, Akçağ Yayınları, 57.

Güngör Ö. (2017). Alevilik üst kimliği kullanımının Aleviler Nusayriler bağlamında dış kimlik-iç kimlik yansımaları. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (2): 80.

Gürbüz S., Şahin F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 4. Baskı. Ankara, Seçkin Yayınları, 135 – 433.

Gürkan SL. (2006). Nazar. https://islamansiklopedisi.org.tr/nazar--goz-degmesi. 9 Nisan 2019.

Kafesoğlu İ. (2016). *Türk Milli Kültürü*, 40. Baskı. İstanbul, Ötüken, 290- 293.

Kallek C. (2006). Narh. https://islamansiklopedisi.org.tr/narh#1. 24.04.2019.

Kandemir F. (2016). Halk inançlarının psiko-sosyal nedenleri ve türkiye'deki halk inançlarının tarihi temelleri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1): 97.

Karadaş D. (2013). İşte o harita! https://www.haberturk.com/gundem/haber/830504-iste-o-harita. 17 Mart 2019.

Kaya E. (2017). Dini grupların dini bilgi kaynaklarını kullanırken araçsallaştırdığı formlar (FETÖ örneği). *Journal of Academic Divinity International Refereed Journal*, 1: 65-82.

Kemp S. (2018). Digital in 2018: World's Internet Users Pass The 4 Billion Mark. wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018. 16 Şubat 2019.

Keskin YZ. (2006). Şanlıurfa halk kültüründe ölüm. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16:29.

Kılıç AF., Ağçoban S. (2013). Kur'an bağlamında İslam öncesi Arap yarımadası'nda dinî hayat, putperestlik/paganizm örneği. *Diyanet İlmî Dergi* 49(4): 66.

Koçoğlu K. (2016). 21.Türkiyesi'nde hurafeler. *Diyanet Aylık Dergi,* 186: 5.

KONDA. (2014). Diyanet işleri başkanlığı araştırması algılar, memnuniyet, beklentiler. http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/HYD_DIBArastirmasiRapor_Kasim2014.pdf. 7 Nisan 2019

KONDA. (2016). Sağlık algısı. https://konda.com.tr/tr/raporlar/ 8 Nisan 2019

KONDA. (2018). Hayat tarzları araştırması. https://konda.com.tr/tr/raporlar/ 8 Nisan 2019

Korkmaz A. (2012). Tıp ve Din. Din Sosyolojisi El Kitabı. İçinde: (Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu) 1. Baskı. Grafiker Yayınları. Ankara. 327-330.

Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2):2.

Kuş E. (2003). *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri: Nicel Mi Nitel Mi?* Ankara, Anı Yayıncılık

Kümbetoğlu B. (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, 4. Baskı. İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 177.

MAK. (2017). Türkiye'de toplumun dine ve dini değerlere bakışı araştırması. https://www.makdanismanlik.org/2019/03/10/turkiyede-toplumun-dine-ve-dini-degerlere-bakisi/. 25 Nisan 2019

Mepanews, (2017). Cezayir'de İslam dini devlet kontrolünde olacak. https://www.mepanews.com/cezayirde-islam-dini-devlet-kontrolunde-olacak-10136h.htm.10 Mart 2019.

Mardin, Ş. (1990). *Din ve İdeoloji,* 4.Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları.

Neuman WL. (2010). Social Research Methods Qualitative And Quantitative Approaches. Çeviri: Özge S. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, 4. Baskı. İstanbul, Yayınodası, 336.

Nuran MB. (2015). Geleneksel Medya Ve Yeni Medya Etkileşimin Gezi Parkı Gösterileri Bağlamında İncelenmesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim ve Tasarım Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi.

Okumuş E. (2002). *Gösterişçi Dindarlık*, 1. Baskı. İstanbul, Pınar Yayınları, 38.

Okumuş E. (2015). *Dinin Toplumsal İnşası*, 1. Baskı. Ankara, Akçağ Yayınları, 113.

Okumuş E. (2016). Bedene Müdahalenin Sosyolojisi. İçinde: Canatan K (Editör). *Beden Sosyolojisi*, 3. Baskı. İstanbul, Açılım Kitap, 45-56.

Okumuş E. (2017). *Güven Toplumu*, 1. Baskı. Ankara, Maarif Mektepleri, 122.

Onay A. (2018). Toplumsal farklılaşma ve Türkiye'de imam nikâhı meselesi. *Journal of Analytic Divinity*, 2(2): 102.

Mayring P. (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş Nitel Düşünce İçin Bir Rehber*. Gümüş A., Durgun MS. (Çeviri Editörleri). 1. Baskı. Ankara, BilgeSu Yayınevi, 51-99.

Punch KF. (2005). Introduction to Social Research. Çeviri: Bayrak D., Arslan HB., Akyüz Z. Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. 1. Baskı. Ankara, Siyasal Kitabevi, 219 – 220.

RTÜK. (2018). Televizyon izleme eğilimleri araştırması. https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf. 27 Nisan 2019.

Seufert G. (2007). Mezhep ile Etniste Arasında: Küreselleşen İstanbul'da Bir Kürt Alevi Aşiret. İçinde: Öncü A, Weyland P (Derleyenler). *Mekan, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, 2. Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 219.

Sherkat DE. (2003). Dini sosyalleşme: etki kaynakları ve araçların etkileri. (Çeviren: Ö Güngör). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(3): 279.

Su S. (2011). *Hurafeler ve Mitler Halk İslamında Senkretizm*, 2. Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 29-110.

Subaşı N. (1999). *Kutsanmış Görüntüler*, 1. Baskı. İstanbul, Nehir Yayınları, 23- 26.

Şener A. (1988). Abdest. https://islamansiklopedisi.org.tr/abdest. 11 Nisan 2019.

Şimşek H., Yıldırım A. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6. Baskı. Ankara, Seçkin Yayıncılık, 14-190.

Topçu N. (2017). *Sosyoloji*, 7. Baskı. İstanbul, Dergâh Yayınları, 124-145.

TUİK. (2015). Zaman kullanım araştırması. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18627 23 Haziran 2019.

TUİK. (2016). Aile yapısı araştırması. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869. 16 Nisan 2019.

TUİK. (2017). İstatistiklerle aile. www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=27597. 7 Mart 2019.

TUİK. (2018a). Yaşam memnuniyeti araştırması. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27590. 15 Nisan 2019.

TUİK. (2018b). Ocak işgücü istatistikleri. www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=27693. 15 Nisan 2019.

Tuğla K. (2012). Türkiye'de İslami İçerikli Televizyon Yayıncılığının Gelişimi Üzerine Bir İnceleme: Çocuk Kanalı Yumurcak Tv Örneği. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Radyo Tv Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Turan İ. (2005). Dini İçerikli Televizyon Programlarının Yetişkinler Üzerine Etkisi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Uyanık F. (2013). Sosyal medya: kurgusallık ve mahremiyet, Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi, Kocaeli, *Sosyal Medya: Kurgusallık Ve Mahremiyet Yeni Medya Çalışmaları: Kuram, Yöntem, Uygulama Ve Siyasal. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*, 368.

Ülger SU. (2007). Medya Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma ''Kahramanmaraş Örneği'' Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Ülker S. (2011). Türkiye'de Halk Dindarlığının Dönüşümünde Görsel Medyanın Rolü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Vatandaş C. (2016). Sekam araştırması bağlamında Türkiye'de aile yapısı ve problemleri. Savrulan Dünyada Aile Sempozyumu, İstanbul, *Savrulan Dünyada Aile Sempozyumu (Sorunlar – İmkanlar –Çözümler)* Sekam Yayınları, 85-86.

Yapıcı A. (2002). Dini yaşayışın farklı görüntüleri ve dogmatik dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2(2): 80- 99.

Yavuz YŞ. (2012). Tevessül. https://islamansiklopedisi.org.tr/tevessul. 25 Nisan 2019.

Yenen İ. (2012). Medya ve Din. Din Sosyolojisi El Kitabı. İçinde: (Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu) 1. Baskı. Grafiker Yayınları. Ankara. 426.

Yıldırım E. (2018). *Kültür Savaşlarından Kültürel İktidara Türkiye'nin Yeni Kültürü,* 1. Baskı. İstanbul, Pınar Yayınları

Yılmaz H. (2007). Hz. Peygamber döneminden günümüze kadınlar ve cami eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi,* 5 (14):124.

EKLER

EK 1. ÖRNEKLEM SEÇİM YÖNTEMİ

Program Numarası (N)	Örnekleme Numarası / Seçilen Örneklemler	Arttırma Katsayısı
1024	1	3
1025	2	
1026	3	
1027	4	
1028	5	İlk Rassal Seçim: 5
1029	6	
1030	7	
1031	8	
1032	9	
1033	10	
1034	11	
1035	12	
1036	13	
1037	14	
1038	15	
1039	16	
1040	17	
1041	18	
1042	19	
1043	20	
1044	21	
1045	22	
1046	23	
1047	24	
1048	25	

1049	26	
1050	27	
1051	28	
1052	29	
1053	30	
1054	31	
1055	32	
1056	33	
1057	34	
1058	35	
1059	36	
1060	37	
1061	38	
1062	39	
1063	40	
1064	41	
1065	42	
1066	43	
1067	44	
1068	45	
1069	46	
1070	47	
1071	48	
1072	49	
1073	50	
1074	51	
1075	52	
1076	53	
1077	54	
1078	55	
1079	56	
1080	57	

1081	58	
1082	59	
1083	60	
1084	61	
1085	62	
1086	63	
1087	64	
1088	65	
1089	66	
1090	67	
1091	68	
1092	69	
1093	70	
1094	71	
1095	72	
1096	73	
1097	74	
1098	75	
1099	76	
1100	77	
1101	78	
1102	79	
1103	80	
1104	81	
1105	82	
1106	83	
1107	84	
1108	85	
1109	86	
1110	87	
1111	88	
1112	89	

1113	90	
1114	91	
1115	92	
1116	93	
1117	94	
1118	95	
1119	96	
1120	97	
1121	98	
1122	99	
1123	100	
1124	101	
1125	102	
1126	103	
1127	104	
1128	105	
1129	106	
1130	107	
1131	108	
1132	109	
1133	110	
1134	111	
1135	112	
1136	113	
1137	114	
1138	115	
1139	116	
1140	117	
1141	118	
1142	119	
1143	120	
1144	121	

1145	122	
1146	123	
1147	124	
1148	125	
1149	126	
1150	127	
1151	128	
1152	129	
1153	130	
1154	131	
1155	132	
1156	133	
1157	134	
1158	135	
1159	136	
1160	137	
1161	138	
1162	139	
1163	140	
1164	141	
1165	142	
1166	143	
1167	144	
1168	145	
1169	146	
1170	147	
1171	148	
1172	149	
1173	150	
1174	151	
1175	152	
1176	153	

EK 2. MÜLAKAT/ INTERVIEW

Bu mülakat, 18 Mart 2019 tarihinde İstanbul'da İslam Araştırmaları Merkezi'nde yapılmıştır.

Emine Kaya - Hüseyin Kayapınar (Din İşleri Yüksek Kurulu Eski Başkanı)

1. **Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir medya kanalı (televizyon) üzerinden halka cevap üreten bir mekanizma geliştirmesi konusunda ne düşünüyorsunuz?**

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi, vatandaşları dini konularda aydınlatmak ve din hizmetlerini organize etmektir. Önceleri insanları dini konularda aydınlatmak için başvurulan yöntemler; hitabet, kitap ve dergi idi. Ama şimdi radyo ve televizyon gibi toplumda daha büyük kesimlere ulaşan, doğrudan kulağa ve göze hitap eden ve daha etkili olan yöntemler oldukça yaygınlaştı. Takriben yedi sene önce Diyanet İşleri Başkanlığı da Diyanet radyoyu ve Diyanet TV'yi kurdu. Bu iki iletişim organı vasıtasıyla daha etkin ve daha verimli hizmetler sunmaya başladı. Dini ve kültürel yönleri ağırlıklı olan birçok program yaptı. Bunlar arasında yer alan Diyanete Soralım programı oldukça dikkat ve beğeni çekti. Bu programın haftanın beş günü canlı olarak yayınlanması, vatandaşların dini konulardaki sorularına doğrudan cevap verilmesi ve izleyicilerin konuştuğu dilden ve rahatça anlayabilecekleri sadelikte olması tutulmasında etkili oldu. Aslında fetva kişiseldir ve bir kişinin sorduğu soruya bire bir cevap verilmesi gerekir. Fetvanın herkese açık verilmesi şu açılardan risklidir:

1) Fetva, kişiseldir yani aynı konuda farklı şahıslara farklı cevaplar verilmesi gerekebilir. Mesela benim sizin bir sorunuza vereceğim cevapla seksen yaşındaki bir kadının sorduğu aynı soruya vereceğim cevap farklı olabilir. Hatta belki de farklı olmalıdır.

2) İzleyenler sözünüzü tam olarak zapt edemeyebilir. Yanlış anlayabilir. Çünkü dinleyenlerin bilgi ve kültür seviyeleri farklıdır. Ayrıca sorulan bir soru cevaplandırılırken bir izleyici televizyonunu cevabın yarısında açıp, cevabı tam görmeden eksik veya yanlış anlaya bilir.

Diğer taraftan bizim insanımız kitap okumuyor. Dolayısıyla dini alandaki bilgileri çok kısıtlı. Bu insanların öğrenmeye ihtiyaçları var. Onun için televizyon iyi bir eğitim aracı olabilir. Diyanete Soralım programı bu anlamda yararlı oldu. Biz fazla spesifik konulara girmemeye, polemiğe meydan vermemeye çalıştık. Yanlış anlaşılmalara ve değerlendirilmeye sebep olmayacak bir dil kullanma gayretinde olduk. Çok şükür-bir kısmı iki ayrı arkadaşa ait olmak üzere- 1200 ün üzerinde program yaptık ve hiçbir sorunla karşılaşmadık. Demek ki televizyonda bu şekilde bir program uygulanabilir. Yani Diyanet İşleri Başkanlığı bu formatta bir program sunabilir ama dediğim gibi çok dikkatli olmak gerekir.

- **Mesela programda cevap vermeyip Din İşleri Yüksek Kuruluna yönlendirdiğiniz konular olmuştu.**

Boşanma konusunda gelen sorulara genelde ekranda cevap vermemeye çalıştım. Çünkü izleyenler kendi durumlarını TV'de izlediği cevaba uydurmaya kalkarlar. Oysa onun durumu tamamen farklıdır. Üstelik verdiğiniz cevap bir yuvanın dağılmasına veya dinen meşru olmayan birlikteliğe sebep olabilir. Halbuki onun durumu farklıdır. Yani o konuda bir cevap vermek için yüz yüze gelmemiz, kişiyi doğrudan dinlemeniz, meseleyi daha iyi anlamak için sorular sormanız, hatta eşlerin her ikisini de dinlemeniz gerekir.

2. **Diyanet TV'de uzun yıllardır Diyanete Soralım vasıtasıyla insanlara ulaşmanızın insanlar üzerindeki etkisi nasıl sizce? Aldığınız geri dönüşler, tepkiler nasıldı?**

Tabi insanların bizden dinlediklerini hayatlarında ne kadar uyguladıklarını, ne kadar uygulamadıklarını bilemeyiz. O zaman biz değerlendirmemizi neye göre yapacağız? Birincisi reyting ölçümleri, ikincisi sokakta karşılaştığımız insanlardan veya - içlerinde ilim adamlarının da bulunduğu- bazı dostlardan aldığımız tepkiler.

Benim bu programı yaptığım dönemde en yüksek reyting, Diyanete soralım programına aitti. Bunun için ''Diyanet TV'nin yüzü'' deniyordu. Niye bu kadar çok izleniyor? Demek ki istifade ediliyor. Bir de her kesimden karşılaştığımız kadın, erkek, yaşlı, genç, mütesettir, başı açık insanların ''Hocam sizi izliyoruz, teşekkür ediyoruz, çok yararlanıyoruz, programın devamını diliyoruz'' şeklinde geri dönüşleri oluyordu. Bu programı öne çıkaran asıl yönü şu olsa gerek: kişi doğrudan soru soruyor ve cevabını

alıyor. Bir de aldığı cevaptan tatmin oluyor. Soruyu sosyal medya yoluyla sorsa ve bir hafta sonra o soru cevaplansa adam denk gelmeye bilir, programı izlemiyor olabilir.

3. Peki programda zorlandığınız güçlük çektiğiniz durumlar oldu mu?

Bazen önemsiz, basit sorular oluyor. Üstelik aynı sorunun peş peşe birkaç gün sorulduğu oluyor. Bu tür sorulara cevap vermek sıkıyor. Bir de bazı konularda cevap verirken üzülüyorsunuz. Mesela bir kadınla bir erkek evlenmişler, gayet iyiler. Sonra adam dinden çıkmış, Allah'ı inkar eder hale gelmiş, kadın soruyor; şimdi bizim evliliğimizin hükmü ne? Burada konu ile ilgili bir hüküm var, bir de aile var, çocuklar var. Biz orada hükmü söylemek zorundayız. Tabi bir taraftan bir Müslümanın dinden dönmesi, diğer taraftan ailenin durumu. Üzülüyoruz tabi. Ama tabiatıyla fıkha veya akaide göre cevap veriyoruz. Bir de cevap verdiğimiz kişilerin kendi doğruları varsa sözümüzü yanlış anlıyor. Böyle güçlükler oluyor.

4. Programdan önce soruları görme şansınız oluyor muydu?

Bize sorular dört türlü geliyor. Bunlar; Facebook, Twitter, Mail ve canlı yayın soruları. Facebook, Twitter, Mail sorularını önceden görebiliyorsunuz. Telefon sorularının ise hepsini önceden bilemiyoruz. Vatandaş telefonu açıyor ve ilgili görevliye soru sormak istediğini söylüyor. Görevli; sorusunun ne olduğunu sorup bir soru kaydediyor. Kendisine dönüldüğünde vatandaş yazdırdığı sorunun yanı sıra iki üç soru daha ekliyor. Tabi bunlardan daha önceden haberiniz olmuyor. Yani soruların büyük kısmı spontene olarak geliyor.

5. İnsanların sorularını yöneltecekleri pek çok dini kanal -müftülükler, din görevlileri, imamlar - olmasına rağmen televizyon vasıtasıyla ve Diyanete Soralım programını tercih ederek cevap almak istemelerini nasıl yorumluyorsunuz?

Diğer kanallardan çok Diyanet TV'ye ye sormalarının sebebi, Diyanete güvenmeleri. Bir de galiba programı yapana güveniyorlar. Anlatma tarzının, üslubunun da haliyle etkisi oluyor. Bizim üslup bu anlamda tutuldu. İnsanların din görevlilerinden ziyada programa soru sormaları kolaylarına geldiği için olsa gerek. İnsan evinde oturup televizyon seyrederken telefonu açıp kolayca sorusunu sorup cevabını alıyor. Tabi görevlilere de çok soru soruluyor.

6. **İnsanların programa soru yönlendirme maksatları hakkında ne düşünüyorsunuz?**

Yüzde doksan öğrenmek için olduğunu düşünüyorum. Yani amaç test etmek değil. Hoca ne diyecek bir bakalım, bir de Diyanet ne diyor diye değil, gerçekten öğrenmek için soruyorlar. Çok az kişi belki hocayı veya diyaneti sınamak için soruyor olabilir. Bunlar belli oluyor, soruyu soran kişi üslubuyla kendisinin de bunları bildiği havası veriyor. Orta dereceli okul öğrencilerinin öğretmenlerinin verdiği ödevle ilgili veya ilahiyat fakültesi öğrencilerinden de sorular geliyor. Soruların çoğunu sıradan vatandaş soruyor.

7. **Programa en çok/en az hangi konular üzerine sorular geliyordu? Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?**

En çok ibadetlerle, faizle, aile hayatıyla ilgili sorular geliyordu. İslam ceza hukukuyla ilgili konularda soru gelmezdi.

8. **Peki ibadetle ilgili çok soru soruluyor dediniz. Bunun sebebi ne olabilir?**

İnsanları dini hayatının temelini, iman ve ibadet oluşturduğu ve insanları en çok ibadet ilgilendirdiği için. İbadetlerden de namaz ve adak konularında çok soru geliyordu.

9. **Aile hayatıyla ilgili sorulan soruları değerlendirebilir misiniz?**

Aile konusunda en çok nişanlılık dönemi soruluyor. Nişanlılık döneminde dini nikâh kıyıyorlar. Sonra vazgeçiyorlar evlenmekten. Bu urumda nikâhları ne olacak. Nişanda takılan takılar, verilen hediyeler ne yapılacak şeklinde sorular geliyor. Sonra kadın kocasına hizmet etmek zorunda mı veya koca eşinin ailesini ziyaretine engel olabilir mi şeklinde. Bazen hanımlar kendilerine mirastan pay verilmediğinden, haklarının yenildiğinden bahsediyorlar. Babanın hayattayken mal paylaştırması ve bazı çocukları arasında ayrım yapması, medeni kanunla miras paylaşımı üzerine de sorular geliyor. Bir de süt akrabalığı ve bunun evliliğe etkisi ile ilgili sorular çok geliyor.

10. **Benim çalışmada gördüğüm kadarıyla ahlakla ilgili çok az soru gelmiş.**

Doğrudur. Ahlaki konuları, insanlar genelde dinin bir parçası olarak algılamıyorlar. Namaz kılıyor ama gıybetten de geri kalmıyor, yalan söylüyor, sözünde durmuyor gibi… tabi bunu genellemek yanlış.

11. **Peki programa soru gelen diğer konularda ne dersiniz?**

Ticari hayatla ilgili; ağırlıklı olarak banka, faiz, katılım bankaları ile ilgili soru geliyor. Yurt dışında Gayrimüslimlerin lokantasında çalışanlar domuz etiyle uğraşılıyor. Burada çalışabilir miyim şeklinde, bankada çalışan personelin aldığı maaşın durumu, içki satan dükkandan alışveriş yapılıp yapılamayacağı, yurt dışında faizin hükmü gibi sorular da geliyor. Akaitle ilgili olarak da daha çok kabir azabı, kader, şefaat ve Mehdi ile ilgili, bir de halk inanışlarında türbelere adak adamak, sağlıkla ilgili haram maddelere tedavi yapılabilir mi gibi sorular geliyordu.

12. Programa ilk başladığınız dönem ile son yayın döneminiz arasında dini soruların çerçevesinde bir değişiklik oldu mu? Programa gelen soruları baz alarak insanların din anlayışlarında, dini yaşayışlarında bir değişiklik var diyebilir miyiz?

Program başlayalı yedi sene oldu. Onun için sorular arasında fark oldu mu pek bilmiyorum. Programlardan etkilenerek eskiden namaz kılmıyordum şimdi sizin programdan dolayı namaza başladım diyen oldu mu onu bilemem. Ama bizim programımız bir vaaz programı değil. Onun için dini yaşantılarında değişikliğe sebep olacağını zannetmiyorum. Ama belki uygulamadaki bazı yanlışları düzelmiş olabilir.

13. Soru yönelten insanların dini, sosyo - kültürel ve ekonomik profili hakkında bir değerlendirme yapabilir misiniz?

Çoğunluk orta seviye halk ve dini hassasiyeti olanlar. Ama böyle olmayanların da olduğunu anlıyoruz bazen. Adam Müslüman ama bazı dini hükümler kafasına yatmıyor onu anlamak için sorular soruyor. Fakat genelde soru soranların profili benim anladığım kadarıyla orta sınıf. Hiç konuyla ilgisi olmayanlar zaten soru sormaz, bilmez. Çok üst seviyede dini bilgisi olanlardan da soru gelmiyor. Genel olarak dini hassasiyeti olan ve dinini doğru yaşamak isteyen insanlardan geliyor. Bir de inancı olup, ara sıra cumaları kılanlardan merakla veya öğrenmek amacıyla sorular geliyor.

14. Programına temel dini bilgiler bağlamında 'basit' denebilecek çok fazla soru iletildiğini görüyoruz. Bunun hakkında ne düşünüyorsunuz?

Maalesef vatandaşımızın dini konularda bilgisi çok az. Hatta ilmihal veya en basit akait konularında bile haberdar değiller. Bunun sebebi ne? Önemsememiş veya öğrenmeye imkan bulamamış bundan olsa gerek. Basit soruların sebebi, anladığım kadarıyla insanların

bu konulardaki yetersizliği. Bazen din görevlisi hocalar da programa soru soruyor. Tabi onların soruları daha farklı oluyor.

15. **Medya yoluyla dini soruların iletilmesinin Türk halkı üzerinde ne gibi bir etkisi var sizce?**

Vatandaş sorusunun cevabını hemen en kısa yoldan almak istiyor. İnsanlar namaza gidiyor ama sorusunu imama sormuyor. O soruyu sorduğu zaman kınanacağından endişe ediyor, utanıyor. ‘‘Bu soru da sorulur mu derler’’ diye çekiniyor. Tabi mahallesindeki hocalara veya müftülüklere de sorular gidiyor. Yani tek soru sorulan yer Diyanet İşleri başkanlığı ve Diyanet TV değil.

16. **Sorular sorularda katılımcılar sizce mahremin, gizli, örtük anlamların açılmasında bir hassasiyet gözetiyor mu sizce?**

İsim vermiyorlar ismin açıklanmasını istenmediğinde.

17. **Son olarak, Diyanete Soralım programı bağlamında Türk halk dindarlığını nasıl yorumlarsınız?**

İnsanımızın dindarlığı konusunda daha çok anketler belirleyici oluyor zannediyorum. Diyanet, TÜİK’e bir anket yaptırdı ve bu anket sonuçlarını yayınladı. O anket, Türkiye’nin dindarlık haritası açısından önemli bir veri. Bir TV Programı ile halkımızın dindarlığını ölçmesi, zannediyorum zor. Takriben 1200-1300 program çekildi. Diyelim 15 000 soru geldi. Bunlarında çoğu tekrar tekrar soruluyor. Tabi her bölgeden de soru gelmiyor. Örneğin batı illerinden az soru geliyor. Mardin’den, Gümüşhane’den soru yok Türkiye’de dini yaşantısı en ileri şehir olarak akla Konya, Kayseri gelir ama Konya’dan gelen soru ile başka bir ilden gelen soru oranı ne acaba? Doğu Anadolu Bölgesinden çok az soru gelmiştir. Bunun sebebi kanaatimce mezhep farklılığı ve halkın kendi şeyhlerine, mollalarına daha çok güvenmelerindendir.

- **Verdiğiniz cevaplar ve çalışmama verdiğiniz destek için çok teşekkür ediyorum.**

Ben de teşekkür ediyorum, çalışmanda muvaffakiyetler diliyorum.

T.C.

CUMHURBAŞKANLIĞI

Diyanet İşleri Başkanlığı

e-imzalıdır

Sayı : 35121925-270.99-**E.195075** 18.12.2018

Konu : Yayın Envanteri Kullanım İzni

Sayın Emine KAYA

Merkez Mh. Şehit Salim Akgün Cd. Kalender Sk. 2/10 Pursaklar/ANKARA

Daire başkanlığımıza göndermiş olduğunuz dilekçede Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Din Sosyolojisi alanında yüksek lisans yaptığınız, Diyanet TV'de yayınlanmakta olan ‘‘Diyanete Soralım’’ adlı programda sorulan soruları ‘‘Türk Halk Dindarlığının Medyada Dini Sorular Üzerinden Değerlendirilmesi’’ konulu yüksek lisans tezinizde kullanmak istediğiniz anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda adı geçen programda çıkan soruları tezinizde kullanmanızda bir sakınca bulunmamaktadır.

Bilgilerinize rica ederim.

Mustafa ÇUHADAR

Başkan a.

Radyo ve Televizyon Daire Başkanı

Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulv. No : 147/A 06800 Çankaya/Ankara Bilgi İçin: Abdullah PAÇACI

Telefon: 0312 294 4100 Faks: 0312 2944242 V.H.K.İ.

e-posta: radyotv@diyanet.gov.tr İnternet Adresi: www.diyanet.gov.tr Tel No: 2957296

Bu belge 5070 sayılı Kanun gereği güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. Doğrulama Kodu = NPTP-SH10-HF90-2161